

NYELV, IDENTITÁS, OKTATÁS

NYELV, IDENTITÁS, OKTATÁS

*Köszöntő könyv Zeman László nyelvész, egyetemi oktató
90. születésnapja tiszteletére*

Szenci Molnár Albert Egyesület
Pozsony, 2019

Szerkesztette:
Misad Katalin

Redigovala:
Katalin Misad

Lektorálta:
Vörös Ottó (ELTE Berzsényi Dániel Egyetemi Központ, Szombathely)
Sebők Szilárd (Comenius Egyetem BTK, Pozsony)

Recenzenti:
prof. Ottó Vörös (ELTE Univerzité centrum Dániela Berzsényiho,
Szombathely)
Mgr. Szilárd Sebők, PhD. (Filozofická fakulta Univerzity Komenského,
Bratislava)

Kiadja a Szenczi Molnár Albert Egyesület.
A megjelenést a Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács támogatja.

Vydáva Združenie A. Molnára Szenciho.
Vychádza s podporou Akademickej rady Maďarov na Slovensku.

Kiadta a Szenczi Molnár Albert Egyesület, Pozsony, 2019. Első kiadás.
Oldalszám 136. Grafikai elrendezés és nyomdai előkészítés Helység Chi-
ara. Nyomta a Polygrafické stredisko UK, Bratislava.

Vydalo Združenie A. Molnára Szenciho, Bratislava, 2019. Prvé vydanie.
Počet strán 136. Grafická úprava a príprava do tlače Chiara Helység.
Vytlačilo Polygrafické stredisko UK, Bratislava.

ISBN 978-80-971983-9-8
EAN 9788097198398

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
CSANDA GÁBOR: <i>Laudáció</i>	9
MÉSZÁROS ANDRÁS: <i>Eperjes mint a lokális és protestáns diskurzus esete</i>	13
DUSÍK ANIKÓ: <i>A romantika, a kánon és a sztereotípiák</i>	23
CSEHY ZOLTÁN: <i>Juliánna hosszú árnyéka. A ionicus a minore helye és szerepe a magyar lírában</i>	33
POLGÁR ANIKÓ: <i>Kétarcú Horatius. Korszakváltás a 20. századi magyar műfordítás történetében</i>	49
SZÁZ PÁL: <i>Az angyalok szózata, a katedrális veraikonja és a híd keresztje. A metonimikus rend különös összefüggései két prágai legendában</i>	64
SIMON SZABOLCS: <i>Zeman László, akinek a szöveg a hitvallása</i>	77
SÁNDOR ANNA: <i>Néhány észrevétel a nyelvjárások stilisztikai és fordítási kérdéseiről</i>	90
LANSTYÁK ISTVÁN: <i>Nyelvhelyesség és nyelvi helyénvalóság a funkcióigés szerkezetek használatának megítélésében</i>	103
MISAD KATALIN: <i>A magyar mint oktatási nyelv a szlovákiai közoktatásban 1989 és 2019 között</i>	117

Zeman László

ELŐSZÓ

A köszöntő könyv a szlovákiai magyar felsőoktatás egyik kiemelkedő alakja, Zeman László 90. születésnapja alkalmából rendezett *Nyelv, identitás, oktatás* c. konferencia (Pozsony, 2018. november 30., Comenius Egyetem BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék) előadásainak szerkesztett anyagát tartalmazza. A szerzők – nyelvészek, irodalmárok – Zeman tanár úr közvetlen és közvetett tanítványai, akik napjainkban szlovákiai felsőoktatási intézményekben, tudományos intézetekben végeznek oktatói és/vagy kutatói tevékenységet. A kötetben megjelenő írások témája a Tanár úr sokoldalú tudományos munkásságát igazolja: számára a nyelv- és az irodalomtudomány, a filozófia és a történelemtudomány kutatási vagy kedvelt érdeklődési területek voltak, s ezeket mintegy keretként fogta össze az oktatás iránti elkötelezettsége.

Zeman László 1928. november 7-én született a kelet-szlovákiai Eperjesen. Alap- és középfokú tanulmányait szülővárosában végezte, 1948-ban a nagyhírű Eperjesi Evangélikus Kollégium utóadaként számontartott gimnáziumban érettségizett. Felsőfokú tanulmányait a pozsonyi Comenius Egyetem Természettudományi Karán kezdte, ahol természetrajz–filozófia szakra iratkozott be, később biológiára szakosodott. A tanári oklevél megszerzése után, 1953 és 1958 között a pozsonyi Pedagógiai Főiskola Biológia Tanszéke magyar tagozatának hallgatóit oktatta. 1955-ben magyar nyelvből és irodalomból is felsőfokú képesítést szerzett. Ezt követően Kassán tanított, majd 1961-ben visszatért Pozsonyba, ahol a Duna Utcai Magyar Tannyelvű Gimnáziumban helyezkedett el. 1962 végén pályázat útján került a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékére, innen vonult nyugalomba 1989-ben. Doktori fokozatát a prágai Károly Egyetemen szerezte 1971-ben.

Egyetemi oktatóként nyelv- és irodalomtudományi tárgyakat egyaránt tanított. Előadásokat a fonetika, az általános nyelvészet, a stilisz-

tika, az irodalomelmélet és a szakmódszertan tárgykörében tartott, de vezetett ezekhez kapcsolódó szemináriumokat, továbbá fordítói gyakorlatot is. Tagja volt a tanszék felvételi és záróvizsga-bizottságának, valamint a nyelvészeti és irodalomtudományi doktori iskola vizsgabizottságának.

Tudományos munkásságának kiindulópontja a prágai iskola nyelvészeti koncepciójának két alapvető sajátossága, a strukturalizmus és a funkcionális volt. Monográfiái (*Stílus és fordítás* 1993, *Gymnasiologia. Az eperjesi Kollégium és áthagyományozódásai* 2003, *Visszalapozások* 2008, *Újabb visszalapozás* 2011), tanulmányai és egyéb szakmai jellegű írásai is a fent említett szemléletmódok jegyében születtek. Életművét, oktatói tevékenységét több tudományos és szakmai szervezet is díjjal, kitüntetéssel ismerte el.

A kilencvenedik születésnapja tiszteletére rendezett konferencián átmeneti gyengélkedésre hivatkozva nem vett részt, de később telefonon érdeklődött a szervezőknél annak lefolyása iránt, s örömmel nyugtázta, hogy a rendezvényen elhangzott előadások írott változata nyomtatott kötetben is olvasható lesz. A köszöntő könyv megjelenését Zeman tanár úr már nem érte meg, 2019. május 17-én örökre távozott körünkből.

Misad Katalin

CSANDA GÁBOR

LAUDÁCIÓ

Difficile est satiram non scribere¹

A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.
(Berzsenyi: Felsőbüki Nagy Pálhoz)

Bizonyíthatom, mert fül- és szemtanúja voltam: a magyar tanszéken az 1982-ben indult magyar-szlovák szakosok közt egy sem akadt, aki tudott volna latinul. Valamicske is csak fokozatosan ragadt ránk, ahogy Zeman László haladt velünk előre, noha latinunk természetesen az egyetemen sem volt. De egyszer csak azt mondta: Non est volentis. Akkor még nem volt internet, nem tudtunk volna utánanézni, így hozzátette: Ottlik. Külön talán hangsúlyoznom sem kell, nem irodalmat tanított. Hanem irodalomelméletet, módszertant, retorikát és stilisztikát, de hogy melyik órán pontosan mit is, az nem volt előre meghatározható.

„A bibe a virágpor felfogására szolgáló csúcsi rész, mely lehet gömb vagy nyereg alakú, kétágú, több ágú, fonalas, csavarodott, tollas vagy egyéb kialakulású.” – Mondta, majd hozzátette: Ottlik. Tudniillik éppen a no-

¹ A kilencvenéves Zeman László köszöntése.

minális stílust vettük. „Nem, nem? – kérdezte. – Nem ismerős? Tényleg nem?” Kérdése őszinte volt, és cinikus. Egyre többször szégyelltük magunkat, de azért próbáltuk állni a sarat. És ragadt ránk némi latin is, ilyenek-re emlékszem: *Inventio poetica, Ejusdem generis, Valedicit patriae, Arma virumque cano Troiae qui primus ab oris* – és ehhez hasonlók. Úgy volt, hogy gimnáziumban fogunk tanítani, ezért gyakran vitattuk, suttogva: vajon mire lesz ez nekünk jó? Máig nem tudom a választ, s noha nem tanítok gimnáziumban, néha magától beugranak ilyesmik: *Videns Juliam nec oratione nec ratione...* Ismétlem, nem irodalmat tanított, de Balassit is átvette velünk egy óra alatt, nehogy nőjön a lemaradásunk, holott volt a tanszéken Balassi-szakértő.

A hétfő délutáni, kora esti kétszer másfél óra előadás alatt görcsöt kapott a kezünk, mert mindent leírtunk, amit mondott, még a gunyoros megjegyzéseit is, hátha azokban van a lényeg. Külön talán említenem sem kell, hogy nem tartott szünetet, mármint egyfelől nem mehettünk ki két óra közt, másfelől a tanár úr két mondat között sem vett levegőt, csak az első végén levitte a hangsúlyt. Tényleg sok minden nem volt ismerős, s ma már hajlamos vagyok azt hinni, hogy a nulláról indultunk, pedig azok tanítottak minket a gimnáziumban, akik nála végeztek. És közülük nem mindegyik volt magyar–testnevelés szakos, mert nyilván nem kell hangsúlyoznom, azok kivételt képeztek. Aki a magyar mellé a tornát vette fel, az Zeman tanár úrnál eleve nem nulláról indult. Akkor sem tudtam támasz nélkül kézen állni, pedig azt mondta, ha lanyhulna a tanulók figyelme, egyszerűen álljunk kézre, és így, fejjel lefelé folytassuk az órát. Mi, puhaságra serényebb magyar–szlovákosok halmozottan hátrányos helyzetünk mellett ráadásul még tanács-talanok is voltunk, az előadás során gyakorta egymásra pillantottunk, majd a jegyzeteinkbe, támpontokat keresve ahhoz, hogy ezt vagy azt hogyan is kell érteni vagy legalább leírni. Én például máig nem tudom, melyik a helyes forma: a silabusz vagy a szilabus. Arról nem is beszélve, hogy fogalmam nem volt, miccsoda is ez. (Ereklye? Piff!) Igyekeztünk a logikára hagyatkozni. Emlékszem, egyik csoporttársam, aki mellettem ült, a következőket jegyezte le füzetébe: „A sámán felmászott a fára és réműletbe esett.” A réműlettel ugyanis nem lehetett volna mit kezdeni. De döbbenten látom a saját, gondosan megőrzött jegyzeteimben Berzsenyiné az alábbi verscímet: Felsőbüki nagy pátosz.

„Nem ismerős? Nem? – kérdezte elhűlve, és mi szintén elhűlve éreztük, hogy cseppet sem ismerős. – Pedig benne van a regényben: Bébi vagy az első szerelem. Nem? Így sem? Nem olvassák Márait? Ne is, nem ajánlom.” Eltartott egy ideig, míg az általa nem ajánlottakat pirossal húztuk alá, és lázasan memorizáltuk. Mondjuk, Márai esetében soká tartott a tanácsstalanságunk, nagyjából az egyetem elvégzéséig, mert nem volt hol és nem volt minek utánanéznünk. Sok mindent, amit Zeman tanár úr mondott, csak évekkel később értettem meg. Ott és akkor legföljebb csak (Dusíkné) Weppery Anikótól kérhettünk tanácsot, de némely dolgokat illetően ő sem tudott válaszolni. A nyelvtani kérdésekkel talán azért boldogultunk jobban, mert a szemináriumokat Ella, Szabómihály Gizella tartotta (mi voltunk az utolsó csoport, akivel még tegeződött), és ha azt mondtuk neki: Fülei-Szántó Endre, akkor elmagyarázta, mire gondolhatott Zeman tanár úr, és hol nézzünk utána. A generatív grammatikát is annak köszönhetően értettük meg, hogy Ella megmagyarázta, melyik Zeman-előadást hogyan kell érteni. Máig emlékszem arra a döbbenetre, amikor az ötödik évfolyamban Noam Chomskyt taglalva megértettem azt, mire is jó a mondattani elemzés, noha korábban két szemeszterben is csak ezt vettük mással. Máig emlékszem néhány feladott tanulmányra is, ilyen volt Rákos Péter Az idézet mint irodalmi szövegélményünk és oktatásunk építőeleme (In: Tanulmányok a kelet-európai irodalmak és nyelvek köréből. Dobossy László 70. születésnapjára). Mondanom sem kell, tűvé tettük érte az összes pozsonyi és nem pozsonyi könyvtárat, de megérte, én például ebben a tanulmánygyűjteményben találkoztam először Esterházy Péter nevével. S természetesen és mintegy mellékesen örökre megszerettem Rákos Pétert. Nekünk, pozsonyi egyetemistáknak Zeman László volt a Rákos Péterünk.

Ismétlem, meglehetősen tanács-talanok és bizonytalanok voltunk. Természetesen nemcsak latinul nem tudtunk, magyarul sem. És magyar szakosként nemcsak a nyelvtan állt tőlünk távolabb, hogy finoman fogalmazzak, hanem az irodalom is. Emlékszem egyik csoporttársam döbbszent arcára, amikor kikölcsonözte az Íliászt, s mutatta, milyen vastag. S amikor fellapozta, elsápadt, s ezt mondta: „Jeszszusom, gyerekek, hisz ez vers!” Az Íliász egyébként ahhoz kellett, hogy mehezzünk vizsgázni. Csak úgy állhattunk oda a vizsgáztató

Zeman László elé, ha előtte „megírtuk a memoritert”, vagyis írásos bizonyítékát adtuk annak, hogy amit fejből kellett tudni, azt tudtuk is. És amit el kellett olvasni, azt elolvastuk. Én például elolvastam az Íliászt, mégsem mentem át elsőre a vizsgán, mert a következő felhívást intézte hozzám: „Idézzon belőle!” Amit nagy igazságtalanságként éltem meg, mert azt Zeman tanár úr nem mondta, hogy amit olvasni kell, abból majd idézni is fog kelleni. De egy év alatt lassan fogalmat alkothattunk Zeman László ízléséről is, így például a kortárs választható versek közül egy Pilinszky-darabot tanultam meg, nagyon előrelátóan.

Mégis, valahányszor vizsgázni mentünk, teljesen mindegy, milyen tantárgyból, a biztonság kedvéért átismételtük a Fónagy-féle stilisztikai modellt, meg a František Mikóét is, hátha. Mert nem húztuk a kérdést, hanem kaptuk, és előre sosem lehetett még csak sejteni sem, mi lesz majd a kérdés. S csak miután elvégeztük az egyetemet, jöttünk rá, ki-ki a maga helyén és módján, milyen jó dolgok történtek velünk a Zeman-órákon és a Zeman-vizsgákon. Most, harmincöt évvel a történetek után már tudom, hogy Zeman-vizsgán nem átmenni is hatalmas élmény volt, és másként meg nem tapasztalható és pótolhatatlan tudásgyarapodás. A legjobban azok jártak, akik megbuktak, mert ők egy évvel tovább hallgathatták őt, s tanulhattak tőle. Ha ezt ott és akkor csak sejtettem is volna, minden évben hagyom magam elhúzni. De így is sokat, felbecsülhetetlenül sokat kaptam mindaból, ami alapokat, s ezzel együtt ízlést és tartást is adott. Felteszem, sokan máig abból élünk, amit Zeman Lászlótól kaptunk. Köszönet érte, és főhajtás. Még 90 évet, tanár úr, és kérem, ha alkalma nyílna rá, jöjjön vissza a magyar tanszékre. Akkor mi megint beiratkozunk.

MÉSZÁROS ANDRÁS

EPERJES MINT A LOKÁLIS ÉS PRO- TESTÁNS DISKURZUS ESETE

Amikor negyedéves egyetemista koromban Zeman tanár úr nekem szegezte a kérdést, hogy van-e már szakdolgozattémám – amit a filozófia tanszéken kellett megírnom és megvédenem –, és én bevallottam, hogy egyelőre nincs, akkor, mint valami hittitkot, elárulta, hogy lenne egy ajánlata. Mégpedig az, hogy dolgozzam fel a tizenkilencedik századi eperjesi filozófiatanárok munkásságát, mert az ismeretlen a szlovák filozófiatörténészek számára. Szinte gondolkodás nélkül rábólintottam az ötletre, és be is terjesztettem a témát a filozófia tanszéken, ahol szintén nem ütköztem ellenállásba. Nagy iramban elolvastam a számomra hozzáférhető szakirodalmat, és az addigi szekunder irodalomban megfogalmazott – és egyelőre szinte kritika nélkül elfogadott – értelmezéseket a forrásanyaggal egybevetve megírtam a szakdolgozatot, mely Vandrák András filozófiai rendszerét mutatta be. A dolgot sikeresen megvédtem.

Ez 1973-ban történt. Közben eltelt némi idő, és a magyar(országi) filozófia történetével tovább foglalkozva rá kellett döbbernem saját, akkori módszertani naivitásomra. Mégpedig arra, hogy a korabeli eperjesi filozófiatanárok elméleti produkcióját ugyan konfrontáltam az európai filozófia helyzetével, de szinte semmilyen figyelmet nem szenteltem sem az akkori iskolai filozófia állapotának, sem a magyar nyilvános filozófiában zajló vitáknak (és azok történeti feldolgozásának), sem pedig annak, hogy a szélesebb összefüggések bevonásával

hogyan modifikálódnak a filozófiai eszmék recipiálásának módozatai és ezeknek a módozatoknak a filozófiatörténeti interpretációi. Az 1973-tól eltelt 45 év és a kutatás útján elindító tanár előtt való főhajtás elegendő ok arra, hogy átértelmezzem Eperjes és az eperjesi filozófiatanárok helyét és jelentőségét a magyar filozófia történetében.

Itt és most nem fogok kitérni azokra a dilemmákra, amelyek a pozitivista jellegű történetírásban jelentkeznek, vagyis a korszakolás és a „hatás” kérdésére, valamint arra sem, hogy miben rejlik a kis nemzetek filozófiájának az eredetisége, illetve „követő” jellege. Ezek a kérdések ugyanis állandóan vissza-visszatértek az elmúlt csaknem két évszázad történetírásában. S elkerülöm annak a sajtóságos párhuzamnak a felvázolását is, amely a magyar irodalom és filozófia történetírásában fellelhető. Egyetlen kérdésre fókuszálok, arra, hogy elbeszélhető-e a magyar filozófia története egyetlen narratíván belül. A narratíva mibenlétének a felvázolása azért fontos, mert a narratíva belső logikája, a történeti idő identifikációja és a narratíva szubjektumainak beazonosítása határozza meg a filozófiatörténeti kánont, valamint – magában a történetírásban – azokat az ábrázolásmódszereket, ahogyan a filozófia történetének a szereplői elrendeződnek a feldolgozásban (l. Rorty 1986, Percz 2019) Vagyis ha meghatározzuk a narratívát, akkor az eperjesi filozófiatanárok teljesítménye és kánonba való elhelyezése is megkapja azokat az arányokat, amelyek révén nem fogjuk őket sem alábecsülni, sem pedig túlértékelni.

Az alábecsülés a magyar filozófiatörténet-írás részéről jelent meg sokáig, hiszen, ha a 18. század végi és a 19. század eleji történések szóba estek, akkor katolikus oldalon a piaristák, protestáns oldalon pedig a református kollégiumok tanárai említődtek meg a Kant-vita mentén. Az, hogy az evangélikus iskolák milyen szerepet játszottak a nyugat-európai filozófiai eszmék recepciójában, és hogy miképp hatott ez a recepció Kant bölcséletének Magyarországon történő elterjedésére, nem nagyon jelent meg az értelmezésekben. Egyedüli kivétel az eperjesi iskola 17. századi történetének az az epizódja volt, amelyen belül kimutatható volt az atomista természetfilozófia megjelenése, vagyis az az esemény, amely megfelelt mind a magyar (Mátrai 1961), mind pedig a szlovák filozófiában (Bodnár 1987: 104–136.) akkor követendő célnak: megtalálni a „haladó hagyományokat” a nemzeti filozófiákon belül. A túlértékelést a regionális szemléletet követő eper-

jesi filozófiatörténészek (Dupkala 1998, 1999; Sošková 1998, 2013), valamint a szlovák filozófia történetével foglalkozó kutatók (Münz 1961) végezték el. Ezekben az esetekben egy sajtóságos csúsztatással is találkozunk. A bemutatott filozófiatanárok nemzeti identitását és az arra épülő nemzeti filozófiatörténetbe való besorolását lazán kezelő történészek például nemcsak a 17. századi gondolkodókból (akik még latinul írtak), de a 19. századi tanárokból is (akiknek nemzeti hovatartozása kimutatható volt) szlovák filozófusokat kreáltak. Nem gondolva arra, hogy kivétel nélkül filozófiatanárokról volt szó, akik főként a tankönyveik révén kerültek be a nemzeti filozófiatörténet kánonjába – pedig az iskolai filozófia sajátos helyet foglalt el a filozófia történetében –, így a 19. századi filozófiatanárok egy ideig nem szerepeltek sem a magyar, sem a szlovák történetírásban. Kivételt ez alól csak az eperjesi kollégium két világháború között működő tanára, Červenka (Červenka 1940) és Mészáros (Mészáros 1980) képeznek, akik primer forrásokra támaszkodva vázolták fel az iskola történetén belül a filozófia szerepét és az egyes filozófiatanárok működését.

Az első lépés a fentebb említett alábecsülés vagy túlértékelés felszámolásához tehát nem lehet más, mint az, hogy szemügyre vesszük a magyarországi – esetünkben a felső-magyarországi – iskolai filozófia szerepét, státuszát és belső struktúráját. Közhelyet ismétlünk azzal, hogy az iskolai filozófia kezdetei szorosan kapcsolódnak az ottani iskolahálózat kialakulásához és az egyes iskolatípusok felekezeti jellegéhez. Ez a kapcsolódás – bizonyos módosulásokkal (l. Ratio Educationis, Entwurf) – egészen a 19. század végéig fennmaradt, amikor is a nyilvános filozófia a terminológiai magyarítás után, a nemzeti diskurzuson át eljutott az akadémikus diskurzusig. Vagyis a cél az, hogy az eperjesi filozófusokat behelyezzük az iskolai filozófián belül működött diskurzusokba, és ezzel megfogalmazzuk azt a narratívát, amely megbízhatóan elrendezi ezeknek a filozófusoknak a kánonban elfoglalt helyét.

Az már korábban megállapítást nyert, hogy a magyarországi iskolai filozófia alapvetően felekezeti meghatározottságú volt, és a katolikus–protestáns megosztottság mentén formálódott (Mészáros 2003). A katolikus iskolai filozófia addig, amíg a jezsuiták határozták meg az orientációját, internacionalista jellegű volt, annak minden jellemzőjével együtt (bővebben l. Mészáros 2017). A rend betiltása után ez a filo-

zófia magába fordult, eklektikus jelleget öltött, és szinte teljesen elzárkózott a nyugat-európai bölcseleti kezdeményezések elől. Ez főként Kant filozófiájának elutasításában csúcsonodott ki a 18. század végén, és kapott újabb, ilyen irányú impulzusokat a neotomizmus hivatalossá tételével a 19. század második felében. A protestáns iskolai filozófia, a monarchiabeli hatalmi és ideológiai körülmények nyomása alatt – például, hogy a protestánsok főiskolát nem alapíthattak – Nyugat-Európa felé orientálódott. Az evangélikusok Németországba, a reformátusok Hollandiába, Angliába küldték a reménybeli filozófiatanárokat posztgraduális stúdiumokra. Ezért nem véletlen, hogy Descartes filozófiája először a reformátusoknál jelent meg (Apáczai Csere János), és hogy a Kant ismeretkritikájával szembeni fenntartásokat is egy református filozófiatanár, Rozgonyi József fogalmazta meg a skót common sense elméletére alapozva. Ezzel szemben az evangélikusok szinte azonnal Kant mögé sorakoztak fel, fokozatosan kiépítve ezzel a magyar filozófiában legerősebben meggyökeresedett hagyományt. Azt a tradíciót, amelynek kezdetei összefonódnak ugyan a híres Kant-vitával, de attól eltérően más pályán futott tovább. Hiszen míg a vita túlnyomórészt magyarul folyt le, az evangélikus iskolákban továbbra is latinul zajlott az oktatás. Ugyanakkor: míg a vita kimenetele nem volt egyértelmű, hiszen abban szerepet játszott a hatalom containment-je, a háttérben, az iskolai oktatásban már nem kérdőjeleződött meg a filozófia kanti fordulata. És még egy összefüggésre érdemes figyelni: A kanti ismeretkritika helyét ugyan a protestáns iskolákban lassan átvette az erkölcsfilozófia, amelyik a világmagarázatban a léttel (Sein) szemben a kellőt (Sollen) preferálta, de azért megmaradt ennek a bölcseletnek a kritikai éle, amely főként a jogfilozófiai stúdiumokban fejeződött ki, és amelynek gyakran komoly személyi következményei is voltak, például Greguss Mihály és Magda Pál esetében (l. Mészáros 1994: 90–94, 2006: 90–104.) Ugyanakkor egyrészt a „Sollen” kiemelése párhuzamos volt a romantika szellemiségével és Magyarországon a reformkor célkitűzéseivel, másrészt a reformszellemű jogfilozófiai tanulmányokban részt vevő diákok lettek később az 1848-as forradalom hangadói, élükön Kossuth Lajossal, aki Greguss Mihály kosztos diákja is volt.

Ez a protestáns (evangélikus) iskolai filozófia volt jelen Eperjesen a kezdetektől fogva. Vagyis az evangélikus iskolarendszer fejlődése, az egyház iskolák feletti ellenőrzésének a jele, valamint az egyes

oktatási programok voltak azok, amelyek meghatározták a filozófiai eszmék recepciójának módozatait. Amikor tehát a nyugat-európai filozófiai mozgalmak követéséről, vagy – esetünkben – a kantiánus filozófia elterjedéséről beszélünk, akkor nem arról van szó, hogy az eperjesi filozófiatanárok közvetlenül vették volna át mesterük rendszerét, hanem arról, hogy megpróbálták azt elhelyezni abban az oktatási programban, amely éppen érvényes volt számukra. Greguss például hiába érvelt a hagyományos metafizikával szemben, metafizikát tanítania kellett, az pedig inkább hasonlított Wolf rendszerére, mint Kant ismeretkritikájára. Ha ki akart bújni ebből a csapdából, akkor egyrészt elmenekült a jogfilozófiába vagy az esztétikába, vagy pedig – és ez volt a jelentősebb – a vallásfilozófián belül próbálkozott meg az újjátással. És tette ezt úgy, hogy közben egy fricskát is adott a klasszikus metafizikának, amelyen belül – mint a katolikus vallásfilozófiában végig – a theologia naturalis volt az elfogadott irányzat. A theologia naturalis mindig egy adott metafizikai rendszer „alkalmazott” része, vagyis benne adva van azoknak az ellentmondásoknak a lehetősége, amelyek a metafizika, a logika és a dogmatika összeférhetlenségéből adódnak. Greguss ezért Kanthoz fordul megoldásért, és a metafizikán belül talál is kiutat a theologia naturalis csapdjából. Számára Kant etiko-teológiája a kulcs, amelyet „antropo-teológiává” változtat (Greguss és a többi, 19. századi eperjesi filozófiatanár vallásfilozófiájának részletes kifejtését l. Mészáros 2008). Ennek az alap gondolata nem más, mint hogy az emberben rejlő alapképességek kultiválásával eljuthatunk az igaz felismeréséig, a szépség és a tökéletesség érzéséig, valamint a jó megcselekvéséig, és ezzel megvalósítjuk Isten országát (ehhez l. Greguss 1838). Greguss ezzel megadta az eperjesi filozófia 19. századon keresztül húzódó hagyományának az alaphangját, amit Vandrák András teljesített be J. F. Fries rendszerére („metaphysische Zwecklehre oder teleologie”) támaszkodó axiológiai vallásfilozófiájában. Vandrák eszmetana, amelynek lényege a gyakorlati ideológia (az esztétika, az etika és a valláselmélet egysége), valamint a jelenségek értékének és érvényességének a prioritása ugyanezen jelenségek meglétével szemben aztán az evangélikus filozófia elkövetkező századba is áthúzódó hagyományává vált.

Vagyis az eperjesi filozófiatanárok által művelt bölcselet mind a 17. század végének rövid időre korlátozódó szakaszában (Bayer, Cza-

bán, Ladiver), mind pedig a 18. század végén induló, és a huszadik század elejéig tartó korszakában a németországi protestáns iskolai filozófia hatása alatt formálódott. Az első időszakban kifejezte azt a feszültséget, amely a modern természettudományok eredményeit felkaroló irányzat (Bayer, Czabán) és a protestáns skolasztika (Ladiver) között mutatkozott meg. A második, kimutatható fejlődési ívvel rendelkező korszakban pedig egyértelműen a Kant filozófiájából kiinduló, azt részben modifikáló (Fries) tájékozódást követte. Ezzel – közvetetten – bekerült az autonómiáját kiépítő magyar nyilvános filozófia vérkeringésébe is, de alapvetően iskolai filozófia maradt. Ennek nem mond ellent, hogy Vandrakot a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává is fogadta, és hogy a századfordulón Szlávik Mátyás filozófiai produkciója már nem szorítkozott a tankönyvekre, hanem gazdag publikációs tevékenységet is kifejtett. Ugyanez érvényes Serédi Alajosra is.

Felmerül azonban egy kérdés: miért van az, hogy a többi jelentős evangélikus líceummal (Pozsony, Sopron, Lőcse, Késmárk) szemben csak Eperjesen mutatható ki kontinuális fejlődés, mely azonban a század vége felé hanyatló irányt mutat? Erre a választ az iskolai filozófia másik jellegzetességében, a lokális jellegben találhatjuk meg.

A lokális problémájához több irányból is közelíthetünk. Az egyik a kulturális antropológia bizonyos eredményeiből kiindulva értelmezi a kérdést (Geertz 1983). Más megközelítésben a lokális a szomszédság és a globalizáció viszonyrendszerében jelenik meg (Appadurai 2001). Appadurai szerint a lokális nem annyira a térbeliségben, mint inkább a kapcsolatokban és a kontextusokban nyilvánul meg. Az itt megformálódó interakciós és reprodukciós technológiákból emelkedik ki a lokális tudat, majd erre épülően a lokális szubjektum. A leglényegesebb összefüggés azonban az, hogy a lokális mindig szubnacionális identitásokat eredményez. A mi témánkat illetően ez a megállapítás abban a relációban válhat egy későbbi elemzés izgalmas részévé, melynek révén a lokális iskolai filozófia érintkezésbe kerül az ún. nemzeti filozófiával, és modifikálódik. Appadurai „szubnacionális identitásához” kissé másként közelít Olay Csaba (Olay 2016), aki szerint az implicit nemzeti identitás határozza meg a lokális diskurzusokat. Ez azt jelenti, hogy egy adott régió nyelvi, mentalitásbeli és kulturális tényezői magától értetődően válnak egy lokális diskur-

zusközösség sajátjává. Olay elmélete hasznosan alkalmazható például arra a problémára, hogy miért Felső-Magyarországon élt legtovább a Hungarus-tudat. (A háromnyelvű és -kultúrájú országrészben ugyanis nem a nyelvi tényezőt tartották az identitás egységül és minden más elemet kizáró megalapozójának.) Ha azonban visszatérünk a lokális diskurzus fogalmához, akkor Nicholas Jardinnak (Jardin 1991) a „megismerés színterei” fogalma alkalmazható gyümölcsöző módon, amely arra utal, hogy a filozófiai témák és azok megoldásai – ahogyan azokat az egyes gondolkodók rendszereiből megismerhetjük –, nem vehetők át egy az egyben, mert az adott lokalitás problémaérzékenységétől függenek. A lokálisan reális kérdéseket a mindenkori lokális realitás határozza meg.

Ha meg akarjuk ragadni az eperjesi filozófiatanárok produkciójának lokális jellegét, akkor a legkézenfekvőbb megoldásnak az mutatkozik, ha a már felvázolt vallásfilozófiához fordulunk. És ha Appadurai szerint a lokális a kapcsolatok és a kontextusok rendszerén belül alakul ki, akkor meg kell keresnünk azt a másik evangélikus iskolát, ahol az adott időben szintén oktattak teológiai tárgyakat. Ez az intézmény pedig a pozsonyi evangélikus líceum volt. A konfrontációból kiderül, hogy Pozsonyra – ha eltekintünk attól a tényről, hogy a líceumban a 19. század első felében még latinul folyt az oktatás – az eredendő háromnyelvűség (német, szlovák, magyar) mellett még az is jellemző volt, hogy a protestáns és a katolikus művelődés egyensúlyban volt. Hiszen az evangélikus líceum mellett ott volt a királyi akadémia, amely 1848-ig bölcséleti és jogi karral rendelkezett, majd pedig a jogakadémiai szintre való redukáltság után az 1875/76-os tanévtől újrainduló bölcsészkaron filozófiai, három filológiai és két történettudományi tanszékkal működött. Ez az intézmény szippantotta magába azokat a pozitivistá szellemiségű tanárokat, akik az akadémia a kor szintjére emelték. Nem véletlen tehát, hogy Eperjesről ekkor került Pozsonyba a modern filológiát és pozitivistá filozófiát preferáló Serédi is, akinek Eperjes már túl szűknek bizonyult. És az sem véletlen, hogy a Greguss – Vandrak vonal megalapozta axiológiai vallásértelmezés sem Eperjesen talált követőre, hanem a Pozsonyban induló és munkásságát Kolozsvárott kiteljesítő Böhm Károly rendszere értelmezte újra ezt a kezdeményezést (Mészáros 2000). Eperjesen a Szlávik-féle apologetikus elmélet veszi át a terepet, míg Pozsonyban Szelényi

Ödön (a kritikák ellenében) meghonosítja a Schleiermacher filozófiájából építkező és Ritschle támaszkodó liberális teológiát.

Eperjesen az evangélikus művelődés hegemon jellege (a katolikus iskolák alárendelt szerepet játszottak), a városnak a modernizáció szempontjából periferikus jellege, valamint a kulturális egynyelvűség nem alakították ki azt a lokális realitást, amelyik kikényszerítette volna az állandó reformok követelményét, ezért történt meg az, hogy a csaknem száz éven keresztül töretlennek látszó fejlődési ív hanyatló fázisba került. Vagyis, ha újra akarjuk írni az eperjesi evangélikus kolégiumhoz köthető filozófia történetét, akkor nem tekinthetünk el attól a lokális jellegtől, amely modifikálta a filozófiai eszmék recepcióját.

HIVATKOZÁSOK

- Appadurai, Arjun 2001. A lokalitás teremtése. *Regio* 3: 3–31.
- Bodnár, Ján (ed.) 1987. *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I*. Bratislava: Veda.
- Červenka, Jaromír 1940. Prešovské evanjelické kolégium v dejinách filozofie. In Lazar, Ervín – Žilka, Július (ed.) *Sborník prác profesorov evanjelického kolegiálneho slovenského gymnázia v Prešove*. Prešov: Evanjelické kolégium.
- Dupkala, Rudolf (ed.) 1998. *Prešovské evanjelické kolégium v kontextoch európskeho historického a filozofického vývinu*. Prešov: Manacon, obchod, služby, poradenstvo.
- Dupkala, Rudolf 1999. *Prešovská škola (Filozofia na evanjelickom kolégiu v Prešove)*. Prešov: ManaCon.
- Geertz, Clifford 1983. *Local Knowledge*. New York: Basic Books.
- Greguss Mihály 1838. *Metaphysica. Epitome pro examine*. (Löw Lipót lejegyzésében). MTAKK. Egyh. és Bölcs. 8 rétt.
- Jardin, Nicholas 1991. *The Scenes of Inquiry. On the Reality of Questions in the Sciences*. Oxford: Clarendon.
- Mátrai László 1961. *Régi magyar filozófusok. XVI-XVII. század*. Budapest: Gondolat.
- Mészáros András 1980. *Vandrák András filozófiai rendszere*. Pozsony: Madách.
- Mészáros András 1994. *A marginalitás szelíd bája*. Pozsony: Kalligram.
- Mészáros András 2000. Böhm Károly axiológiájának előzményei a magyarországi kantianusok műveiben. In *Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”*. Kolozsvár – Szeged: Pro Philosophia. 133–141.
- Mészáros András 2003. *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*. Pozsony: Kalligram.
- Mészáros András 2006. *Mozgó halhatatlanság*. Pozsony: Kalligram.
- Mészáros András 2008. Filozófia és teológia összefüggései a 19. század és a 20. század elejének felső-magyarországi evangélikus gondolkodójánál. In Fazekas József (szerk.) *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 69-83.

- Mészáros András 2017. Diskurzusmodellek a magyarországi filozófia történetében. *Magyar Tudomány* 7: 819–827.
- Münz, Teodor 1961. *Filozofia slovenského osvietenstva*, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Olay Csaba 2016. Implicit regionális és explicit nemzeti identitás. In Hörcher Ferenc – Lajtai Mátyás – Mester Béla (szerk.) *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Központ. 28–57.
- Perecz László 2019. *A konstrukciótól a dekonstrukcióig (Az „egyezményes filozófiai iskola” historiográfiájához)*. (Megjelenés alatt.)
- Rorty, Richard 1986. A filozófiatörténet-írás négy fajtája. *Magyar Filozófiai Szemle* 3–4: 495–519.
- Sošková, Jana 1998. *Estetika Michala Greguša*, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Sošková, Jana 2013. *M. Greguš versus A. Vandrák. Dve podoby chápania Kantovej estetiky a etiky v Prešove v 19. storočí*. In Belás, Lubomír – Kyslan, Peter – Zákutná, Sandra (ed.) *10. Kantovský vedecký zborník*, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. 23–34.

DUSÍK ANIKÓ

A ROMANTIKA, A KÁNON ÉS A SZTEREOTÍPIÁK

Szontagh Gusztáv *Emlékezések életemből* című önéletrajzi írása első kiadásban 2017-ben jelent meg. Mester Bélának, a kézirat(ok) szerkesztőjének előszavából nyilvánvaló, hogy a mindaddig kiadatlan szöveg megjelentetésének motivációja nemcsak a reformkori magyar filozófia közegeiben szerepet vállaló Szontagh, hanem az általa alakított és az őt is alakító korabeli tudományos és kulturális közelet megidézése, a sajátos Szontagh-optika segítségével (2017: 4–15). Számos kortársához hasonlóan ő is több terület iránt mutat érdeklődést, bár motivációja – az 1820-as évek második felétől kezdve – minden esetben ugyanaz: a magyar (értsd: magyar nyelven művelt) tudományosság, és az attól számára el nem választható magyar kultúra/irodalom aktuális, a folytatásban majd finomra hangolható kereteinek meghatározása, alakítása.

A „magyar” hangsúlyozása Szontagh esetében e tanulmány keretén belül is kiemelten fontos. Önéletírása így nem csupán a magyar romantika nemzetképéhez igazodó kánon/kánonok születése körülményeinek egyik dokumentuma, hanem részletes bepillantást enged abba a nagyon személyes folyamatba is, amely a soknemzetiségű, soknyelvű Magyarország akkoriban szerveződő magyar nyelvű tudományos és kulturális/irodalmi életének egyik képviselőjeként őt is válaszút elé állította.

Az *Emlékezések* erre vonatkozó részeinek exponáltságát csak részben magyarázza keletkezésük ideje: „Kezdem pedig iratomat 1849. évben, azon időben, mely e haza elfoglalása óta a nemzet életében a legfonto-

sabb, mert lenni vagy nem lenni felett határoz” (Szontagh 2017: 17). A kép akkor lesz csak teljes, ha az olvasás során szem előtt tartjuk azt a – szöveg háttéréként folyamatosan jelen lévő, a kort jellemző – kontextust is, amelyet a nem magyar nyelvű magyaroktól való elhatárolódás szándéka is egyre erőteljesebben alakít.

„Honunk polyglott ország, nemzetünk népgyülevész, melyet régi fedelmeink eleinte [...] politicából, utóbb talán azon okból összeolvasztani elmulaszták, mert a közfigyelem e tárgyra még akkoron oly szenvedelemmel reá nem fordult mint napjainkban” – írja Szontagh (2017: 110), aki mindebből azt a következtetést vonja le, hogy: „E zagyva, veszélyes állapotnak azonban minden áron véget kell vetnünk, ha német vagy szláv elemtől el nem akarjuk magunkat nyeletni” (uo.).

Ezért válik fontossá magyarrá válása állomásainak bemutatása. A miskolci kálvinista iskola, ahová kilenc évesen azért írták be, hogy „megmagyarosodjon”², és annak rögzítése, hogy (már felnőttként) „eretnekségemből megtértem az egyedül üdvözítő hithez [...] ezentúl a magyar irodalom ügyét szentnek tekintvén” (Szontagh 2017: 111).

A felső-gömöri, a németen túl a szlovák nyelvet is ismerő és használni képes Szontagh³ magyarrá válásának árnyoldala a mindazokkal szembeni elutasító magatartása, akik az övétől eltérő identitásalakító stratégiát követnek, illetve annak lehetőségeit keresik. Jellemző példaként hozható fel (az egyébként a magyar néprajz úttörőjének is számító) Csaplovics Jánossal való konfliktusa, melynek lényegét, illetve a konfliktus háttérében álló identitásalakító stratégiák súrlódási felületeit, és ezek következményeit Szontagh és Csaplovics a korabeli magyar nyelvű sajtóban 1840-ben és 1841-ben megjelent vitaszövegei, továbbá az egyes írások köré nőtt csatlakozó szövegek is láttatják.⁴ Mindezen túl Csaplovics, illetve kettejüknek a pánszlávság és az ún. magyarománia kérdéseiről zajlott vitája nyomát az *Emlékezések*ben is megtaláljuk, mert bár családja, mint

² „mert Csetneken, a tót városban, s otthon, örökké németül beszélő anyám oldalán ez lehetetlen volt” (Szontagh 2017: 29).

³ „Az ezred, melynél szolgáltam, tót ezred volt, s én voltam a századnál az egyedüli tiszt, ki a legénységgel anyanyelvükön beszélni tudott [...] s még most is víg kedvre derülök, ha tót szónoklatom akkori remekei jutnak emlékezetembe” (Szontagh 2017: 55).

⁴ A vita részleteiről l. Dusík 2017: 38–57.

ezt Szontagh is közli olvasójával, német, mégis: „Szontaghnak írja magát e család magyarul [...] mert magyar és nem német nemes család, s mert így van ez írva a nemeslevélben, mely III. Ferdinándtól származik [...]. Ez idő óta családom mindig is így írta magát, s nem csak magyaromániából, mint azt nekem Csaplovics és pánszláv társai több ízben szememre lobbanták, mire azonban mint dibdabságra nem is feleltem” (Szontagh 2017: 19).

Saját állítása szerint a hazában uralkodó bábeli nyelvzavar (l. Szontagh 2017: 110–111) megszüntetésének szándéka motiválta az *Egy scena Bábelünkből* c. egyfelvonásosának megírására is, amely Tuskó Simplicius álneven a *Tudományos Gyűjtemény Koszorú, Szép-Literatúrai Ajándék* címet viselő irodalmi mellékletében jelent meg 1828-ban (a szerkesztő ekkor már Vörösmarty Mihály). A darabot később bemutatta az akkor még pesti Magyar Színházként jegyzett Nemzeti Színház is; Bayer Józsefnek a magyar drámairodalom történetét áttekintő munkája szerint azonban csak egyetlen alkalommal, 1837. szeptember 26-án (Bayer 1897/I: 392).⁵ A tisztavirág-életű színpadi lét okát Bayer abban látja, hogy bemutatása idején „már túlhaladott állapotokat ostromolt a satira fegyvereivel” (uo.).

Mivel a darab semmivel sem haladja meg a korabeli sajtótermékek irodalmi „töltelékanyagának” színvonalát, s nem kapcsolódik hozzá színháztörténeti jelentőségű esemény sem, a magyar irodalmi/kulturális kánon perspektívájából nehéz, ha nem lehetetlen feladatnak tűnhet olyan relevánsnak mutakozó indok keresése, amellyel kiemelhetnénk ezt a szöveget a jelentéktelenségből.

Az *Egy scena Bábelünkből* tulajdonképpen propagandaszöveg, amelyben Szontagh a kor magyarrá váló közvéleményének tetszését keresi, meg akar felelni az uralkodó közhangulat, a trend, a domináns identitásstratégia elvárásainak. Elsősorban ez a jól látható igyekezet teszi alkalmassá a szöveget a publikálásra. A *Koszorú*ban ekkor közölt szövegek színvonalának egyenetlenségével nyilván a szerkesztő, Vörösmarty is tisztában van. Az évfolyamot indító, akár szerkesztői előszóként is

⁵ A darabot, illetve az egyszeri színpadra kerülés dátum nélküli tényét, valamint Tuskó Simplicius Szontaghként való azonosítását („a jeles kritikusként nem termett babér”) Rédey Tivadar *A Nemzeti Színház története. Az első félszázad* c. munkája is említi (1937: 133).

értelmezhető cím nélküli nyolcsorosában a most szép, de ugyanakkor hervatag koszorú – meglehetősen tágan interpretálható – képét skicceli fel (Vörösmarty 1828). Kazinczy, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Bajza, vagy a Csabaként is szereplő Vörösmarty szövegei mellett az inkább csak szándékukban szép darabok is teret kapnak, mint például a *Kőszeg* c. rege, a „néhai nagy reménységű, de korán elhunyt Németh József Pesti Nevendék Pap munkája”⁶

Szontagh darabja a *Kőszeg*hez hasonlóan egy sztereotípiára rögzítése is: aki jó magyar, az kizárólag magyar, ezért magyarul ír, beszél, gondolkodik. A sztereotípiát történetalakító szerepének kendőzetlensége az, ami egy sajátos, (nemzeti) kultúrák közötti térben az utóélet lehetőségét kínálja fel Szontagh szövegének, és ennek az utóéletnek része lesz a szövegkörnyezet is, azaz a *Koszorú*, *Szép-Literatúrai Ajándék*, illetve a *Tudományos Gyűjtemény* mint olyan.

Bár Szontagh az *Emlékezések*ben azt írja, hogy Gömör bábeli nyelvzavara ihlette, a darab színhelye „Pest Városa erdőcskéje”, s Gömörre a fiatal magyar nemes, Pelsőczy⁷ Miklós neve utal. Az alapszituáció Kisfaludy Károly *A kérők* c. vígjátékából is ismert. A Budaméry Klári kisasszony kezére pályázó Pelsőczynek célja elérése érdekében le kell küzdenie a gyám, báró Goldhammerné ellenkezését, aki melleleg a németekért rajong, és túl kell lépnie két riválisán, Vimazal Jónáson és Roturides ügyvéden. Bemutatásukat Szontagh a cselédre, Erzsire bízta: „az egyik egy idevaló híres Ügyvéd [...]. Beszédét magyar fül nem érti, mert szüntelenül deák szavakat kavart belé [...]. A másik módosabb, de szintolly bohó; mindég tótul povedál. Valami gazdag Vimazal Urfi a tót felföldről” (Szontagh 1828: 68).

A közigazgatás és a közélet nyelvének magyarrá válása perspektívájából Roturides magyaros öltözéke ellenére is a haladás kerékkötője, a latin nyelvhez való ragaszkodásával ő képviseli azt „a [...] szemtelen deák vendéget, ki szívességünkkel vissza élván a házi gazda helye után vágyodik” (Szontagh 1828: 71), visszaszorítása ezért a jövő szempontjából is szükségzerű. Mivel a Roturides által képviselt (a múltban rekedt) koncepció „öreg”, a hozzá való ragaszkodás „tunyaság, elátalko-

⁶ A szerző nevét csupán az idézett lapalji megjegyzés közli.

⁷ Pelsőc egy ideig Gömör vármegye székhelye volt.

dott szokás” következménye (Szontagh 1828: 74). Vimazal és Pelsőczy konfliktusának⁸ azonban már más a tétje és a jelentősége. Vimazal Pelsőczy kortársa, diákkori ismerőse. Párbeszédükben – akárcsak Pelsőczy Roturidesszel folytatott beszélgetésében – Vimazal másnyelvűsége, az őt jellemző nyelv elemeinek túlhangsúlyozott szerepeltetése nemcsak zavaró és elidegenítő, hanem kétségessé is teszi az általa képviselt, viszont – Roturides koncepciójával ellentétben – szintén újként megjelenő identitásstratégiát, és hozzájárul a „tót eretnokség” sztereotípiájának rögzítéséhez is.⁹ Már itt és ekkor nyilvánvaló az az álláspont, amelyet majd az 1840/41-ben fellángoló pánszláv–magyaromán vita során Csaplovicsal szemben is képvisel majd Szontagh, de most még Pelsőczy szájába adja a szavakat: „Eleink titeket polgári alkotmányoknak tagjaivá tettek, önmagokkal egyenlő jussal és haszonnal; de – jól értsd meg! azon magában értetődő feltétel alatt, hogy ti idővel velők nyelvben, erkölcsben és szokásban egy nemzetté váljatok. A ki ezen néma megegyezés ellen cselekszik, hitszegő a nemzet előtt” (Szontagh 1828: 76).

És bár a vita még egy évtizedet várat magára, és Szontagh vígjátéka nem több a kortársak számára egy Kisfaludy-zanzába csomagolt kortesbeszédnél, mégis – szinte azonnal – visszhangja, irodalmi utóélete lesz. Igaz, nem ott, ahol számítanánk rá.

A Szontagh–Csaplovics-vita szövegkörnyezetéhez tartozik egy olyan 1841-es sajtónyilatkozat is, amelyben Csaplovics kijelenti, hogy a szóbeszéd ellenére nem ő a szerzője a Lipcsében névtelenül megjelent *Schreiben des Grafen Carl Zay* c. vitairatnak (Csaplovics 1841b: 304). A névtelenséget választó szerző azonban nem csak ekkor, és nem csak ezzel a vitairattal indított párbeszédet az identitásstratégiák és sztereotípiák milyenségét alakító elvárások ügyében. 1830 óta rendszeresen – és gyakran névtelenül – megjelenő művei egyik alapszituációja az identitás kri-

⁸ Jellegét a következő párbeszéd is szemlélteti: „Vimazal: Pekny Pán Boh zdrav! (neheztelve) Tán egyike vagy azon Missionáriusoknak, kik a magyar Evangeliumot tót Vármegyéinkben prédikálni projectáltattak? Pelsőczy: Igen is; s im mindjárt leeskettek tót eretnokségedről. Vimazal: Žartuješ Bratku? Pelsőczy: Nem biz én; ez Rákos mezeje, Hunnia legdicsőbb földje; itt tótul nem povedálsz” (Szontagh 1828: 74).

⁹ A magyar irodalomban megjelenő, a szlovákokkal kapcsolatos sztereotípiákról l. Fülöpová 2014: 31–31, 125–129, 133, 148–149, 165, 170.

tériumainak, fundamentumának keresése, s úgy tűnik, hogy a *Bábelünk-ből* hasznos segítséget nyújthat értelmezőinek; akár az 1828-as *Koszorú* az új nemzetkonceptiót tükröző (kizárólagosként érvényesnek láttató) szövegeivel kiegészítve, melyek egyike a korábban már említett *Kőszeg* is.

A ritka alkalmak egyike, azaz talán az első olyan alkalom, amikor az említett szerző a nevét vállalva lépett a nyilvánosság elé, a magyar irodalomhoz köti őt, de ezen a nyelven többé nem írt, és nem jelentetett meg irodalmi szöveget. A *Vén szerelmes* (1835) szerzője az a bizonyos Chalupka János, akit Ján Chalupkaként a szlovák vígjáték atyjának szokás tekinteni, és ezt a magyar vígjátékát – összefoglaló munkája második kötetében – egy rövid bekezdés erejéig Bayer is említi (l. Bayer 1897/II: 104).

A feltételezett Szontagh-szál nyomai ekkor, 1835-ben, még kevésbé láthatók, de a vígjáték 1837-es szerzői átíratában/fordításában már jól észlelhetők. A *Starauš plesniwec* című szlovák vígjáték (melynek címszereplője Pomazal¹⁰, a hoppon maradt vénember) „tót” Sabinkája és magyar Miskája a félút kompromisszumát vállalni tudják¹¹, míg az a *Bábelünk-ből* Pelsőczyje számára elfogadhatatlan: „Egy tót panyi szesztrát, hogy gyermekem is povedáljon, s nyelvünk s nemzetiségünk zűrzavarját öregbítsék. Megengedj Jónás, de igaz lelkekre mondom, inkább akarnék Csokonaival együtt csikóbőrös kulacsokat szaporítani, mint olly elnemetellenedett tót panyebatrátkat” (Szontagh 1828: 76). Talán éppen ezért nem véletlen, hogy – Pelsőczy felháborodásának ironikus visszhangjaként – a *Starauš plesniwec* Miskája Csokonai *Szerlemdal egy csikóbőrös kulacshoz* c. versének éppen a következő versszakát énekli el majd magyarul: „Drága kincsem, galambocskám, / Csikó bőrös kulacsocskám! / Érted halok, érted élek, / Száz leányért nem cseréllek” (Chalupka 1837: 52).

¹⁰ A Pomazal (összefente) és a Vimazal (kifente) jelentésükben közeli beszélő nevek.

¹¹ Miska eredeti terve az, hogy az esküvő után Sabínka „igazi” magyar menyecske lesz és „po slowensky ani geden slowo”, de el kell fogadnia, hogy: „Ach műj mily kintsen, z toho nebude nič! To se při sobássi nesljbilo; gá zústanu Slowáčka na wěky wekú Amen” (Chalupka 1837: 48–49); A *Vén szerelmes* és a *Starauš plesniwec* párhuzamairól l. Dusík 2016: 92–97.

A *Bábelünk-ből* és Chalupka 1841-es, szintén Lipcsében (és névtelenül) megjelentetett német nyelvű (egyetlen) regényének – melynek címlapján egyébként az az állítás szerepel, hogy egy bizonyos L. von Sch. fordította magyarról – kapcsolata azonban még ennél is intenzívebb. Azon túl, hogy a *Bendegucz, Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint* az ún. magyarománia túlzásokba csapó következményeinek iróniával átítatott bemutatása, mely végiggondolja, milyen velejárói, illetve következményei lehetnek az elvakult, párbeszédre képtelen érdekérvényesítéseknek, miközben a Pelsőczy által elvárt identitásstratégia buktatóira is figyelmeztet, olyan további jelentésalakító mozzanatai is vannak, amelyek a *Bábelünk-ből* (lényegesen rövidebb) szövegében már szintén megjelentek: a *Kártigám* mint kedvelt olvasmány, Etelköz pusztái, Thucydides szavahihetősége, Árpád megjelenése és szerepe, Trantária, a krumpli, a fehér ló története, Csokonai és a *Szerlemdal a csikóbőrös kulacshoz*, az új „Canaan”, a „Magyarok Istene”, valamint Gömör példaadó szerepének felnagyítása, és mindenekelőtt a nyelvek bábeli zűrzavara megszüntetésének programja.

Mindezek nyilván a közbeszéd aktuális fogalmaiként, a sztereotipizálás folyamatai elemeiként is illeszkedhetnének a témához, de a szövegkörnyezet jellegzetességei, a felhasználás módja egyaránt arra utalnak, hogy a két mű közötti dialógus nem véletlenszerű.

„Jóságomra megyünk; s az a magyar föld a hol letelepedünk, hív fog maradni a kettős kereszthez, akár mint mennydörögjön is Hunnia eгén” – mondja Szontagh (1828: 86) vígjátékának lezárásaként Pelsőczy, aki nevében hordozza a gömöriséget.

Chalupka regényének „motorja” Bendegucz álma, amelyben Árpád a magyar nyelv bölcsője megtalálásának feladatát bízta rá, és ő gömöri tanulóévei során szerzett ismereteire támaszkodva hiszi azt, hogy alkalmas lehetne erre.¹² Pelsőczy szavai – „Zúg mint egy felháborodott tenger Hazánk tájékin a temérdek hazai és külföldi nyelvek és nemzetiségek zűrzavara, új özönvíz gyanánt el akarván temetni ősi szokásainkat,

¹² „Gömör ist das Seminarium, das Athenäum, die Hochschule, das Pädagogium des Thurotzer Adels” (Chalupka 1841: 8). A regény – „talányosan” játékos – előszava (Vorwort) azt is állítja, hogy az ismeretlenségbe burkolózó szerző maga is gömöri diák volt: „In Gömör hat er in jedem Fall studirt” (Chalupka 1841: 6).

nyelvünket s erkölcsünket, mellyekkel együtt még nevünk is elenyészik a világ történeteiben [...] Istenem megvallom! Babel tornya építésének históriája nemzetem története!” (Szontagh 1828: 79–80)¹³ –, az általuk közvetített tartalom (szándékoltan túlzó) továbbgondolása Bendegúcz görcsös eszméletvesztése során (Mártonban!) látott álma, melyben „unsern Vater Arpad” a következőket mondja neki: „du bist auserkoren, meine Kinder, deine Brüder [...] wo du sie immer finden magst, aufzusuchen, da, wo einst der Thurm zu Babel unsere jungfräuliche Sprache mit dem Kauderwelsch der lateinischen, deutschen, ja sogar der slowakischen Sprache, ja mit andern 50 Sprachen verunstaltete” (Chalupka 1841: 32). A feladatnak egyébként azzal a felfedezéssel vél majd eleget tenni, hogy Bukarestben is élnek magyarok.

A regény egyik jellegzetessége az egyes korabeli magyar sajtótermékekre, lapokra való hivatkozások gyakorisága, azok szerepeltetése a szövegben, közülük is leginkább a *Jelenkorra* és a *Tudományos Gyűjteményre* fókuszálva, és talán ezért ismét nem csak a véletlen műve, hogy a *Bendegucz* szerzőjének egy 1836-ban megjelent szlovák prózai szövegében a helyi pap a szlovák hívőknek tartott „A reménység vas macskája”¹⁴ kezdetű magyar verses szónoklata a *Tudományos Gyűjtemény* 1828-as irodalmi mellékletének egy további szövegére is visszaüt. Németh József *Köszeg* c. regéje ugyanis a következő sorokkal indul: „A Remény vasmacskájára/Dült Bendekucz és Ápád,/Várván a fajzat korára,/A kegyes Ég mi jót ád” (Németh 1828: 145).

Ez viszont ugyanoda vezet vissza, ahonnet Szontagh és Chalupka fentebb vizsgált szövegei esetében elindultunk, abba a két nyelv, irodalom, (nemzeti) kultúra közötti (köztes) térbe (résbe), amely a 19. században alakot öltő nemzeti kánonok – ez esetben a magyar és a szlovák – elvárásai, kritériumai, illetve a háttérükben jelen lévő identitásstratégiák, s mindezek majdani következményei miatt többnyire láthatatlan.

¹³ Babel képe már korábban is megjelenik Erzsí, a cseléd egyik replikájában, amikor a Goldhammerné házában uralkodó viszonyokról azt állítja, hogy: „házunk, mondhatom, egész Babel” (Szontagh 1828: 68).

¹⁴ „[...] a to mi věčně v paměti zůstane, gak přerokzošně začal swau kázeň pán farář slowly: A reménység vas macskája” (Chalupka 1836: 87); a pap egyébként egyes témák iránt érdeklődött, és egyik szónoklata a bábéli nyelvzavarról – „o zmatku gazyků při věži Baby!” – szólt (uo.).

HIVATKOZÁSOK

- Bayer József 1897. *A magyar drámairodalom története. A legrégebb nyomokon 1867-ig I–II. kötet.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Chalupka János 1835. *A Vén szerelmes, vagy A torházi négy vőlegény.* Pest: Trattner – Károlyi.
- Chalupka, Jan 1836. *Z Kocaurkowa. Hronka II:* 84–89.
- Chalupka, Ján 1837. *Starauš plesniwec, anebo: Čtyry swadby na gednom pohřebě w Kocaurowě.* W Liptowském Sw. Mikulássi: u Kašpara Fejérpatakyho z Klačan.
- Chalupka, Ján 1841. *Bendegucz, Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint.* Leipzig: Otto Wigand.
- Csaplovics János 1841a. A hazánkban tótosodás ügyében. *Századunk* 3: 22.
- Csaplovics János 1841b. Nyilatkozás. *Századunk* 39: 304.
- Dusík Anikó 2016. *Bendeguznak neve hangzik füliünkbe.* Bratislava: Univerzita Komenského.
- Dusík Anikó 2017. Csaplovics és Szontagh vitájához. In Misad Katalin – Polgár Anikó (szerk.) *Varii sunt colores.* Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. 38–57.
- Fülöpová, Marta 2014. *Odvraťujúce obrazy. Vzjomná podoba Madarov a Slovákov v slovenskej a madarskej próze 19. storočia.* Bratislava: Univerzita Komenského.
- Mester Béla 2017. Szontagh Gusztáv a reformkor filozófiai életében. In Mester Béla (szerk.) *Szontagh Gusztáv: Emlékezések életéből.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó. 7–15.
- Németh József 1828. *Köszeg. Rege a magyar előidőiből.* In *Koszorú, Szép-Literatúrai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez.* Pest: Petrózai Trattner. 145–160.
- Rédey Tivadar 1937. *A Nemzeti Színház története. Az első félszázad.* Budapest: Magyar Könyvbarátok.
- Szontagh Gusztáv 2017. *Emlékezések életéből.* Budapest: MTA BTK, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó.

Tuskó Simplicius [Szontagh Gusztáv] 1828. Egy Scena Bábelünkéből. In *Koszorú, Szép-Literatúrai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez*. Pest: Petrózai Trattner. 65–86.

Vörösmarty Mihály 1828. A koszorú... . In *Koszorú, Szép-Literatúrai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez*. Pest: Petrózai Trattner.

CSEHY ZOLTÁN

JULIÁNNA HOSSZÚ ÁRNYÉKA

A ionicus a minore helye és szerepe a magyar lírában

Az időmérték rendszerint a szöveg szabályos pulzusa: a gondolati-retorikai verstest életelvét biztosító, többé-kevésbé diszkrét háttér, a szöveg rácozata, indázata, elválaszthatatlan, de nem hivalkodó része. Nem egy esetben azonban ez a diszkréció felszámolódik, és a szöveg lüktetése túlnő az értelmi-intellektuális tagolhatóságon, s valósággal tiszta zenévé transzformálja a költeményt. E zavarba ejtő metrikai imperializmus sokszor a szavalás klasszikus dikcióját is megkísérti (gondoljunk csak pl. a Szeptember végén verszenéjére), és a skandalás felfokozott muzikalitását juttatja érvényre. A metrikai imperializmus egyik képviselője lehet a ionicus nevű versláb is, mely alapvetően a heves exultáció lelki tartalmaihoz köthető.

A ionicust nem tárgyalja túlságosan hosszan egyetlen magyar versstan sem, a legtöbb munkában pusztán az említés és a versanatómia szintjén szerepel, jobbára üres képlet marad, vagy egyetlen példán, rendszerint Csokonai Tartózkodó kérelem című versén demonstrált metrikai különlegesség. Ennek több oka is van: az egyik nyilvánvalóan gyakorisági. A ionicus a minore ugyanis (UU—) különösen ritka verslábnek számít. A másik poétikai: a ionicus túl sok helyet foglal, s ritmikája meglehetősen erőteljes, a felfokozott zeneiség túlságosan is átüt a vers szövetén, nem alkalmas semmiféle diszkrécióra, így jelentéshordozó ereje a klasszikus költészetben eleve korlátozottnak hathatott. Keszi Imre tág, fokozottan

zenei ritmusérzete szerint Csokonai versében „a rokokó menüetritmus és a Himfy-strófa játszanak elragadóan egymásba” (Keszi 1938: 205). A rokokó nyilvánvalóan felismerte a versláb zenei energiáit, és tudott is élni vele, de a romantika pl. csak a fordításirodalomban tűrte meg (pl. Arany János Arisztophanész-magyarításaiban), harsányságával, hatványozottan erős zeneiségével nem akart, nem tudott mit kezdeni.

A ionicus legelső magyar, s azonnal strófikus áradású felbukkanása a felvilágosodás korához, konkrétan Földi János nevéhez köthető. A Szepes-Szerdahelyi-verstan a különösen finom és érzékeny hallású poéta Enyim Juliska című versét tekinti úttörőnek (Szepes-Szerdahelyi 1981: 296).

Földi, noha a ionicus a görög költészetben (pl. Anakreón, Alkman, Alkaiosz verseiben) és drámairodalomban (pl. Aiszkhülosz, Arisztophanész műveiben) is előfordul, Quintus Horatius Flaccus Neobule-ódájának ihletésében dolgozott, az imitáció tényét a címbe is emelte, afféle sajátos „nótajelzésként”: A' Horátz III. Könyve XII. Éneke nótájára. Az Orpheuszban a költemény 1790-ben Enyim Juliska címmel jelent meg: a címadást Kazinczynak tulajdonítják (Ráday-Földi 2009: 472). A verset Földi Kazinczynak küldte meg először, eljegyzési alkalmi költeménynek tartotta, Weszprémi Juliska iránti érzelmei csúcsondultak ki benne (Ráday-Földi 2009: 471). Földi nemcsak Juliska, de a versforma iránti szerelméről is beszámol, s emlékezteti Kazinczyt arra is, hogy a mintául szolgáló Horatius-verset már korábban lefordította, s 1788-ban meg is küldte neki. Az „exultatio”, ahogy Kazinczy a versben megképződő retorikát jellemezte, sokat köszönhet a ionicus melódiájának, s a gyakori dieréziseknek is, melyek helyenként kifejezetten szimultánná fokozzák a ritmust:

Örömmnek gyönyörű hajnala tetszik!
Jegyesem már kit akartam, Juliánnám!
Jegyesem már Juliánnám, örömöm hajnala tetszik!

Ha Juliskám maga szívébe vesz' engem,
Nem irigylem sem ama' Gracchusok' Anyját,
Sem ama' Trójai Hertzeg piperézett Helenáját.

Az Apollóm, 's Eratóm karjai közzül
Megyek immár Julisom' karjai közzé,
Julisom karjai közzül meg azok karjai közzé.

Te vagy immár bizodalمام, Te reményem!
Te maradj¹ tárgya szerelmemnek örökre.
Juli kintsem! Juli szépem! Juli díszem! Juli fényem!

Földi zenei extázisig tornyosuló ujjongását a ionicusokoz oly gyakorta kötődő repetitív szerkezetek tovább fokozzák, az első strófa zseniális chiazmusa szinte szimmetrikusan veszi körbe Juliánna nevét. A név ritmikája mint központi verstani kód határozza meg a ionicusok szerveződéését, s mintegy ki is rajzolja a vers textúrájának szövés minta-alapegységét. A harmadik strófa variációs ismétlődései az ölelést tematizálják is. Az egyre intímbebbé és familiárisabbá fokozódó név (Juliánna, Julisom, Juli) négyes izokolon-szerű megismétlése azonos metrikai helyzetben a kimondás extatikus öröméhez társított verstani harmónia harsányságát demonstrálja: a világba szétkiabált boldogság a horatiusi Lalage-szerelme dimenzióit idézi. A pajkosság (Heléna) az erény (a Gracchusok anyja) csak komponense Juliánna énjének, ahogy Apolló és Erato a költőjének.

A szöveg nemcsak versformájában, de a strófák számában, retorikai megoldásaiban is kötődik Horatius említett szövegének Földi-féle fordításához. A Neobule-óda (Carmina 3, 12) fordítása 1790-ben jelent meg az Orpheusban (eredetileg a 3. sor metrikailag csonkán):

Nyomorúság, sem enyelgő szerelemmel,
Se bajod' jó bor itallal ki nem üzni,
Vagy Atyád' nyelve' kudartzára meg-ijjedve remegni.

Néked² a' Vénusi Gyermek kosaradról
Néked orsód' 's fonaladról; Neobule!
Liparéi Hebrus, ama' nyalka legény, el-veszi gondod'

¹ Az RMKT kritikai kiadásában itt a „maradja” szó szerepel, mely se metrikailag, se értelem tekintetében nem illeszkedik a szövegbe (Ráday-Földi 2009: 257).

² Verstanilag a RMKT kiadásával szemben a Noked alakváltozat lenne helyes (Ráday-Földi 2009: 243), s ez vonatkozik a következő sor kezdőszavára is.

Derekassabb Lovas ő Bellerophonnál,
Sem ököllet, se' futással nem előz más,
Ha be-kentt vállait egyszer Tiberisben mosogatta.

Tud az, a' síkra ki-űzött, seregestől
Szaladó szarvasokat jól le-nyilazni;
'S az erős Vad-kanokat, gyors, ligeteből ki-keríteni.

Földi fordítása nem volt hatástalan, elemeit újrhasználja Barna Ignác műfordítása is, pl.: „Nyomorult az, ki se borral, sem enyelgő szerelemmel / Szive búján nem üdíthet, kit aléltig a rokonság / Csepülő nyelve remegtet” (Horatius 1886: 139). A Horatius-óda közkeletűbb tagolása kissé eltér, ott párokban szerepelnek a verslábak, az első két sorban két-két pár, a harmadikban csak egy:

Miserarum est neque amori dare ludum neque dulci
mala vino lavere, aut exanimari metuentis
patruae verbera linguae.

Tibi qualum Cythereae puer ales, tibi telas
operosaeque Minervae studium aufert, Neobule,
Liparaei nitor Hebri,

simul unctos Tiberinis umeros lavit in undis,
eques ipso melior Bellerophonte, neque pugno
neque segni pede victus,

catus idem per apertum fugientis agitato
grege cervos iaculari et celer arto latitantem
fruticeto excipere aprum.

Földi a tíz ionicust a fenti latin szöveghez képest kissé átrendezi: az első két sorba hárm-at-hárm-at iktat be, a harmadikba pedig négyet szerepeltet. Földi fordítása mégsem feltétlenül metrikai átstrukturálás, hiszen az eredeti szöveg tagolása is problematikus. Borzsák István Snell nyomán a két-két trimeterből álló sort tetrameterrel záró háromsoros strófa hívének látszik, azaz pontosan azt a változatot preferálja, melyet Földi is követ (Horatius 2002: 330), ugyanakkor a populáris, kétnyelvű

kiadásban általa gondozott latin szöveg mégis a fenti tagolást hozza (Horatius 1961: 216).

Földi fordítása meglepően pontos, s kiállja a versenyt modern változatokkal is, bár az RMKT „szabad átköltésben feldolgozott” Horatius-versként értelmezi, s nyilván ezért is vette föl Földi többé-kevésbé eredeti munkái közé (Ráday–Földi 2009: 472). Egyszerre érvényesít egyszerűsítő tendenciákat (Cytherea szárnyas fia helyett Venus fiát említi) és őriz meg latin kötöttségeket, pl. az alkaioszi ősforrásra támaszkodó, ám Horatiusnál romanizált fiúkarakter, a Tiberisben fürdő Hebrus származására utaló „liparéi” jelzőt. A modern fordító, Bede Anna megeleégzik a „deli” szóval (Horatius 1961: 217). Földi Kazinczyhoz írt levelében maga is bizonytalankodik metrikai pozícionálhatóságát illetően, és több variációt is felvonultatott (Ráday–Földi 2009: 461). Ragyogóan emeli ki pl. Cupido és Hebrus ragyogó szépségének analógiáját, mellyel a szapphói (a 114. töredék) szerelmi alaphelyzet kongruál. A „liparéi” megjelölés etimológiáját kihasználva (a liparosz szó görögül fényeset, ragyogót jelent) Földi átmenti Hebrus kettős ragyogásának rejtettebb költői bravúrját is. Ezt a vers modern fordítói közül csak Szepes Gyula tette meg: „deli Hebrus Liparaeból” (Horatius 1984: 120). Hebrus vadászatának leírása párhuzamos Cupido vadászatával: a lány erotikus vágyakozása során az elejtett vagy elejtendő vad pozíciójába helyezi önmagát.

Bede Anna Horatius-fordításainak ősmintázatait Csengery János rímes-ütemhangsúlyos fordításának (Oh a leány sorsa...!) szövegében érdemes keresni (Horatius 1997: 122), mindkét vers felütése pl. szó szerint megegyezik, Bede az archaizáló „deli” jelzőt is alighanem innen vette. Csengery fordítása metrikai szempontból különösen érdekes, hatsoros strófákban gondolkodik xaxabb rímképlettel, a műfordítás sorfaja a felező nyolcas. Az egyes ütemek döntő hányada nyomokban megőrzi a ionicust is: „Szomorú sors a leányé: / Tilos őnéki szeretni. / A bor édes mámorába / Szive búját betemetni. / Remeg: a bácsi szidalm / Leszen érette jutalma.”

Vályi Nagy Ferenc Horátz' mértékei című toldalékában utal ugyan arra, hogy Horatius egyetlen ódában alkalmazta a „Jonicum a minore” lábnevet, ám a Horatius-szöveg alapján derivált formát (helytelenül) szótadészi strófának nevezi (XVI. mérték), s jelentős mértékben, görög tekintélyekre és a köztük lévő „mérséklési” polémiákra hivatkozva

módosítja (Vályi Nagy 1999: 234) azt. Vályi Nagy négysoros versszakot alkot, melynek első két sora három-három ionicusból áll, harmadik sora egy teljes és egy szótaggal megrövidült ionicust tartalmaz (ezt Anakreón ötletének véli), a negyedik pedig igazi metrikai törés, egy adóniszi kólon:

Teelőttd soha nem térdepelek, bár
Hitegess óh te kegyetlen! Noha rószát
Gyönyörűséged' útjára teríts
Nem, nem urallak.

A' Bűnhöz című 50. óda (Vályi Nagy 1999: 165–166) 13 strófán át alkalmazza a ionicust mint alapmetrumot, miközben a strófazárlat erőteljes tompító hatása érvényesül. A költemény a klasszikus ódai mértékek szövegdikciójához igyekszik szabni a ionicust, ám a versszak zenei zaklatottsága minden gnómikus megfogalmazáson átszüremlik. A ionicus lüktetése különösen ott hatásos, ahol Vályi Nagy a kék, a bűn lüktetésének költői pulzusát érzékelteti, az „epesárra melegült vér” kavargását, a „Tirannként” megjelenő bűn rémtetteit, hogy aztán egy-egy strófa az adoneus nyugópontjára jusson. Utaltunk már rá, hogy Csokonai Tartózkodó kérelem című versének anapestusokkal kombinált ionicusait (UU – – ||UU – –, illetve UU – – ||UU –) minden verstan első helyen említi (vö. pl. Szepes–Szerdahelyi 1981: 297, Vargyas 1966: 169.), s a Horatius-rokonítás sem ritka (Keszzi 1938: 204, Horatius 2002: 330). A szerelem poklát, purgatóriumát és mennyországát egy-egy strófába foglaló költemény kimeríti a rokokó báj fogalmát, áriaszerűen kerek ritmikája viszont annyira köti a maga korához és költői eszményeihez, hogy komoly vetélytársa máig nem igazán akadt:

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek,
Gyönyörű kis tulipánt!

A kortárs Csokonai-átiratok, formai reinkarnációk kettős irányultságot mutatnak. Az anapestussal kombinált ionicus vagy a paródia,

illetve travesztia, vagy a gyerekversek territóriumába kerül át. Lackfi János megírta a költemény szellemes palinódiáját (Variációk hatalmas szerelemre), a mámoros fokozás helyett a „kijózanodás” sokkját, a demisztifikált érzelmi túlfűtöttséget (Lackfi–Vörös 2017: 35) helyezte előtérbe. A vers végére egy formabontó negyedik strófát illesztett, mely váratlanul versbe tördelt prózába csap át, s a „tudományos” megállapítás mind a túlstilizált érzelmre, mind a rokokó formára valóságos hidegzuhanyként hat. A rokokó gáláns szerető „vakegér” lesz, a kudarc „kicsi szívás”, az elhamarkodottan túlmagasztalt érzelemből csak egy kiszedendő tetoválás marad. Ez a kettős destrukció egyszerre semmisíti meg és teremti újjá az eredetit:

A hatalmas szerelemnek
A jövője de csekély.
A szerelmes hatalomnak
Aranyárban van esély!

A hatalmas szerelemben
Sose higgyél, vakegér.
Ha csalódoz, ne sipákolj,
Kicsi szívás belefér!

A hatalmas szerelemből
Hamarost lesz tuti válás.
A SZERETLEK MUCIKÁM!-ből
Kiszedendő tetoválás!

A hatalmas szerelemnek
háttérben brit tudósok szerint
biokémiai reakciók állnak.

Vörös István átköltése (Lackfi–Vörös 2017: 35) formai értelemben alapvetően Csokonai-muzsika (a szimultán ütemtagolás kiegyensúlyozó szerepe ugyan az ósváltozaténál sokkal nagyobb), ám a verstől pár hangzás- és tágabb értelemben vett retorikai tendenciát leszámítva határozottan elkülönül. A Csapkolódó félelem cím magában rejti a félrehallás és a paronomasia enyhébb formáinak játéklehetőségeit. A költemény a halak világába visz, gyerekverssé alakul át, Vörös azon-

ban nem tudja olyan eleganciával uralni a formát, mint Lackfi, s ezt mind a szöveg logikai kohéziója, mind dinamikája megsínyli. A formakényszerből fakadó energiahiány (a feltöltőanyag szervetlensége miatt) időnként elernyeszti a verset:

Az öröklött idegesség
kifagyasztó vize mos.
Ha fürödnél, bevezessék
a szobádba a Marost!

Ha aludnál, kivezessék
a szobádból a Tiszát.
Duna-part lesz a fizetség,
ma terítsék le alád.

Fejed alja a Bakonyból
kiszabott párnaszerű,
ezen alszol ezer okból,
de az álmod keserű.

Takaród a Gerecséből
hazavitt nagy hegyi csend.
Balatonnak fenekéről
vizi népség kiüzent:

Minekünk meg idelentre
kicsi asztal, kicsi szék,
hali népünk odaülne,
az iszap már nem elég.

Eladó-e szobabútor,
ami lentre idéfér?
Vagy a rosszba kihajózol
fizetett válaszóért.

Kovács András Ferenc a Csokonai-féle ionicusi formát Kicsi gúnár, kicsi pásztor című gyerekversében éleszti újjá hibátlan ritmusérzékkel, mely a Hajnali csillag permén című kötetben kapott helyet (Kovács 2007: 15). A regiszterváltás és az intertextuális játék egyaránt radikális: Weöres kom-

binatorikus, tarka nyelve randevúzik itt Csokonai pulzáló ritmikájával: „Suhogó tág libaréten / kicsi gúnár gunyorog: / pocsolyában tocsog éppen, / pipemódon hunyorog...”

E viszonylag korlátozott, összövegfüggő érvényességi körből többszörösen is sikeresen tör ki pl. Olty Péter. Olty a Holmi 1998/1-es számában megjelent A szobatársam című verse a ionicus lüktetését Csokonaihoz hasonlóan erotikus, sőt homoerotikus kontextusban használja, ám a páros sorok záró ionicusait (U U – – ||UU – –) sem csonkolja anapesztussá (Olty 1998: 65–66). A szimultán jelleg itt is alapvető ritmusénevező. Olty négy tisztán ionicusi strófán át ír le egy elképzelt orális aktuást, ugyanakkor kettős módon is kötődik az antik hagyományhoz: részint a pederasztikus hagyomány sztratóni vonulatához igazodik, részint a nimfát álmában megtámadó vagy szexuálisan zaklató szatír toposzát parodizálja. A versben a végtelenül egyszerű, metaforátlanított köznyelv a normativitásra feszülő másság univerzális metaforájává válik (Csehly 2014: 585–590):

Odamennék, mikor alszik
mag' alá gyűrt takaróján,
zabolátlan kezeimmel
gatyasliccét kibogoznám,

gatyasliccét kibogoznám,
derekához telepednék,
fogaim közt szopogatnám
odanyújtott nemi szervét

mig a tejszin gyerekondó
kiverődik puha bőrén,
s miután már kielégült,
ajakammal letörölném.

Ajakammal letörölném,
feje mellé heverednék,
s takarómmal betakarnám
remegő kis fiutestét.

A kielégülés képzetét a kielégítésben fellelő erotikus versfantázia az erotikus antológiák törzsdarabjává vált (Bán 1998: 131, Réz 2005: 460).

Az egykor kisebb botrányt kiváltó szöveg radikalizmusa a ionicust különlegesen érzéki hangutánzó pozícióba helyezte: a Csokonai-féle gáláns őszélmesség helyére az explicit szexuális vágyat helyezte, mely egyszerűen sokkolóan nyílt és zavarba ejtően gyengéd. Az ismétléstechnika bravúrja Földi Jánost is eszünkbe juttathatja, ahogy a „szemérmetlen” exultáció hivalkodó karaktere is. Az elképzelt aktus heve és a feltárlkozó test a ionicus pirrichiusi térfelét, a betakart fiútest nyugalma a spondeusit képezi le: a ionicus alapvetően a versdramaturgia anatómiáját is felfedi.

Kovács András Ferenc Augusztusi sóhajtás (Kovács 2001: 50) című versében hasonlóan párban állnak a ionicusok, ám az impresszionisztikus légység nyugatos bája, patinája uralkodik el a Krisztinka tizedik születésnapjára írt gyöngéd „családi” versen, s visszaráved a modernség weöresi paradigmáiba: „Rövidülnek napok, órák, / csak az ég mély tüze kékebb, / s a kezekben ki-kigyúl tán / a pipacs láng, ha letépted.” Innovatívabb verslábhasználat jellemzi a Prágai éji zenéske című Kovács András Ferenc-szöveget (Kovács 2001: 17), mely a ionicusok szabadabb zenei variálhatóságára épülő, és olykor rondó-szerű, máskor a sestina jegyeit is felhasználó puzzle-verset hoz létre. Az alcím (Mozart-variációk) és a kombinatorikus játék alighanem a zeneszerző aleatóriával való kísérletezéseire utal. Mozart egyes kompozícióiban kockadobással döntött egy-egy ütem helyéről. Illusztrációként álljon itt az első két strófa:

Tseverészők tsapodárok
Szerenád ez de nem ének
Csecserésző cseh legények
Fütyörésző tsalogányok
Csehül álló cseh leányok

Szerenád ez cseh leányok
Tseverészők tsapodárok
Csehül álló de nem ének
Csecserésző tsalogányok
Fütyörésző cseh legények

A nyugatos hagyomány ionicus-értelmezését Babits Mihály *Ladamea* című verses drámájában tanulmányozhatjuk a maga ősvál-

tozatában (Babits 1911: 68–104). Az ősforrás, akárcsak Földinél, itt is Horatius. Babits a dráma egyik kardalának második strófájában és antistrófájában egy sorral toldja meg a Neobule-strófát (Babits 1911: 89): „Jön az alkony csupa gyászban, lila árnyat vet az oszlop, / hüvös estnek szele hajtja a fenyőfák feketéjét: / ez a tenger szele, melynél a hajós félve tekint / az ikercsillagok álltát.” A struktúrába belép a Csokonai-hagyomány is, hiszen Babits a második antistrófa végén diszkréten megidézi a Tartózkodó kérelem szövegét is: „aki kész volna kiszállni viadalban a Halálnak, / a hatalmas Szerellemmel” (Babits 1911: 90).

Görgey Gábor *Eszkimó nyár* című kötetében, az Oroszlán ciklusban (Görgey 1993: 95–120) többször is sikeres módon használja az alapvető horatiusi sémát, olykor babitsira hangolva a strófikus ionicust: „A Kovács tél Balatonnál kalapálja jegeit – mily /iszonyú lép ez a tó már, a halálnál merevebb a / kövület-víz sima síkja.”

A modern ionicus leginnovatívabb alkalmazása Olty Péter mellett Géher István nevéhez köthető. Felező nyolcas című verse az *a minore* alcímet viseli, mely a Kezdet az egésznek a fele típusi arisztotelészi-senecai életbölcsestől kiindulva vall a külső és a belső észlelés kudarcáról, illetve metapoétikus és egzisztenciális értelemben az idegenségtapasztalat megszelídíthetlenségéről, integrálhatatlanságáról (Géher 1997: 151):

a feléig a felén túl
hol akadt el hova indul

odakint-eidebent-e
idegenből idegenbe

Géher számára a formai kihívások nyelvi-ritmikai satuk, melyek a szöveg kondenzáltságát hivatottak biztosítani. Látszatra spontán, észrevétlen gesztusról van szó, s nem egyszer, mint a fenti versben is, radikálisan avantgárd tipográfiát és versjellegét kap. Géher költészetének metrikai gazdagsága a hagyományba ágyazottság új dimenzióit nyitja meg. *Anakreóni dalok* (Géher 1997: 179–204) című kötetében sűrűn és nem imitativ, hanem applikatív invenciozítással használja a ionicust. A 78 költeményből és pár töredékből álló kötet *Anakreón*

metrikai univerzumát háttérhálózatként használja, egy olyan formai ősrachitextualitás jegyében, melyre saját, neoavantgárd vonásokkal telített, aprólékosan kimunkált nyelvét feszíti föl. Géher szövegvilága nem intertextuális utalásokban tobzódó szereplíra, mely az én-ek szórodásában és interakciójában rajzolja ki költői profilját: nála Anakreón maszk is, de egy koherens én koherens maszkja. Versszövegei nem integrálhatók egy virtuálisan elképzelt Anakreón-korpuszba: nem költői leletek, nem is a fordítás-átköltés határain lebegő imitációk, „hamisítványok”. Új, a géheri alaphang elmélyítésében érdekelt textusok, melyek ráfeszülnek az ősmintázatra, ahogy egy mesteri módon megtervezett kert dísznövényei töltik ki a nekik szánt, nyilván limitált és szabályozott teret. Az idődimenziók tudatos vegyítése (Anakerón mint Prospero), a tudás dekontextualizálása és a szerepkényszerek én-re vonatkoztatottsága (Anakreón a katedrán) az alter ego-költészet irányába mozdítja el a bizarr analógiákat felvonultató szövegvilágot. A sok tekintetben igencsak dekomponált és elhétköznapiasított költői lét és az egyetemi oktatói pozíció feszítésében kitörő energiák egyik szelepe épp a ionicus által megnyitott hangzás lett, mint pl. a 26. versben, mely az akatalektikus ionicus tetrametert hódítja meg a magyar irodalomnak (UU -- | UU -- | UU -- | UU --):

Ahogy írnék, ahogy értem: van a vers, és van az élet.
(Ami éltet, ami altat, mosolyáért dehogyném!)
De ki érti, mit ad Isten? Mikor írom, csak a vers van.

A hódítás Radnóti Miklós nevezetes Anakreón-fordításának (Törédék a halálról) nyomán teljesedik ki (Radnóti 1943: 9), s nem a ionicust fellazító, a magyarban az ütemezési asszociativitás kényszere miatt is disszonánsabbnak ható, mégis formahűbb Devecseri Gábor-féle tagolást követi (Anakreón 1962: 16). Géher fenti költeménye egyszersmind négyütemű tizenhatos is (4|4|4|4) szabályosan tartott metszetekkel. Keszi Imre Babits-formatanáról szóló dolgozatában is jelzi ezt az általános tendenciát: „A formát mai beidegzettségünkkel hajlandók vagyunk ősi nyolcasnak, illetve Csokonainál Himfy kettőssornak olvasni” (Keszi 1938: 205). Géher a versciklusban hét alkalommal él az akatalektikus ionicus tetrameter háttérmintázatával, s elenyésző kivételtől eltekintve valamennyi a szimultán versjelleg is őrzi. A 63. költe-

mény felsorokat is aktivál, melyek a horatiusi tagolódást érvényesítik, pl.:

Mi világít odabentről? Tud-e erről a tudásod?
A sötétjét ne beszéld el! Romos arcod temetője
elegendő magyarázat.

A költemények zöme metapoétikus kérdésekkel foglalkozik: mi hódítható el a költői homálytól a köznapi létezés számára? Hogyan egyeztethető össze a költői lelki kirándulás a köznapi lét szükségszerű otthontalanságával? Milyen disszonanciákat eredményez az apa-fiú viszony költő-vers viszonyra való applikálása? A deresedő halánték plasztikus képével induló ionicusokban írt Anakreón-vers Devecseri-féle tagolását (Önmagához) idézik Géher ionicus-párokra osztott szövegei, mint pl. a 4. szómágiaszerű kombinatorikus gnóma: „A halálba magad indulsz: / ami voltál, ami lettél – / ha lehettél (ami) volna, / ami lennél – te magad vagy?” (Géher 1997: 179). Ugyanezt a formát használja az 54. költemény is, mely szintúgy élvezettel analizálja a ritmusgyakorlatba belefeledkező nyelvet, s így ugrasztja ki a többletjelentést, mely a politikum destrukcióján keresztül billen át a bölcséleti groteszk ténfelére: „A közélet (nemi élet?) / nem az élet, nem a közjó / akarója – takaró csak” (Géher 1997: 194). A szöveg vibráló energiáit a ionicusok akrobatikája hozza létre. A 68. szöveg radikális köznapiságával képez dramaturgiai fordulatot az Anakreón a katedrán alciklusban: „A tanár úr sose fáradt? / Dehogyném. Bizonyisten.” A következetesen induló ionicus fokozatosan fertőződik meg az érzettel, s egyre oldottabbá válik, maga is tükrözve a „fáradtság” jeleit, a ionicusok szigorú rendje megbomlik, s előbb egy váratlanul felbukkanó második epitritus zátonyán kap léket, majd egy második paión és egy ditrocheus kettősébe fullad: „fejem is már majd lecsuklik, / mire véget ér az óra” (Géher 1997: 197). A 77. költeményben ugyanez a forma a shakespeare-i Prospero-narratívába simulva jelenik meg, míg az egyik számozatlan törédékben az anakreóni dalok narratíváját idéző szituációban bukkan fel: „Öregember, mit akarsz te? / Pipihúsból falatoznál? / Minek az már, ha fogad sincs? / Belevásik csupasz ínyed...” (Géher 1997: 202). Egy korábbi keletkezésű, a „...Múlnak ez évek...” ciklusba sorolt versek közt már feltűnik Anakreón mint szereplehetőség: az Anakreón szerepet oszt című vers

első része pedig a ionicuspárok masszív tömbszerkezetét hozza létre (Géher 1997: 174).

A ionicus a maiore (– – ◡ ◡) elnevezésű versláb az ókori költészetben laza formában létezett, a szótádészi sor egyik ritka, tiszta válfaja három ionicus a maioreból és egy spondeusból áll a második láb után metszettel. Vályi Nagy is e forma félreértéséből, illetve horatiusi áthangolásából kombinálta ki a maga ősinek hitt, ám az ókorban nem létező metrumát. A magyarban a ionicus e ritka válfaja kezdetben más verslábakkal kombinálva (Babits Laodameájában vagy Weöres Sándor 49. magyar etűdjében), majd önállóan is felbukkan. Weöres Sándor Keltegetőjében ez a metrum párban (– – ◡ ◡ || – – ◡ ◡), szimultán versstani sémába (kétütemű nyolcas) illeszkedve érvényesül (Weöres 2009: 535):

Erdő picic zöld ablaka,
benn álmodoz Árnyék Kata.
Kelj fel szívem, Árnyék Kata,
keltsen hideg éj harmata.

Márvány szoba tükrös fala,
benn szunnyadoz Ékkő Lola.
Ébredj szívem, Ékkő Lola,
vár rád tüzes ég hajnala.

Géher Anakreón-kötetének 58. versében (Géher 1997: 194) a ionicus mozgó pozícióba kerül, két-két hosszú szótag közé ékelődik két rövid, s így lényegében fejetlen pherekreáteust hoz létre, melynek szíve maga a lüktető ionicus: „Mint légy a levesben, / vergődik az ember, / hörpöl vagy okádik, / s végül belefutad.”

Összegezve elmondható, hogy a felvilágosodás korában meghonosodó, meglehetősen ritkán használt, minden alkalommal verstani eseményszámba menő ionicus mára számos különleges színnel gyarapította a magyar költészetet: Földi alapozása után részint a horatiusi alapforma erőteljes elrokokósítása, főként Csokonai hangzásforradalma, részint az antik ionicusok fordítási hagyománya és később a posztmodern imitációstechnika játékkedve vezetett el a forma viszonylagos modern elterjedéséhez. A Csokonai-vers, akárcsak a horatiusi Neobu-

le-óda fordításai, annak babitsi kardalvariánsa rendre újabb és újabb imitációs és kontrasztív-parodisztikus csapásokat nyitott. A modern ionicus másik fontos forrása Radnóti Anakreón-fordításának sémakerkezete, mely Géher István anakreóni szerepverseiben különféle, önálló költői elveknek engedelmessé, a felidéző jelleget inkább csak a háttérmintázatra bízó narratívákba simulat bele. A különlegesen hangzó ionicus időről időre búvkörébe vonzza a költőket: Juliánna hosszú árnyéka egyre tovább nyúlik.

HIVATKOZÁSOK

- Anakreón 1962. *Versei. Anakreóni dalok. Töredékek.* Budapest: Magyar Helikon.
- Babits Mihály 1911. *Herceg, hátha megjön a tél is!* Budapest: Nyugat.
- Bán Zoltán András (szerk.) 1998. *Szép versek 1997.* Budapest: Magvető.
- Cseh Zoltán 2014. *Szodoma és környéke. Homoszocialitás, barátságretorika és queer irányulások a magyar költészetben.* Pozsony: Kalligram.
- Géher István 1997. *Hol az a látvány? Összegyűjtött és új versek.* Budapest: Liget.
- Görgey Gábor 1993. *Eszkimó nyár.* Budapest: Orpheus.
- Horatius Flaccus, Quintus 1886. *Ódái latinul és magyarul.* Budapest: Révai Testvérek.
- Horatius Flaccus, Quintus 1961. *Összes versei.* Budapest: Corvina.
- Horatius 1984. *Legszebb ódái.* Budapest: Magánkiadás.
- Horatius 1997. *Költeményei. Ódák és epodoszok.* Budapest: Seneca.
- Horatius 2002. *Ódák és epodoszok.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszi Imre 1938. A korai Babits-kötetek ritmikájához. *Argonauták* 3–4: 194–207.
- Kovács András Ferenc 2001. *Téli prézli.* Pécs: Jelenkor.
- Kovács András Ferenc 2007. *Hajnali csillag peremén.* Budapest: Magvető.
- Lackfi János – Vörös István 2017. *Szilágyi Örsébet e-mailjét megírta.* Budapest: Helikon.
- Ráday Gedeon – Földi János 2009. *Összes versei.* Budapest: Universitas.
- Radnóti Miklós 1943. *Orpheus nyomában. Műfordítások kétezer év költőiből.* Budapest: Pharos.
- Réz Pál (szerk.) 2005. *Magyar Erato. Válogatás a magyar erotikus költészetből.* Budapest: Noran.
- Szepes Erika – Szerdahelyi István 1981. *Verstan.* Budapest: Gondolat.
- Vályi Nagy Ferenc 1999. *Ódák Horátz' Mértékeinn (1807).* Budapest: Balassi.
- Weöres Sándor 2009. *Egybegyűjtött költemények I.* Budapest: Helikon.

POLGÁR ANIKÓ

KÉTARCÚ HORATIUS

Korszakváltás a 20. századi magyar műfordítás történetében¹

„Latin, tehát végső fokon világos” – írja Devecseri Gábor a magyar költészet latinos vonalával kapcsolatban, a latinosság fő jellemzői közé sorolva a tömörséget, a rejtvényyszerűséget és a meglepő szórendet (Devecseri 1959: 46).² A latinból készült versfordítások a magyar műfordítástörténet meghatározó részét képezik, s olyan egyedi, a görögtől is több tekintetben eltérő jegyeik vannak, melyek a nyelvi jellegzetességekből és a magyar költészet latinos hagyományából egyaránt adódnak. A latint általában (akár a göröggel összehasonlítva is) súlyosnak, koncentrálnak, logikusnak, kötöttebbnek szokás tartani (Borzák 1942: 5–11). Ilyen közhelyeket, érvel Borzák István, már csak azért sem fogadhatunk el, mert „nyelv» tulajdonképpen nincsen, csak egyéni nyelvek vannak” (Borzák 1942: 6), s ha a latin nyelvre általában nem is érvényesek a felsorolt jegyek, Horatius nyelvére igen (Borzák 1942: 77–80): „a latint általában nem lehet a κατ' ἐξοχήν tömör nyelvnek kikiáltani – de Horatius nyelvét igen. Kevés szóval sokat tud mon-

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatások az 1/0272/17. számú *Preklad, kultúrna hybridita a plurilingvizmus v kontexte mađarskeje literárnej vedy a lingvistiky* c. VEGA-projekt keretében folytak a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature).

² Az idézet Devecseri esszéjében Illyés Gyulára vonatkozik. A magyar költészet latinos vonulatához tartozik Devecseri szerint pl. Berzsenyi, Füst Milán és Gellért Oszkár.

dani és ezzel a sűrített nyelvvel páratlan hatásokat ér el” (Borzsák 1942: 79). A latin és a magyar nyelv különbségeit ebből fakadóan Horatius magyar fordítói hatványozottan érzékelik. Szász Károly, Horatius 19. századi magyarítója például hangsúlyozza, hogy a latinnal a magyar nem érhet fel, a magyar fordítás „rövidségben, fordulatosságban s a kifejezések találósságában” (Szász 1891: 128) nem feleltethető meg Horatius latinjának. Vas István egyenesen a Horatius-fordítás reménytelenségéről beszél.³

Nem véletlen tehát, hogy éppen Horatius példáján látszik a legfeljebb a latin-magyar műfordítás 20. századi történetének fontos korszakváltása: nemcsak azért, mert Horatius költői nyelve sűrítetten tartalmazza azokat a jellegzetességeket, amelyeket általában a latin nyelv lényegéhez tartozóknak gondolunk, hanem azért is, mert a magyar költészetbe mélyen beleivódott az a latinusként érzékelt hang, mely eredetileg a Horatius-fordítások, -átköltések és -imitációk nyelve volt. A korszakváltásban – ahogy emellett korábban is érveltem (Polgár 2003: 132–137, 2005: 261–262) – kulcsszerep jutott Devecseri Gábornak, akinek műfordítói radikalizmusát az ún. Horatius-vitában többen is támadták.⁴

Tanulmányomban – a Horatius-vitáról szóló korábbi írásaim eredményeit továbbfejlesztve⁵ – azt szeretném bizonyítani, hogy Horatius nemcsak ürügy volt a fordítói elvek ütköztetésére,⁶ s a horatiusi szövegkorpusz nem véletlenül került az antik műfordítást érintő viták keresztjébe.

³ „...megsejtetem valamit Horatius-fordításainknak nemcsak meghatározottságából, hanem a reménytelenségéből is” (Vas 1974b: 604).

⁴ A Horatius-vita ismertetését lásd: Rónay 1979: 176–199.

⁵ Polgár 2006: 7–19, 2014: 146–159, 2015: 127–140.

⁶ Rónay László pl. így fogalmaz: „Horatius már csak ürügy volt, hogy a kétféle műfordítói iskola – a Nyugat hagyományain nevelkedett és a filológus – kifejthesse elveit” (Rónay 1979: 197).

Horatius Noster

A római költő születésének 2000. évfordulója alkalmából Kerényi Károly és Trencsényi-Waldapfel Imre szerkesztésében egy a magyar irodalom Horatius-képét bemutató antológia jelent meg (Horatius 1935). Az *Officina Kétnyelvű Klasszikusok* sorozatának kiadványa, ahogy Rónay László fogalmaz, „a filológia és a költészet, a humanizmus és a magyarság új szintézisét kezdte munkálni” (Rónay 1975: 179). Az antológia Berzsényi Dániel horatiusi hangulatú versével és Kerényi Károlynak a merev, iskolás Horatius-kép helyett egy átszellemült, mitikus értelmezést nyújtó előszavával indul (Kerényi 1943). A szemlélet radikális újszerűségét a Kerényit ért kritikák is jelzik. Halász Gábor az *Officina*-kiadványok kapcsán „a bevezetők nagyvonalú zsarnoksága”-ról beszél (Halász 1981: 1129). Révay József szerint Kerényi úgy mutatja be Horatiust „mint valami misztikus varázslót, mythosokban és látomásokban élő elvont extatikus egyéniséget, apokaliptikus víziókat tulajdonít neki s mesterkélt gondolattársítással és erőszakos belemagyarázással kapcsolatba hozza a kereszténységgel” (Révay 1936: 379–380). Még a Kerényit „nem iskolás lelkű filológus”-nak, a megújuló ókortudomány egyik vezéralakjának tartó Vas István is nehezményezi, hogy „Kerényinek általában túlzottan fennkölt, vallásos fogalmai vannak a költészetről, s így érthető, hogy Horatiuson – ha nem akarta visszautasítani –, némi erőszakot kellett elkövetnie” (Vas 1974a: 66–67). A mai értelmezés szerint Kerényi előszava „ragyogó látélet”, mely „mintha a közelmúlt legérdekesebb Horatius-olvasatait előlegezte volna meg” (Tamás 2014: 23). Ugyanakkor a 16. epodos elemzését Tamás Ábel is félreértelmezésnek, a szigetprogram megfogalmazását veszélyesnek tartja: „az irodalmi érzékenysége és totalitás iránti elkötelezettsége közötti frontális ütközés mintha vakká tette volna Kerényit arra a tényre, hogy szükségtelen totalizáló képet festeni egy költőről, költői életműről vagy akár költeményről, amelyet produktív belső feszültségek jellemeznek; és arra a körülményre is, hogy nem hozhatunk létre meghatározatlan szövetséget valamivel szemben, amit előzetesen nem határozottunk meg” (Tamás 2014: 25).

A horatiusi költészet feszültségét Kerényi szerint annak az ellentétnek a feloldási kísérlete adja, mely a *Romanum* és a *humanum*, „a

rómaiság paraszt-latin és etruszkvárosi multjának ellentmondó öröksége” között feszül (Kerényi 1943: 9). A Horatius-életmű válogatott darabjait latinul és magyarul közlő kötet szerkezetileg a magyar műfordítástörténet időrendjéhez igazodik, s az egyes korszakok Horatius-élményét jellegzetes fordításokon mutatja be, a 16. századtól a kortársakig. A zárótanulmányban a magyar hatástörténetet összefoglaló Trencsényi-Waldapfel Imre – Toldy Ferencnek 1851-ben tett nyilatkozatára utalva⁷ – többek között azt hangoztatja, hogy „az eleven irodalmi folytonosság” nem ismer megoldott feladatokat (Trencsényi-Waldapfel 1943: 195), mindig új és új műfordítások megszületését igényli. Ennek szellemében vonultatja fel a kötet Horatius magyarítóit, a bővített változatban már a legfiatalabbakat, a Nyugat harmadik nemzedékének műfordítóit is (Devecseri Gábor, Keszi Imre, Radnóti Miklós, Vas István) szerepeltetve. Az első nemzedék fordítói közül Kosztolányi és Babits, majd nyomukban a második nemzedékbeli Szabó Lőrinc képviseli a népnemzeti iskolával (Arany János, Csengery János) szembeni korszakváltást.

A Horatius-vita

Az antik műfordítás területén az újabb szemléletváltást a Nyugat-iskolában nevelkedett Devecseri Gábor munkássága hozta el. A harmincas években Babits és Kerényi tanítványaként induló költő-műfordító később úgy távolodott el a mestereitől kapott örökségtől, hogy bizonyos kiindulási alapokat megőrzött, majd felülírt. A Borzsák István és Devecseri Gábor szerkesztésében a Corvina Kiadónál megjelent Horatius-kötet (Horatius Flaccus 1961) úgy nyúlik vissza a Horatius Nosterhez, hogy közben le is építi annak eredményeit. Horatius kiválasztásával, egy műfordítógárda felvonultatásával, a kétnyelvűséggel a Corvina Kiadó kötete a Horatius Noster nyomdokain jár, a két kötet műfordításhoz való viszonyulása azonban egészen más. Ezúttal nem a magyar műfordítástörténet sokszínűségének a bemutatása a cél, ha-

⁷ „Ne pazaroljuk erőinket már kielégítően megoldott feladatokra” (Trencsényi-Waldapfel 1943: 195).

nem a homogenizálás. A kötet nem műfordítóegyéniségeket, egyedi fordítói viszonyulásokat tár elénk, hanem egy kollektív, uniformizált munka eredményét. A múlthoz való viszony radikálisan megváltozott: a régiséget archeológusi buzgósággal kereső, majd ujjongva felmutató hozzáállás helyét a múlt eltörlésének, a mainak, az újnak a kizárólagossá tétele veszi át. A Borzsák és Devecseri által szerkesztett kötet, akárcsak a Horatius noster, kétnyelvű (Borzák gondozta a latin, Devecseri a magyar szövegeket), a versek kétnyelvű közlésének azonban más-más célja van. A Horatius noster „Horatius birtokbavétele”-ről (Trencsényi-Waldapfel 1943: 197) tanúskodik, s ez a birtokbavétel olykor (különösen a régebbi korokban) annyira egyéni, kisajátító, hogy a fordítás mellé tett latin szöveg mankóként is szolgálhat a befogadó számára. Devecseriék viszont azért közlik a latint is a magyar mellett, hogy bizonyítsák, az új elvek szerint készült fordítás tükörképe, pontos mása az eredetinek. A Kétnyelvű Klasszikusok sorozat emblémája, a Ianus-arc a Horatius-szövegek kettős arcát jelképezi, miközben a két arcnak nem kell egyformának lennie. A Corvina Kiadó Horatiusa viszont az egyformaságot, a leképezhetőséget, a másolatjellegét hangsúlyozza.

Ebből a szemléletbeli különbségből, a korábbi sokszínűség viselkedésének igényéből fakadt a kötet kapcsán kitört vita, mely tulajdonképpen már a kötet szerkesztése közben megkezdődött. ⁸A szerkesztés módszeréről, a háttérmunkáról sokat megtudhatunk a Devecseri-hagyatékban található levelekből is. Volt, aki nehezményezte, hogy Devecseri túlzottan komolyan veszi szerkesztői szerepét, túl sok javítást eszközöl a fordításokon. „Örülök, hogy a Horatius akkora gonddal készül, de félek is az ekkora gondtól. »Gond nem játék« – mondja a vérbeli játékos. S itt a lényeges, hogy a fordító vérbeli játékos legyen! Minden esetre a te személyed azt hiszem garancia lesz arra, hogy költői maradjon Horatius.” – írja a kötet egyik fordítója.⁹

A konkrét fordítói megoldások, szerkesztői beavatkozások megkérdőjelezéséből kiinduló vita hamarosan elvi síkra emelkedett, nem fordításmódszertani, hanem fordításelméleti jellegű lett, s az időköz-

⁸ A vita első sajtóbeli megjelenése Hegedűs Géza cikke (Hegedűs 1959).

⁹ Takáts Gyula Devecseri Gábornak 1961.

ben bekövetkezett fordítástörténeti korszakváltást is dokumentálja. Egy-egy műfordító egyéni ízlése megmaradhat ugyan a Nyugat elvei mellett, ám a változás leginkább a szerkesztői elveken mérhető. Érdekes megfigyelni, milyen szerkesztői változásokon ment keresztül Vas Istvánnak a Horatius Nosterben megjelent fordítása (Horatius 1943: 173–175). Hogy nem a fordító tudatos módosításairól, hanem a szerkesztő javaslatainak alkalmi elfogadásáról volt szó, azt Vas vitairatából tudjuk (Vas 1974b: 618–620).¹⁰ Az efféle beavatkozások a tervszerű és ellenőrzött könyvkiadás idején általánosan elfogadottak voltak, s viszonylag ritka eset, hogy a többszörös szűrőn átesett műfordítást a fordító még olyannyira magáénak érezze, hogy felemelje a szavát az önkényes szerkesztői beavatkozások ellen. Vas a Horatius-kötet kapcsán nemcsak azért szólal meg, mert itt különösen drákóinak érzi a szerkesztői szigort (Vas 1974b: 614), hanem azért is, mert ebben az esetben van összehasonlítási alapja ugyanazon versfordítás kapcsán egy korábbi korszak szerkesztői elvárásaival.

Az 1. horatiusi könyv 12. verse a Horatius Nosterben *Vergiliushoz*, a javított változatban *A tavaszról* címmel jelent meg (Horatius 1961: 297–299). Az aszklépiadészi strófában írt latin vers megszólítottja a 4. strófa alapján valóban Vergilius, a név azonban a másik változatban valószínűleg azért kerül ki a címből, mert egy megtévesztő azonosítást sugall. A versben megszólított Vergilius ugyanis nem azonos a költővel, aki valóban Horatius barátja volt ugyan, de a vers megírása idején már nem élt, s „nem volt kereskedő, nem volt a *studium lucri* (25) megszállottja, sem *iuvenum nobilium cliens* (15), és [...] Horatius barátjának emlékét sem bánthatta meg a költő Vergiliusra végképp nem találó célzásokkal” (Horatius 2002: 485). A vers hét strófája közül csak kettő került át változatlanul az új kiadásba, a 4. és a 6. A változtatások a Devecseri elveit elénk táró verses utószó szellemében születtek, elsősorban abból a kitételből kiindulva, mely szerint nem

¹⁰ Műfordításai gyűjteményébe Vas nem vette át a módosításokat, kivéve a második strófa 2. sorának szórendi változását („néki fáj” helyett „fáj neki”). A vers utolsó sorának gnómáját később lecserélte („Olykor bölcs a bolondozás” helyett: „Néha kell a bolondozás”) (Vas 1982: 23–24). Ez utóbbi nem Devecseri szerkesztői változtatása, hiszen még a Corvina kiadványában is az eredeti változat szerepelt.

elég a formát megtartani, hanem a díszítményeket és árnyalatokat is meg kell őrizni (Devecseri 1961: 611). Nemcsak „a legapróbb verselemek”-nek (Devecseri 1961: 612) kell Devecseri szerint megtalálni a fordításban a megfelelőjét, hanem a „másik nyelvet, e nyelv anyagát is” éreztetni kell (Devecseri 1961: 613). Az első strófa 2. és 3. sorát a szerkesztő feltehetőleg azért javította, mert a fordításban pár olyan elem is van, melyeknek a pontos megfelelőit nem találjuk a latinban.

„iam nec prata rigent, nec fluvii strepunt
hiberna nive turgidi”
(Horatius 1961: 296)

„Már a föld se jeges, már a folyó se zúg,
Hótól vad vize nem dagad.”
(Horatius 1943: 173)

„már a föld se fagyos, már a zajos folyót
nem duzzasztja a téli hó”
(Horatius 1961: 297)

Az első variánsból hiányzott a *hiberna nive* (téli hótól) kifejezés, s a szerkezet a magyarban több tagmondatra tagolódott, nem tett tehát eleget a grammatikai megfeleltetés Devecseri által elvárt elvének. A javított változatban viszont a latinhoz nyelvtanilag jobban kötődő „már a folyó se zúg” (*nec fluvii strepunt*) szakasz került más nyelvtani elemekkel kifejezésre (a latin ige helyét magyarban egy jelző veszi át). A csiszolgatások során gyakori, hogy miközben az egyik elem jobban közelít a latin pretextushoz, a szöveg egy másik pontján viszont eltávolodik tőle. Ilyenkor a preferenciák mérlegelése következik. A fenti példából arra következtethetünk, hogy Devecseri fontosabbnak tartja az egyes mozaikok egymás mellé illeszthetőségét, mint a nyelvtani kategóriák leképezését. Az 5. és 7. strófa javításai esetében a javított változatban nemcsak nyelvtani eltolódást tapasztalunk, hanem egy-egy mozaikdarab elhagyását is, általában egy másikért cserébe.

„Nardi parvus onyx eliciet cadum,
qui nunc Sulpiciis accubat horreis”
(Horatius 1961: 296)

„Apró tégely, onyx, s nárdusa ép elég,
Majd az csalja elő Sulpicius borát”
(Horatius 1943: 175)

„Apró tégely, onyx csalja elő a bort,
mely most Sulpicius csűrjeiben hever”
(Horatius 1961: 297)

A következtelenségre Vas is felhívja a figyelmet: „A *horreis* szó ki-maradt fordításomból – elhanyagolhatónak véltem; Devecseri azonban, úgy látszik, fontosabbnak tartotta a nárdusnál, mert erre javította” (Vas 1974b: 620). Vas első fordításváltozatában nincs ennek a főnévnek megfelelője, a Devecseri által javasolt *csűr* szó pedig a kontextusból meglehetősen kilóg. Vas azzal érvel, hogy Devecseri telefonon közölte vele a javítást, s neki nem volt ideje megfontolni, utólag viszont megüt-közik rajta: „ki tartja csűrben a borát? Előveszem a szótáramat: a *horreum* valóban raktár, magtár, pajta, csűr, éléstár – de az utolsó jelentése: *borospince!*” (Vas 1974b: 620).

A latin szöveg szerint az ónixból készült illatszerez edényben nárdus van, s a kis ónixtégely nárdusa előcsalogatja a borosedényt (*nardi parvus onyx elicet cadum*), amely most Sulpicius kamrájában/csűrben/magtárában hever (*Sulpiciis accubat horreis*). A *horreum* Finály szerint „készlettár általán, láda, fiók; bolt, csűr, magtár, tárház, kamra” (Finály 1884: 915), olyan helyet jelent tehát, ahol valamit raktározni lehet, s nyilván a szövegkontextustól függően kell fordítanunk. Pápai Páriz Ferenc a borospince jelentést is megadja, nála a *horreum* lehet „Tsűr, Gabonás-ház”, „Boros pincze, Magazinom” (Pápai Páriz 1762: 341). Egy 19. századi szövegmagyarázat is hangsúlyozza, hogy „itt valószínűleg borkereskedést kell érteni” (Bartal-Malmosi 1886: 154). Az *Auctores Latini* sorozat kommentárjában Borzsák óvatosabban raktárakról beszél: „A költő borosedénye egyelőre a Sulpicius Galbáknak az Aventinus lábánál épült raktáraiban *accubat* (ez is mulatságos: a *cadus* most még a többi *cadus* társaságában »hever«, de a szellemesen megválasztott szó már az ivótársaság »asztalhoz heverését« ígéri” (Horatius 2002: 488). Devecseri is így értelmezi az adott szöveghelyet, Vas István vitairatára írt válaszában leszögezi, hogy Vasnak nem kell restelkednie „még a csűrben tartott bor miatt sem (azokat a borokat valóban a –

később Galba császár raktárainak nevezett – épületekben a gabonával együtt tartották” (Devecseri 1973: 336–337). A szerkesztői változtatás nemcsak ezt az elemet érinti: az első változathoz hiányzott a Borzsák szerint a szöveg szellemességét növelő *accubat* szó magyar megfelelője. A latinhoz igazodva javított változat mindkét sorába egy-egy kulcsfontosságú ige kerül (csalja elő – elicet, hever – accubat), a kulcsszavak, a mozaikok egyeztetése révén azonban a magyar szöveg ezeken a pontokon akadozóbb lesz.

Devecseri szerkesztőként arra törekszik, hogy a fordítás ne csak „ihletett variációja”, hanem tükörképe is legyen az eredetinek (Devecseri 1973: 337), s a tükörképjellegét számára nem az alakok kontúrjai, hanem a pontról pontra történő megfelelések adják meg. A versmérték körülbelüli érzékeltetése mellett másik hibának tartja „a vers tárgyának körülbelüli, utaló és áttett” jelzését, s a kettő szerinte összefügg egymással (Devecseri 1973: 341). Homérosz fordításai kapcsán írja, hogy legnagyobb sikkasztóknak tartja azokat, akik az eredeti versmértéket módosítják, „apróbb sikkasztások sorozatát elkövetőknek pedig azokat, akik a díszítményeket (melyek – mint már sok szó volt róla – nem pusztán díszítmények, hanem részei a vers eleven szövetének) sikkasztják el” (Devecseri 1981: 111). Devecseri verse szerint minden nemzet fordítástörténete két korszakra osztható: az első korszakban a fordító még megelégszik azzal, hogy az eredetiből „valamilyen szépséget tud kicsikarni”, a második korszakban viszont már nemcsak az eredeti valamely részét, hanem „*azt* tudja saját nyelvén is létre idézni” (Devecseri 1961: 606). Devecseri elveiből kiindulva az összehatás, a versegész hangulatának mérlegelése tulajdonképpen el is maradhat, hiszen a versforma betartása és az egyes mozaikok egymáshoz illesztése a versegészre is kihat, egyszerre tudós, ugyanakkor művészi tolmácsolást eredményez. Babits *Cigány a siralomházban* című versére utalva jellemzi ezt a részletekre aprólékosan ügyelő technikát: „Fényes, páncélos, ízelt sorok, szakaszok csillognak az antik vers fordítója előtt. Minden ízükre gondolnia kell.” (Devecseri 1973: 340). A mozaikok egymás mellé illesztése a vitát higgadtan összegző és saját véleményével Vas Istvánt megtámogató Rónay György szerint a Horatius-kötet esetében nem eredményezte a horatiusi hangulat áthozatalát (Rónay 1973). „Hol van itt a gondolat és a szerkezet világossága? Hol van itt a kecses áttekinthetőség eleganciája?” – kérdezi (Rónay 1973: 138), s amellet

érvel, hogy másolás helyett „a horatiusi világosság magyar, nyelvünk természete szerint való megfelelőjét” kell megteremteni (Rónay 1973: 140). Rónay György vitacikkét írószövetségi vita követte, amelynek során Devecseri előbb szóban válaszolt Rónay kifogásaira.¹¹ A kifogásolt szórendi furcsaságok kapcsán például Devecseri a következőképpen érvelt:

„A versben valahogy más a természetesség. A vers az inverziót általában tűri. Érzésem szerint pedig a horatiusi, vergiliusi vers az inverziót ugyanúgy megköveteli, mint ahogyan nem követeli meg az inverziót például Homérosz! De megköveteli, egy egész inverziórendszert¹² építve föl a latin nyelvben Horatius, Propertius és a többiek, versművésze, annyira, hogy az akkori versolvasók sokszázadikának már egyenesen természetes lett volna, hogyha a költő bizonyos helyen – noha lehetett volna inverziót nem alkalmazni – nem alkalmazott volna! De hát akkor mostan zsákutcába kanyarodtam esetleg, mert hiszen erre mondhatja Rónay barátunk azt, hogy: node, ez a latinban rendben volt, és nálunk nincs rendben! És erre én viszont azt felelem: Nem óhajtok én föltétlenül inverziórendszert¹³ fölfedezni és megalkotni a mi nyelvünkön! Mert ez nem föltétlenül igényli, jóllehet, Aranynál ezer és ezer ilyen példát tudnánk találni, és nemcsak nála: ösztönös költőknél is, olyanoknál, mint Somlyó Zoltán, akik nem filozófikus költökként, hanem vadzszenikként szántották a papirost! De nem köteleességünk, és nem fontos, és van ezer meg ezer más lehetőségünk is rá ilyent megépíteni! Pusztán megadnám a lehetőséget az erre történő¹⁴ kísérletnek,

¹¹ Devecseri hozzászólásának szövege legépelte változatban megtalálható a költő hagyatékában, *A költői műfordítás elvi és gyakorlati kérdései* címmel. A gépirat csírájában tartalmazza Devecseri vitázó írásának (Devecseri 1973b) fő gondolatait, de a két szöveg nem azonos egymással.

¹² Az eredeti gépelési hibát (inverziórendszer inverziórendszert helyett) javítottuk.

¹³ Az eredeti gépelési hibát (inverzió-rendszer inverziórendszert helyett) javítottuk.

¹⁴ Az eredeti gépelési hibát (történi történő helyett) javítottuk.

ama költők fordításánál, akiktől³¹ sok mindent akarunk még átsákmányolni a magyar nyelvbe, és akiknek egyik jellemző sajátosságuk ez!”³²

Az inverziók példája is azt mutatja, hogy Devecseri a Horatius-fordításban nem „a nyelvünk természete szerint való” megfelelők keresését, hanem a latin formák „megépítését” javasolja. Vas szerint Devecseri „valamilyen fordított félrehallás áldozata” (Vas 1974b: 617), s valóban úgy tűnik, mintha ő latinos füllel hallgatná a két nyelvű kötet magyar szövegeit, melyek Vas szerint fahangon, sőt papírhangon szólalnak meg (Vas 1974b: 618).

Összegzés

A magyar műfordítástörténet a 20. század folyamán két korszakváltáson is keresztülment: az első a népnemzeti iskolával szembe forduló Nyugat első nemzedékéhez, a második a harmadik nemzedékhez kötődik. Míg azonban az első nemzedék az egyéni különbségek megléte ellenére az előző korszak műfordításezsményével való szembe fordulás tekintetében egységesnek mondható, a harmadik nemzedék – bár tagjai nagy része kénytelen volt engedményeket tenni – nem volt egyöntetűen az új műfordításfelfogás híve. A korszakváltást a leginkább Devecseri Gábor fordítói életműve szemlélteti, a fordítói elvek ingadozását, a fordítókra nehezedő hatalmi nyomást, a korábbi fordítói nézetek átörökítésének igényét pedig a Horatius-fordítások kapcsán kitört vita tárja elénk. Horatius nemcsak ürügy volt a nézetek ütköztetésére: a korábbi két nyelvű fordításantológia a harmadik nemzedék kezdő fordítóinak betagozásával a magyar műfordítás folyamatába az első nemzedék szemléletének továbbvitelét prezentálta. A harmadik nemzedék fordítói közül többen (Takáts Gyula, Rónay György, Vas István) ki is álltak később a fiatalon megtanult elvek mellett, Devecseri Gábor viszont a radikális újítás híveként a műfordítástörténeti jelentőségű Horatius

³¹ Az eredeti gépelési hibát (akitől akiktől helyett) javítottuk.

³² *A költői műfordítás elvi és gyakorlati kérdései*, kézirat, 11–12. lap. Az írógép billentyűzetéről hiányzó ékezetes betűket (ű, ú, í) az átiratban javítottuk.

Noster tudatos felülrírását készítette elő. Horatius tehát egyrészt az antik műfordítástörténet szempontjából emblematicusnak számít, másrészt nyelvének tömörségéből, sajátos szórendjéből adódóan a legnagyobb nehézségek elé állítja a rekonstrukció jegyében dolgozó műfordítót. Ezért voltak a Homérosz-fordításokkal már polgárjogot nyert elvek a Horatius-fordítás során sokak számára elfogadhatatlanok. A Corvina Kiadó Horatius-kötetének kísérlete a szakirodalom mai vélekedése szerint sok tekintetben kudarcnak tekinthető, a korszakváltás azonban az egyéni tiltakozások ellenére mégis egyértelműen megvalósult. Ebben nemcsak Devecseri máig is nagy hatású munkásságának, hanem az új nézeteket támogató kiadói apparátusnak is nagy szerepe volt.

HIVATKOZÁSOK

- Bartal Antal - Malmosi Károly 1886. *Jegyzetek Horatius költeményeihez*. Budapest: Az Eggenberger-féle Könyvkereskedés Kiadása.
- Borzás István 1942. *A latin nyelv szelleme*. Budapest: Parthenon.
- Devecseri Gábor 1959. Antik versforma - magyar szöveg. In Uő. *Műhely és varázs. Görög-római tanulmányok*. Budapest: Szépirodalmi. 27-49.
- Devecseri Gábor 1961. Epistula ad Horatium sive de arte interpretandi liber. Levél Horatiushoz avagy a fordítás művészete (Utószó). In Horatius Flaccus, Quintus *Opera omnia. Összes versei*. Budapest: Corvina. 601-623.
- Devecseri Gábor 1973. Levél Vas Istvánhoz. A kétnyelvű Horatius-kötet vitája. In Uő. *Műhely és varázs. Görög-római tanulmányok*. Budapest: Szépirodalmi. 336-360.
- Devecseri Gábor 1973b. Kókuszverseny és facica. Versfordítási elvekről. In Uő. *Műhely és varázs. Görög-római tanulmányok*. Budapest: Szépirodalmi. 361-375.
- Devecseri Gábor 1981. *Antik tanulmányok I. Kalauz Homéroszhoz*. Budapest: Magvető.
- Finály Henrik 1884. *A latin nyelv szótára*. Budapest: Franklin Társulat.
- Halász Gábor 1981. Latin költők magyarul. Pásztori Magyar Vergilius - Catullus Összes költeményei. In Uő. *Tiltakozó nemzedék. Összegyűjtött írások*. Budapest: Magvető. 1126-1131.
- Hegedűs Géza 1959. A városias Horatius. Vita és kísérlet. *Nagyvilág*. 1880-1882.
- Horatius 1935. *Horatius noster. Magyar Horatius*. 1. kiadás. Budapest: Officina.
- Horatius 1943. *Horatius Noster. Magyar Horatius*. 3. kiadás. Budapest: Officina.
- Horatius Flaccus, Quintus 1961. *Opera omnia. Összes versei*. Budapest: Corvina.
- Horatius 2002. *Ódák és epódoszok. Auctores Latini XVIII*. Budapest. A szöveget gondozta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Borzás István. Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Kerényi Károly 1943. „Horatius Noster”. In *Horatius Horatius Noster. Magyar Horatius*. 3. kiadás. Budapest: Officina. 7-17.
- Pápai Pariz, Francisco 1762. *Dictionarium Latino-Hungaricum*. Tyrnaviae: Typis Collegii Academici Societatis Jesu.
- Polgár Anikó 2003. *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*. Pozsony: Kalligram.
- Polgár Anikó 2005. Másolatok múzeuma. A latin versfordítás rekonstruktív paradigmájának esélyei az ezredfordulón. In Józán Ildikó – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.) *A „boldog Bábel”. Tanulmányok az irodalmi fordításról*. Budapest: Gondolat. 260-272.
- Polgár Anikó 2006. „Pontosság és „szószerintiség” a rekonstrukció elméletében. A Horatius-vita néhány elvi kérdése. In Hajdu Péter – Polgár Anikó (szerk.) *Papírgaluska. Tanulmányok a görög és latin klasszikusok fordításáról*. Budapest: Balassi. 7-19.
- Polgár Anikó 2014. Macskafül. Fordítás és hamisítás a rekonstrukció elméletében. In Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.) *Speculum varietatis*. Pozsony: Univerzita Komenského v Bratislave. 146-159.
- Polgár Anikó 2015. A kollektívizmus a műfordításban. Devecseri Gábor fordítói ars poeticájának ideológiai háttere. In Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.) *Nova Posoniensia V*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. 127-140.
- Révay József 1936. Róma és az utókor. *Budapesti Szemle* 240: 378-384.
- Rónay György 1973. Horatius körül. In Uő. *Fordítók és fordítások*. Budapest: Magvető. 123-150.
- Rónay László 1975. Az antikvitás újraszületése. In Uő. *Hűséges sáfárok*. Budapest: Szépirodalmi. 171-201.
- Rónay László 1979. *Devecseri Gábor alkotásai és vallomásai tükrében*. Budapest: Szépirodalmi.
- Szász Károly 1891. *Horatius. Élet- és jellem-rajz*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Tamás Ábel 2014. Horatiusi olvasásjelenetek. In Hajdu Péter (szerk.) *Horatius arcai*. Budapest: Reciti. 9-25.
- Trencsényi-Waldapfel Imre 1943. „Magyar Horatius”. In *Horatius Horatius Noster. Magyar Horatius*. 3. kiadás. Budapest: Officina. 177-198.
- Vas István 1974a. Horatius Noster. In Uő. *Az ismeretlen isten. Tanulmányok 1934-1973*. Budapest: Szépirodalmi. 64-72.
- Vas István 1974b. Horatius olvasásakor. In Uő. *Az ismeretlen isten. Tanulmányok 1934-1973*. Budapest: Szépirodalmi. 600-631.
- Vas István 1982. *Hét tenger éneke. Versfordítások. Kétezer év költészetéből*. Budapest: Szépirodalmi.

FELHASZNÁLT KÉZIRATOK

- Devecseri Gábor. *A költői műfordítás elvi és gyakorlati kérdései*. 17 számozott lap. PIM Kézirattár, Devecseri-hagyaték.
- Takáts Gyula Devecseri Gábornak 1961. PIM Kézirattár, Devecseri-hagyaték.

SZÁZ PÁL

AZ ANGYALOK SZÓZATA, A KATEDRÁLIS VERAICONJA ÉS A HÍDKERESZTJE

A metonimikus rend különös összefüggései két prágai legendában

1. Vereikon a katedrálisban

A Szent Vitus templom leglényegibb része a Szent Vencel kápolna, amely a bal oldalhajóból nyílik, s amely a kegyhely szívének is tekinthető. E szívben az út a veraikon, Jézus Krisztus képmása, amelyet egy ereklyetartóban őriznek, egy különleges képkeretben. A veraikon tehát, akár csak egy Kafka-novellában, falak és átjárók leküzdése által válik a tekintet számára hozzáférhetővé. Olyan, mint a matrjoska babák, amelyeket a turistáknak árulnak a szuvenirboltokban. Ez az akadályokkal teli töredelmes út, amely a tekintet számára láthatóvá teszi a megváltó hiteles – vagy a *vera* szó helyesebb értelmében *igaz* – képét, képmását, pontosabban arcmását, nem a sokágú labirintusban, akár egy sötét erdőben való bolyongás esetleges útja, hanem az egyirányú labirintusé, amelyet kizárólag a szükségyszerűség vezet, és amelyben valami transzcendens, talán a predesztináció vagy az isteni gondviselés, a karma vagy a fátum hatályon kívül helyezi a szabad akarat (keresztény) törvényét. Efféle egyirányú labirintusok már a kőkorból fennmaradtak, s ahogy e kőbe vésett ábrázolások esetében a falak és átjárók alkotta egyirányú labirintus középpontja éppúgy üres, ahogy a hasonló struktúrákat működtető

Kafka-írások esetében – gondoljunk csak a *Császár üzenete* vagy a *Törvény kapujában* parabolákra, amelyeket nem mellesleg a száfédi kabbala világgépe inspirált. Hasonlóképpen van ez a Szent Vencel kápolna veraikonjával. Ahogy Barthes írja *A jelek birodalmában* az üres jelről a zéró fonéma fogalmát megalkotó esszéjében, amelyet az üres középpontú Tokióról való eszmefuttatással indít: „hiányzik a helyén”. Akárcsak Tokió középpontjában a császári palota a térképeken, vagy akár a császár üzenete, amely nem ér célba (legalábbis nem úgy, ahogy az üzenetek célba szoktak érni), vagy a történelem előtti korok egyirányú labirintusainak középpontja, a veraikon sincs jelen, hanem hiányzik a helyén, pontosabban fogalmazva: nem van ott.

Az ereklyét ugyanis Károly kora után, pláne zavaros időkben a koronázási ékszerekkel együtt inkább a szent királyság titkos frigyládájában, Karlštejn várában tartották. A veraikont legfeljebb csak a király temetésén és a koronázásokon hozták a Hradzsínba, s csak ekkor volt esély látni azt. Később pedig végleg nyoma veszett.

Ha a késő-középkori ereklyekultuszt tanulmányoznánk, aligha kerülhetnénk meg annak kérdését, hogy egy-egy ereklye megtalálása, reprezentációja és legitimálása (hiszen az ereklye, a szent maradványa az anyagi világ apostolaként tanúságot tesz a megváltás szellemi műve mellett) miféle hatalmi eszközként és politikai aduként szolgált a kor társadalmában. Prágát a kor szellemiségéből fakadóan egyszerre profán és szakrális székhellyé formáló Károly politikáját, az egyszerre uralkodó és szolgáló király testi-szellemi imázsát nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Károly az infrastruktúra, a védelmi rendszer mellett a templomok és szakrális központok alapítójaként vagy újraalapítójaként különös figyelmet fordított arra, hogy ezek ne csak egyszerű egyházi épületek legyenek, de a szakralitást, a szentet, az üdvösséget jelenvalóvá téve az ereklyék anyagiságukban, kultikus erejükénél fogva szenteljék meg a teret.

Károly császár legbecsesebbnek tartott ereklyéje, amelyet sikerült V. Orbán pápától kieszközölnie, az az engedély volt, hogy másolatot készíthessen a Vatikánban őrzött veraikonról. A legbecsesebb ereklye tehát felülírja vagy megkerüli az ereklyék filozófiai alapvetését, hiszen a szent által illetett tárgy vagy a szent földi maradványának darabja az anyag bizonyosságával tanúskodik a szentről, míg a veraikon esetében, pontosabban a veraikon másolatának esetében éppen ez a közvetlen kapcsolat hiányzik.

A veraikon talán a legcsodálatosabb ereklyéje az európai kereszténységnek. Egyedülálló, mivel a Megváltó arcának lenyomatát tárja a tekintet elé. Autentikus, hiszen lenyomat, *acheiropoietoi*, nem emberkéz alkotása. A szent igaz, anyagi tanúsága, *praesentia realis Christi*, azaz a jelenvalóvá tett arc szemlélése az egyszerre emberi és isteni természetű Jézus Krisztussal való találkozássá lényegül – mondhatni, ez a szem oltáriszentsége. Az arcmás és a tekintet viszonya ugyan továbbra is az ereklyék filozófiai alapvetését látszik követni, de egy dimenzióval meg is haladja. Tanúskodik ugyan az arc mellett, de nem úgy, mint egy csontocska vagy egy szent által illett tárgy, hiszen az arcnak csak a mását mutatja fel. A más(olat) pedig mindig hamis, töredékes, elnagyolt. Károly erről a másról készített másolatot, következőképp a Szent Vencel-kápolnában lévő (hiányzó) veraikon egyáltalán nem „igaz kép”. Mégis ez az egyetlen lehetséges módja, hogy az igaz Megváltó képébe tekintsünk – a kor embere aligha remélhette, hogy életében valaha megpillanthatja a Rómában őrzött Veronika kendőjén az arc mását. Ám az továbbra is tény, hogy ha közvetett úton is, mégiscsak az egyetlen lehetséges mód Jézus Krisztus arcának megpillantására e világon. S igazán csak ebből a pozícióból érthető, miért a más másolata volt a legbecsesebb és elsőrangú a Károly által adományozott ereklyék sorában, amelyet Szent Vencel-i kincs (svatovítský poklad) néven ismerünk, és amelyet Károly oly elszántan gyűjtött vagy alkotott meg (a Szent Vencel-i koronát mindenekelőtt).

Előbb a Szent Vencel-kápolnának adományozott veraikonnak az ereklyék filozófiai alapvetését felülíró „működését” és annak paradoxonát kell megértenünk, hogy egyszerre van szó a más másolatáról (egyszerre falzifikátum és igaz kép) és a tekintet számára egyetlen hozzáférhető igaz, hiteles tanúságról.

Josef Svátek *Pražské pověsti a legendy (Prágai mondák és legendák)* c. 1883-ban megjelent könyve volt az első olyan reprezentatív Prága-legendárium, amely a város történeteit egybegyűjtötte, s a hasonló jellegű pragensiák számára mintául s forrásul szolgált, többek között a legismertebb, Alois Jirásek jegyezte *Régi cseh mondák* számára is.

A legendárium a Szent Vitus-i veraikonról szóló hagyományt is tartalmazza, a kegytárgy fentebb vázolt története azonban némi felforgatással egészül ki. Amikor ugyanis a pápától kieszközölt képet az uralkodó rezidenciájára viszik, hogy az ájtatosságát elvégezze, titokban hű má-

solatot készített róla egy cseh festővel, amelyet aztán a valódival felcserélve visszajuttat a pápához – Prágába tehát a valódi, eredeti veraikon kerül. A jámbor legenda mintha e csellel ki szeretné küszöbölni a más másolatának áttételességét, a veraikon hűségét és igazságát erősítve.

Svátek azonban a legendát egy megjegyzéssel egészíti ki, mely szerint a Szent Vitus-dómban egy másik Krisztus-főt ábrázoló igaz kép is fellelhető: a veraikon másik másolata.

A Szent Vitus-i ereklyék között található, Krisztus két hiteles arcmásáról szóló hagyomány az idők során összevegyült. Károly császár veraikonjának az idők folyamán nyoma veszett, az a kép pedig, amelyre Svátek megjegyzése utal, ma is létezik. Luxemburgi Zsigmond idején, a huszitizmus utáni restauráció korában készült, 1440 körülre datálják. A másolat megrendelője Hanuš z Kolovrat lehetett, a katolikus nemesség és Zsigmond támogatója, de az is valószínűnek látszik, hogy maga a császár volt a megrendelő. Ráadásul két veraikon készült: az egyik a katolikus Boroszló városa számára, amely a huszita háborúk alatt császárhű maradt, a másik a rivális város, Prága katedrálisa számára. Hogy a másolat pontosan melyik képről készült, lehetetlen megmondani, talán Károly veraikonjáról, ám ez a kép hiányában bizonyíthatatlan. Annyi azonban biztosra vehető, hogy az arcmás másolatának másolatáról van szó. Tekintettel a veraikon másolásának késő középkori divatjára, a másolatok láncolata szinte alig követhető vissza.

Mindenesetre az apa gesztusát másoló Zsigmond esetében is politikai jelentéssel kell számolnunk, vagyis ezzel is trónigényének, uralmának legitimitását igyekezett megerősíteni. A kép, a zsigmondi veraikon, archaizáló stílusban készült, és Zsigmond ezt, valamint az „arany” veraikont, tehát Károlyét is kiállította a nyilvánosság számára a katedrálisban. A kép festett keretének ikonográfiája világossá teszi a szakralitásba öltöztetett politikai üzenetet.

Krisztus rejtett arcmása tehát egy időre hozzáférhetővé vált a nyilvánosság számára, a képet körülvevő átjárhatatlan falak megnyitak. Prágában, a birodalom középpontjában, annak is a legszentebb helyén, a katedrálisban, amelyet Zsigmond apja és nagyapja, IV. Károly és Luxemburgi János alapított. S ennek szívében, a Szent Vencel-kápolnában, azon a helyen, ahol a szent király maradványai nyugsznak, ahol egykor az ő rotundája állt, s akinek koponyáján a korona

tartani rendeltetett. Majd az oltárban elzárva tartott kép és végül annak kerete, mely úgy veszi körül a veraikont, akár az utolsó szétnyíló matryoska baba.

A keret a királyság szakrális legitimációjának tekinthető, Csehország patrónusait ábrázolja. Éppen azokat, akiknek kultuszát ápolva (elsősorban Vencel királyét) Károly a politikáját manifesztálta. A kereten balról Szent Vitus, Prágai Szent Adalbert (Svatý Vojtěch), Szent Ludmila, jobbról pedig Szent Vencel, Szent Prokop, a bal kép bal oldali csücskében egyes források szerint Szent Zsigmond burgund király (az ő ereklyéit is a Szent Vitus- templomba hozatta a kultuszát propagáló Károly), míg mások szerint maga Luxemburgi Zsigmond látható – az ábrázolás tekintetében az utóbbi látszik valószínűbbnek. Már csak azért is, mert így válik világossá a kép logikája: Zsigmond az utolsó láncszem az apa, Károly és a Szent Király, Vencel, valamint a királyság szentjei sorának végén, miközben a hatalom genealógiája magából a transzcendenciából, Krisztus Királytól ered.

Ami azonban a továbbiak szempontjából sokkal fontosabb, az a képkeret alsó és felső részén látható két felirat, amelyet két-két angyal tart egy pergamentekercsen. A felső részen a következő felirat olvasható: „Sanctus sanctus sanctus dominus deus sabaot (Szent, szent, szent, a seregek Istene); az alsón pedig: „Agnus est agnus qui occisus est jc” (A bárány a bárány, amely megöletett, J[ézus]K[risztus]). Az isten bárányára utaló mondat a Jelenések könyve 5.12 helyének parafrázisa, a Vulgatában így hangzik: „dicentium voce magna: Dignus est Agnus, qui occisus est...” (Nagy szóval ezt mondván: méltó a megöletett Bárány...).

A képkeret ikonográfiájának kontextusában, amely a veraikon nézését pozicionálja, világos, hogy akárcsak az alakok esetében, itt is a hatalom transzcendens megerősítéséről van szó a Seregek Urára és a Bárányra való hivatkozással. De érdemes alaposabban utánajárni a két idézet jelentésének.

A felső idézet, a Sanctus, az eucharisztia liturgiájának, a Canon Missae-nek egyik legrégebbi része, melyet Damasus állandósított a szentmisében (366–384) – „Szent vagy, szent vagy, szent vagy, mindenség Ura, Istene” (Iz 6.3, vö. Jel 4.8).

Az idézet azonban a judaizmus imarendjében is megtalálható. A reggeli ima, a Sáhárit részeként a *brikat jocer or* második részében

szerepel, amely az angyalok mennyei szolgálatáról szól. Az egyik legrégebbi zsidó ima, a tizennyolc áldás, az Amida bevezető részében, a Kedusában szintén elhangzik. Az angyali seregek Urának trónja Izajás látomásában van részletesen leírva, a biblikus hely a késő ókori ún. merkava-misztika egyik legfontosabb forrásszövege volt Ezékiel látomása mellett, s az ezek értelmezésén alapuló vizionárius hekhlot-irodalom szférikus világképével a középkori kabbalát alapozta meg.

A keret Ó- és Újszövetségi idézete közötti összefüggés szemantikája világos: mindkét látomásban az Úr trónusánál szolgáló angyalok megszólalását olvassuk, éppen ezért az idézet pergamentekercsét is egy-egy angyal tartja. Az égi liturgia látomásának középpontjában azonban Izajásnál a Seregek Ura, míg a Jelenésekben az Agnus Dei messiási áldozata található.

Összegzésképpen megjegyzendő, hogy e legendai tér töréseiből, alakjaiból világosodik ki a szakrális királyság láncolata, amelybe a két felirat, a felső ószövetségi Ura, az alsó újszövetségi Megváltója, vagyis a transzcendens Király, a Seregek Ura és az Agnus Dei is beleszámít: az Istennek házat építő apa, Károly, a régi Szent Király kápolnijában őrzött kép keretére a jelen király, Zsigmond kerül a Megváltó igaz arcmásának mása mellé. Az uralom jogának transzcendens genealógiája, a láncolat a veraikon keretezésére (a város, a katedrális, a kápolna, az ereklyetartó, a keret) emlékeztet, az áthatolhatatlan falakra és körökre, amely megint csak mintha a *Császár üzenetére* meg a *Törvény kapujában*-ra és az egyirányú kőkori labirintusok szükségszerűségére emlékeztetne – vagy éppenséggel a kabbala világképére, amely a hekhlot-irodalom nyomán alakult, és Kafka említett írásait is ihlette.

2. Kereszt a hídon

A Szent Vitus-dómhoz hasonlóan szimbolikus jelentőségű Prága számára a szintén IV. Károly által építtetett korszerű, partokat összekötő híd is, amely, akárcsak a katedrális esetében, itt is egy korábbi, azonos funkciójú építmény helyébe épült – a Judit hídéba.

Az első objektum, amelyet a hídon elhelyeztek, jóval a szentek szobrai előtt, egy kereszt volt, amely talán már Károly idején megjelent. Egy

hipotézis szerint nem sokkal 1361 után került oda annak emlékére – valamiféle engesztelés és békülés jeleként –, hogy az óvárosiak a Szent Vitus káplánját jogtalanul elítélték és vízbe fojtották. Ezt a keresztet a husziták 1419-ben lerombolták, de a 15. század második felében új kereszt került a helyére, amelyet 1629-ben újra kicseréltek, s három faszoborral, Mária, Szent János és Mária Magdolna alakjával egészítették ki. Prága svéd megszállása idején, 1648-ban, amikor a folyó és a híd is frontvonallá alakult, a szoborcsoportot találat érte, melynek következtében megsemmisült. Csak Krisztus feje maradt meg belőle, amelyet ma a prágai érseki szemináriumában őriznek.

Később a hiányt új kereszttel, s alatta két szoborral (talán Máriaéval és Jánoséval, a hagyományos Kálvária-ikonográfiának megfelelően) pótolták, amelyeket Jeremiáš Fischel faragott és Fábrián Harovník festett (költségeit a Zlonice urára, Bohuchval Valkoun z Adlarura kiszabott büntetésből térítették). Fischel és Harovník faszobrai helyébe 1666-ben két ólomszobor került, melyeket a prágai harangöntő, Mikuláš Löw z Löwenberku készített. Ezek 1861-ig álltak a hídon a kereszt alatt, hogy ezután hová kerültek, nem tudni.

A Megfeszített aranyozott bronzszobrát 1657-ben vásárolták a drezdai Hillinger kereskedőnél, 500 tallérért. A híd márványpadkáján, amelyen a szoborcsoport áll, a következő felirat olvasható: „CAROLO ADAMO BARONI DE RZICZAN, QVI PERPETVVM HOC LV MEN ET SACRUM PERPRETVVM METROPOLITANO SACELLO DIVI WENCESLAI FVNDAVIT, LEGATO BONO LAVNIOWICZ SEDI ARCHIEPISCOPALI IONNES FRIDERICVS ARCHI EPISCOPVS PRAGENSIS HOC MONVMENTVM POSVIT A. MDCLXXXI” (Károly Ádámnak, Řičan bárójának, aki ezen öröklángot és a metropolita Szent Vencel-kápolnában örökmiséit rendelt az érseki székeknek adományozva Louňovice birtokot, emeltette ezen emlékművet Jan Bedřich prágai érsek 1681-ben).

Josef Svátek legendáriumában a hídhoz kapcsolódó mondák között a *Kříž na mostě* (Kereszt a hídon) c. részben dolgozza fel e történelmi eseményekhez kötődő legendás történeteket. A kereszt alatti három kartus feliratai (cseh, latin, német nyelven) arról az incidensről számolnak be, amelyet Josef Svátek írása végén említ, s amely a szoborcsoport legfurcsább jelenségét, a keresztet körbefutó aranyozott héber írás értelmezését segíti: „Trognásobně Svatý, Svatý, Svatý, ke cti Krys-

ta Ukřžovaného z pokuty proti svatému křži rouhagícího se žida od slavného Královského Tribunalu Appellationum Založené Léta Pánie 1696 dne 14. září” (Háromszorosan Szent, Szent, Szent, a Megfeszített Krisztus tiszteletére a szent keresztet káromló zsidó büntetéséből a Királyi Ítélszék határozatából alapított az Úr 1696. szeptember 14. napján). Az ismeretlen szobrász csak a monogramját (GH) és a kartus kihelyezésének évét (1707) jegyzi.

Az eseményről Sváteknél sem derül ki sokkal több: „Az 1696-os évben történt, hogy egy zsidó a kereszt alatt a Megváltót gyalázta. Büntetésből pénzbírságot kellett fizetnie, amelyből a kereszt arany bevonatát fedezték, s héber nyelvű arany feliratot készítették a Megfeszített feje köré, ahogy azt máig is látni lehet”.

E feliratok mellé egy újabb is került, amikor 2000-ben a történelmi incidenst és a feliratot magyarázó bronztablát helyeztek el a szoborcsoport melletti kőpadkán. Az antiszemita kirohanás emlékműveként a felirat sok zavart okozott a turisták körében, a vallásos zsidók számára pedig kimondottan sértőnek minősült. Ez okból Marc Schneier, az Észak-amerikai Rabbik Tanácsának (North American Board of Rabbis) elnöke indítványozta a feliratok eltüntetését, ám a történelmi emlékre való tekintettel a város vezetése erről hallani sem akart. A sokáig húzódo ügy megoldását végül a Prága főpolgármestere, Jan Kasl által jóváhagyott héber, angol és cseh nyelvű magyarázó felirat kihelyezése jelentette. „This statue will now become a monument to the horrors of anti-Semitism” – nyilatkozta vele kapcsolatban Schneier.

A Király templomának veraikonja keretén, annak felső részén tehát ugyanaz a felirat, bibliai idézet szerepel, mint a Király hídjának keresztje esetében héberül, s amely mind a keresztény, mind a zsidó liturgiában lényegesnek számít. Vajon miért éppen ezt a mondatot választották, amelynek háromszoros *kodesét* a kereszténység a szentháromságot bizonyító egzegetikai érvként tartja számon (legalábbis az első niceai zsinat óta – igaz, az érvelés gyenge lábakon áll, hiszen a biblikus szövegekben a háromszori szóismétlés pusztán hiperbolizáló retorikai eszköz). Miért éppen ezt az ősi istennevet, a Szabaót/Cövaót tartalmazó idézet felírása szabott büntetésül eredeti alakjában, zsidó írással egy zsidó nyilvános megkövetéseként?

Annyi talán sejthető, hogy éppen a közös forrás, eredet (az Ószövetség szent szövege) ellenére akarták e prófétai sorral – s annak értel-

mezési hagyományával – plasztikusan példázni a két felekezet összeegyeztethetetlenségét. Az ószövegségi, talán legtitokzatosabb istennév, amelyet a Vulgata fordítatlanul (kissé torzítva ugyan) átvesz, egyébként a Pentateuchusban nem szerepel, s először Sámuel könyvében találkozunk vele.

Hogy éppen ez a mondat köti össze a kőhidat és a katedrális, pusztán a véletlen játékának tűnik. Bizonyára így van, a kauzalitás káprázatáról lehet szó. Arra azonban érdemes felhívni a figyelmet, hogy a katedrális és a híd között valamiféle szándékos kapcsolat fennáll, legalábbis a misztikus Prága egy különös jellemvonását illetően, amelynek megfigyelését Alfons Muchának tulajdonítják. Eszerint az Óvároskapu alól nézve minden nyári napfordulón a katedrális mögött száll alá a nap. A fények és árnyak furcsa játéka, hogy a kapu felett látható két címer, amely a Szent Királyt és a szakrális királyságot jelképezi, összeér: a cseh oroszlán árnyéka ekkor éppen Szent Vencel sasára vetül. E szimbolika jelentését most inkább ne boncolgassuk, a jótékony legendai homály viszont, amely az építetők szándékának és a véletlennek a viszonyát kérdéssé teszi, arra is rámutat, hogy a dilemma jobb híján hatályon kívül helyezhető: végeredményben teljesen mindegy, hogy a fények és árnyak játéka tervezett volt-e vagy esetleges, vagy hogy a két hely között kapcsolatot teremtő biblikus idézet a véletlen-e.

A kőhid és a székesegyház közötti furcsa összefüggés kultúra és valásközi kapcsolata azonban további következtetésekre sarkall. A veraikon képkeretének másik idézete nem található meg a híd keresztjén, legalábbis felírva nem. A krisztusi áldozatot jelentő isten bárányának azonban megfeleltethető a megfeszített szobra. De hogyan lett abból az antiszemitizmus – vagy az egyháztörténeti időkre való tekintettel antijudaizmus – manifesztuma, sőt mi több, emléke? A városi legenda (?) Svátek-féle feldolgozása szükséavú ugyan, de a következő történet áll össze. Valószínűleg hamis vádakkal, istenkáromlással bevádolnak és törvénszék elé idéznek egy zsidót, akit aztán megbüntetnek: nyilvánosan megaláznak és megbírságnak. Talán elhamarkodottnak tűnik, de sok szempontból hasonlít a történet a jézusihoz. És a karkai Perhez is. A pénz szerepe persze, meg az aranybevonattá váltott pénzé a történetben természetesen a legősibb antiszemita sztereotípiát testesíti meg, hiszen a zsidó gazdag. Az aranyfelirat, mind az anyagot, mind a jelentést figyelembe véve ördögien szeniális ötlet: e manifeszt tettel a

zsidó a koholt vádat megfordítva saját vallását káromolja, a monoteizmus alapkövét veti el, és a szentháromságot vallja. Sőt, a sanctus szövegének eredeti héber változatával a saját tanúja vall ellene, mégpedig Jésaja próféta imabeli mondata. A kulturális beágyazódás és a vallási jelentés különbözősége ellenére azonban Izajás sorát, az angyalok szavait mindkét hagyományban az égi liturgiából származónak tartják, a (mind a zsidó, mind a keresztény) földi liturgia transzcendens modellre épül. E tekintetben a zsidó hamisváddal való perbefogása és manifeszt megbüntetésének története kísértetiesen kezd hasonlítani egy karkesque feketemisére. A zsidó ugyanis Jézus sorsában osztozik, igaz, áttételesen.

Hogy ezt az áttételességet kivitelezhessük, Roman Jakobson nyomán a metonímia logikáját kell követnünk: a zsidó aranyát, tehát pénzt fészítik keresztre helyette (annak most ne is szenteljünk figyelmet, hogy talán a bírság csődbe vihette őt, s annak sem, hogy a periratok alapján az egész eset részleteit feltárták a történészek – minket jelenleg a legendai anyag érdekel). És éppen a metonimikus logika működik az eddig előadott történetek és összefüggések mögött. A veraikon mint a más másolata már eleve kétszeres, vagy ha a másolatok láncolatát figyelembe vesszük, többszörös metonímia. Éppúgy, ahogy a szakrális királyság transzcendens genealógiája. Sőt, ahogy a híd keresztjének esetében a kereszt cseréi.

A hamis vád is efféle természetű, hiszen a zsidó nem a keresztet, de a Megfeszítettet gyalázta meg. *A császár üzenete*, de a *Törvény kapujában* c. Kafka-novella narratívája a metonímia rendjén alapszik, utóbbiból világosan mutatja ezt a következő ikonikus mondat arról az üzenetről, amellyel a hírnök sosem ér célba: „... és megálmodod”. (De a metonímia épül az ereklyekultusz is, a szent helyett az, amit a szent illetett, vagy ami a szentet illette, a földi maradványok pedig a metonímia válfajára, a szinekdochéra emlékeztetnek. A Jézushoz kötődő ereklyék így mindig csak metonimikusak, sosem szinekdochikusak: Jézus ugyanis feltámadt, a test szerint is. *A vera ikón*, Jézus arcának hiteles mása, az acheiropoietai, amely noha más, mégis jelenvalóvá teszi a szentet, ebből a perspektívából a legtranszcendensebb metonímiának bizonyul.)

A metonímia rendjét követve már nem tűnik idegennek annak gondolata, hogy a káromlással hamisan bevádolt zsidó büntetését a passió és megfeszítés másának, pontosabban metonímiájának tartjuk,

és Zsigmond veraikonjának keretén látható alsó idézetét applikáljuk. Az Agnus Dei krisztusi áldozatának teológiája már a kereszténység hajnalán Deutero-Izajás könyvében, az ún. Ebed-JHWH, isten szenvedő szolgáljáról szóló négy dalban találta meg ószövetségi előképét. Az Iz. 53-ban a szolgára isten szenvedést mér ki, sorsául a közösség bűneiért való szenvedés és kínhalál jut: „Kínoztatott, pedig alázatos volt, és száját nem nyitotta meg, mint bárány, mely mészárszékre vitetik, és mint juh, mely megnémul az őt nyírók előtt; és száját nem nyitotta meg! A fogságból és ítéletből ragadtatott el, és kortársainál ki gondolt arra, hogy kivágatott az élők földéből, hogy népem bűneért lón rajta vereség?!” (Iz 53.7–8).

A zsidó hagyományban az Ebed-JHWH dalok leggyakoribb értelmezése szerint a szolga nem egy szent vagy próféta, aki isteni áldozattá válik, de olyan valaki, aki allegorikus személy: mivel az egész közösség bűneiért szenved, identitása sem személyes, hanem kollektív: a választott népet képviseli. A keresztény értelmezés viszont, mint mondtuk, jézusi próféciaként, a szenvedése és kínhalála áldozatával az egész emberiség bűneit megváltó Krisztusra való hivatkozásként olvassa az Ebed-JHWH dalokat.

Martin Buber *A próféták hite* c. könyvének végén behatóan vizsgálja az Ebed-JHWH dalok zsidó és keresztény értelmezési hagyományát, és a szenvedés és áldozat teológiájának összefüggéseiben olyan összefüggésekre mutat rá, amely a két hagyomány viszonyát fűrésző 20. századi, különösen a Soá utáni zsidó gondolkodóknál is megtalálunk – a zsidó sors és a jézusi sors megdöbbentő hasonlóságára. Az Ebed kollektív identitása, amely a zsidó sorsot megtestesíti, az állandóan újra játszódó szenvedése és kínhalála Bubernél a történelem működésének metonimikusságát bizonyítja: „A történelem titka a helyettesítés titka... [A] nagy szétszóratáshoz, amely a második állam széthullása után a nép létezési formájává válik, hozzátartozik a szenvedés misztériuma az ígérlet, hogy Isten a szenvedők Istene lesz”. Az ősi helyettesítő áldozat, amelyen a krisztusi áldozat teológiája és az Ebed mint Izráel népe képviselőjének áldozata alapul, úgyszintén a metonímia elvét követi.

A képeret alsó angyalának feliratát a Jelenések könyvéből (*Dignus est Agnus, qui occisus est*) a történetünkben mintha a bevádolt zsidóval mondatná el, az erőszakos térítésre emlékeztető módon, de

a metonimikus logika szerint úgy, hogy ő maga helyeződik az áldozat pozíciójába.

Csak a metonímia rendjének követése teszi érthetővé és élessé a büntetés egzisztenciális finomságában rejlő ördögi iróniát. A felirat nemcsak valami olyasmit sugallhat, hogy lám, még a zsidók is elismerik Isten Bárányát, a Szentháromságot, és az Írás igaz értelmezését. Az irónia éle itt olyan penge, amely nemcsak elválaszt, de amely fel is áldozza az alárendeltet a metonímia rendjének értelmében. Foucault és a diskurzus rendjének definiálása óta tudjuk, hogy a kánoni egzisztencia és ideológia a hatalom birtokában van. A hatalom pedig büntet, ráadásul a bünt nélkülözve, s így esetünk nemcsak a jézusi és a kátfai perre, de az inkvizíciós és a kirakatperekre is emlékeztet. Ebből a szempontból azonban az is következik, hogy ha a megbüntetett zsidó az áldozat pozíciójánál fogva a Megfeszített, a Bárány helyére került (*Agnus, qui occisus est*), a jezsuita elvtársak, azaz a büntető hatalom gyakorlói, szükségszerűen kerülnek Jézus megfeszítői helyére. Akik a középkori közvélekedés, a keresztény antijudaizmus gyökere szerint „a zsidók” voltak. A keresztény hatalom igazának elismerésére kényszerített áldozat helyzete is ismerős a passió történetéből: „Pilátus pedig megkérde őt, mondván: Te vagy-e a zsidók királya? És ő felelvén néki, monda: Te mondogod” (Luk. 23.3). Ráadásul éppen ezt a mondatot írják fel a keresztre: *INRI, Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum*. Emellett szerepel esetünkben a héber felirat. A zsidó gyalázkodó tette a vád szerint mintha a metonímia folytán újrarájátszaná a megfeszítő „zsidók” tetteit. Az igazság azonban az („Mi az igazság?” – Jn 18.38), hogy a büntetésben a megfeszítő, gyűlölt „a zsidók” helyébe a jezsuita elvtársak lépnek.

FORRÁSOK

- Barthes, Roland 1970. *L'Empire des signes*. Paris: Seuil.
- Buber, Martin 1998. *A próféták hite*. Budapest: Atlantis.
- Foucault, Michel 1991. A diskurzus rendje (Török Gábor fordítása). *Holmi* 3: 868–889.
- Hodrová, Daniela 2009. *Město vidím...* 2. vydání. Praha: Pavel Mervart.
- Grözinger, Karl Erich 1998. *Kafka und die Kabbala / Kafka a kabala*. Praha: Rybka Publishers.
- Jakobson, Roman 2010. *Two aspects of language and two types of aphasic disturbances*, In: Jakobson, Roman – Halle, Morice: *Fundamentals of Language*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Kafka, Franz 1973. *Elbeszélések*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Novotný, Kamil – Poche, Emanuel 1947. *Karlův most*. Praha: Pražské nakladatelství V. Poláčka.
- Rywiková, Daniela 2010. „V chlebej tváři ty se skrýváš...” – Obraz Veraikonu v kontextu eucharistické zbožnosti pozdně středověkých Čech. *Umění* 5–6: 366–383.
- [Svátek, Josef 2002] *Pražské pověsti a legendy, sebral Josef Svátek*. Praha: Paseka. (repr. 1883)

*A bibliai idézetek Károli Gáspár fordítását követik.

SIMON SZABOLCS

ZEMAN LÁSZLÓ, AKINEK A SZÖVEG A HITVALLÁSA

Az elmúlt évtizedek termékeny időszak volt stilsztikatörténetünkben.¹ Elméleti tanulmányok, modern szemléletű tankönyvek és kézikönyvek, stílusmonográfiák, rendszerezések, módszertanilag megalapozott elemzések jelentek meg e rövid idő alatt, s olyan kiadványok is, amelyek hozzájárultak a stilsztika státusának érdemi tisztázásához.² Ebbe a kontextusba illeszkedik bele Zeman László egyik legjelentősebb munkája, František Miko: *Az epikától a líráig*. Az irodalmi mű stilsztikai vizsgálata (Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2000. 297 p.) című művének magyarra fordítása, átültetése.

Zeman László és František Miko munkásságában érzékelhetőek a párhuzamok, nyilvánvaló a szellemi rokonság kettejük között. František Miko (1920-ban született Lipanyban/Héthárson) az úgynevezett „nyitrai iskola” legjelentősebb és legismertebb személyisé-

* Az írás a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda támogatásával készült.

¹ Vö. Pethő 2018, Szathmári 1996: 13–14, Fehér 2000: 443.

² Az elmondottakra lásd például Török 1990; Kemény 1993; Szikszainé 1994, 2007; Szathmári 1994, 1995; Szathmári (szerk.) 1996, 1998; Bencze 1996; Tolcsvai Nagy 1996; Adamik 1998; Nagy L. 1998; Szabó 1998; Fónagy 1999.

ge (nyugállományba vonulásáig a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomelméleti Osztályának vezetője; egyebek közt a Magyar Szemiotikai Társaság tiszteletbeli tagja). Zeman László, Mikónak a fent említett műve több fejezetét közzétette már az elmúlt időszakban is³, magyar nyelven tolmácsolva ekképpen František Miko stílusfelfogását és az irodalmi műnek általa képviselt megközelítéseit. Mindezt önálló fejezetben részletezi saját kötetében⁴, először a *Stílus és fordítás* címűben, Madách Könyv- és Lapkiadó: Pozsony / Bratislava, 1993, majd a továbbiakban; *Az epikától a líráig* c. könyvben pedig utószóként foglalja össze.

Zeman említett saját könyvét (Zeman 1993a) Miko tanulmánykötetével a fordító személye mellett a közös téma is összeköti: a stílusnak és a fordításnak a tárgyköre, noha ez utóbbi a Miko-könyvben közvetlenül csak részben, de állagával teljességében tematizált (vö. még Miko 2011). Mindkét mű tanulmányait egységesítő téma ezenkívül az epika és a líra viszonya, s e vonatkozásban természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni az átmeneti jellegű műfajokat sem. Zeman László *Stílus és fordítás* c. könyvében a funkcionális stilisztika nézőpontjából közelíti meg a szépirodalmi művek elemzését. Ez egyben azt is jelenti, hogy az irodalmi és esztétikai kommunikáció modelljeként az általánosabb, egyetemes nyelvi közlés sajátságaira hivatkozik, Miko professzort követve. A kötet célkitűzése ilyen vonatkozásban is a cseh és a szlovák irodalomtudományi vizsgálódásban kialakított módszerek alkalmazása és közvetítése. Miko professzor munkásságára és a „nyitrai iskola” hagyományára utal Rákos Péter (2001), s mint a szöveg iránt elkötelezett kutatóra, Zeman Lászlóra.

A *Hodnota a komunikácia*, magyar fordításban *Érték és kommunikáció* c. tanulmány például eredetileg az *Irodalmi Szemlében* jelent meg, Zeman László bevezetőjével. Ebben utal Mikónak egy fordításelméleti szempontból jelentős s francia nyelven is olvasható dolgozatára, amely a kifejező értékek rendszerét tömören taglalja a szlovák nyelven nem olvasók számára.

³ Lásd például Miko 1996. A kötet eredeti szlovák nyelven való megjelenése után recenziót közölt róla pl. Macurová (1975), Noge (1975), Rakus (1974).

⁴ Zeman 1993a: 243–258, lásd uo.: 226–232.

Miko stíluskoncepciójának, valamint az alapját képező *kifejező értékek kategóriáinak* a bemutatását a magyar szakirodalomban elsőként Zsilka Tibor végezte el.⁵ A tárgyalt stílus kategóriák áttekintő leírása⁶ az *Irodalmi Szemlében* jelent meg először magyar fordításban. A *kifejezés, kifejezésrendszer – výraz, výrazová sústava* megnevezés mint terminus ez esetben további magyarázatot igényel, hogy megértsük, miszerint nem a kifejező eszközökről – azaz szavakról, kifejezésekről – van szó közvetlenül, hanem az általuk jelöltekről, azok típusáról, fajtájáról, funkciójáról, a „kifejezőségről” (a jelölést Fónagy Iván és Zeman László alkalmazza), tehát az expresszív értékről.⁷

Kötetében a szerző, Miko az első két, ill. három fejezetben fejt ki az irodalmi mű modelljének általános ismérveit. Az első két fejezet (9–81) a kifejező kategória-rendszer jellemzését taglalja, mely szisztéma az évek során ugyan sokat változott, de alapjaiban ugyanaz maradt.⁸ Ez a rendszer irodalmi művek interpretálásának elméleti alapjául szolgál, ugyanakkor alkalmazható más típusú szövegek, pl. tudományos,

⁵ Lásd Zsilka 1970, 1973: 167–174; ezzel kapcsolatosan bizonyos terminológiai helyesbítést olvashatunk Zeman tollából (Zeman 1974: 368–374) Zsilka könyvéről szóló recenziójában.

⁶ Miko 1972.

⁷ A mikói stílusfogalomhoz és az *Irodalmi Szemlében* közzétett „kifejezésrendszerhez” igazodva alkalmazta azt elemzésében J. Nagy Mária romániai magyar kutató (J. Nagy 1975) is.

⁸ Újabb változatát lásd: Miko 1998: 58–59.

ismeretterjesztő stb. elemzésére is, s egyben stílus-, sőt szövegmodell.⁹ A következő fejezetek – amint azt a kísérőszöveg is kiemeli – szépirodalmi alkotások, illetve szemelvényeik vizsgálatával tárják fel a stílusfogalom, -modell érvényességét. Épp ezekben válik a szemléltetés révén a kötet anyaga élményszerű olvasmánnyá, s ezt elősegíti az is, hogy fordításában nem észlelünk semmilyen hiányt. A haladványos olvasás helyett ekképpen folyamodhatunk akár a könyv közepe táján felapozható *Stíluskereszteződés a barokk költészetben* (182–212), esetleg a *Švantner Málka c. novellájának zárórésze* (174–181) című fejezetekhez. Az elsőként említettben a fordításban is meggyőzően van kimunkálva a verses szöveg ritmusa s a lexikai és alaktani eszközök megfelelő stíluszintje. A „poéma” témája az 1763-ban Komárom városát sújtó földrengés. Az eredeti a Králici Biblia nyelvén íródott, s a fordítás ennek

⁹ „Miko a szöveget a nyelvi és tematikai réteg strukturált egységeként fogja fel, megfelelést tételez a szöveg és a stílus között. A stílus fogalma »átfedi« a szöveg fogalmát. »A szövegben semmi sincs, ami ne volna a stílus része«. Éppen ezért a stílusmodellje egyben szövegmodell is” (Benyovszky 2001b: 113). Más kérdés – itt nem foglalkozhatunk vele –, hogy vajon célszerű-e Paul de Man és F. Miko koncepcióit egybevetni, ahogyan azt teszi egy másik tanulmányában Benyovszky Krisztián (Benyovszky 2001a), ill. vajon megfelelő-e a tanulmány alcíme, meg kell jegyezni, hogy az írásban a mikói kiindulás visszavezetése a bühleri modellre csak bizonyos korrekcióval fogadható el (vö. Zeman 1974 és 1993: 254–255), s a jakobsoni hat funkcióval kapcsolatban is Miko határozottan elhatárolódik, lásd Miko 2000: 274, 30. jegyzet. Egyébként a befogadásesztétikai felé mutató s Plesník nyomán, Mikóval egyezve az olvasáselmény szubjektivitását lényeges irodalomtudományi szintű kiindulópontnak minősítő dolgozat jellemzése messzemenően helytálló. Főképpen a 37. oldalon olvashatók fejtik ki szabatosan a lényegét: egyrészt, hogy „interpretációiban nem törekszik a jelentések, az értelmezhetőség lezárására, ugyanakkor módszeres aprólékossággal sorakoztatja fel az adott olvasat jogosultsága mellett szóló filológiai (vagy »stiliztikai«) érveket. Fenntartja a többféle, de nem tetszőleges olvasat lehetőségét”, másrészt azt, hogy állításait nehéz volna egy-egy átvett tétel levezetésének minősíteni, ami szintén a szóban forgó tanulmány alcíme „kontra” propozíciójának meggyőző erejét gyengíti. (A két szerző egymás mellé állításának az esetlegességét ez azonban számunkra nem közömbösíti). Meg kell jegyeznünk, hogy Miko professzor mint nyelvtudós is jelentőset alkotott –, s a kettős kötődés Fónagy Ivánt juttathatja eszünkbe – s gondolkodásmódjába, szemléletmódjába a nyelvtudományi állásfoglalás „belejátszik”.

megfelelve a Károli Biblia nyelvezetéhez közelítő, azaz régies; biblikus szóhasználat jellemzi, valamint bizonyos grammatikai elemek által archaizált – elbeszélő múlt, kötőhangzótoldások és -elhagyások, a többes szám jelével kapcsolódó (egyeztetett) határozói igenév (*zárva*, 190); kettőzött tárgyrag; -*end* időjel (203), -*nak*, -*nek* személyrag múlt idejű igealakban (*készültenek*, 206) stb. A szöveget mindezáltal az eredetiben és a fordításban egyaránt a líra irányában stilizáltként észleljük.

A tanulmánykötet tanúsága szerint a stilisztikában Miko – és a fordító Zeman László szerint is – a „funkcionalitás” kiiktathatatlan.¹⁰ (A fordításban olykor alkalmazott „funkciós” alakváltozat a „funkcionálissal” mindenütt egyenértékű, és helyénvalónak fogadhatjuk el, bár tudjuk, hogy bizonyos kollokációkban, a szintagmatikus viszonyban álló lexémák együttes előfordulásában a cserélhetőség nem áll fenn; *funkcionális mondat*, de *mondatfunkciós eszközök*.) Változatlanul fontos motívum e tekintetben a tárgyértelmezés és a tudományközi kapcsolatok kérdése. A strukturális funkcionális megközelítés tehát ma is élő és ható irodalomelméleti–stilisztikai vagy nyelvelméleti–stíluselméleti irány, ezért napjainkban is új változatai születnek.¹¹

A szóban forgó Miko-könyvben érvényesülő „stilisztika-konceptió” azt tükrözi, hogy a stilisztika ún. irodalmi (avagy lényegében irodalomelméleti) és ún. nyelvészeti ága egymástól egzaktan nem választható el, vagyis nem független diszciplínák, mert mindkettő a másikra van utalva, egyik a másikat magyarázza. Ami a líra és epika viszonyára érvényes, az mutatis mutandis érvényes erre a viszonyra is, „a *lírát és az epikát ugyanis nem mint két egymástól független jelenséget szemléljük, hanem úgy, hogy a líra az epikából származtatható mint a kifejezés meghatározott feltételeiben az epikai szerkezet felépítésének bizonyos szintjén – s az egész szövegben érvényesülő visszahatással – fellépő összetevő*”

¹⁰ A magyarországi szakemberek közül pedig a Szathmári István vezette stíluskutató csoportról állapítható meg hasonló; tudományos eredményeiről olvashatunk a *Hol tart ma a stilisztika?* c. tanulmánykötetben (Szathmári szerk. 1996, lásd főképpen programadó bevezetését).

¹¹ Az újabb irányzatok előtérbe kerüléséről vö. pl.: Pethő 2018, Tolcsvai Nagy 1996, Fehér 2000, Szabó 2001; az utolsóként említett szerző elsősorban az összehasonlító stilisztika mint irányzat megújítását szorgalmazza.

(Miko 2000: 115). A köztük levő szerves együvé tartozás megfelel a strukturális–funkcionális stilisztikai hagyományoknak, ugyanakkor az irodalmi strukturalizmus, bár történetileg igen jelentős szereppel bírt, a Prágai Iskolán kívül mégis másodlagos volt minden strukturalizmus alaptudományával, a nyelvészettel szemben.

A fentiek szempontjából párhuzamot vonhatunk Zeman műve, a *Stílus és fordítás* (Zeman 1993a) és Miko tárgyalt műve között. Az elsőként említettben a lirizált próza sajátosságait és fordításának problémakörét Sziráky Judith novellái és szlovák fordításuk által ismerhetjük meg behatóbban, a tanulmány a lirizálás eszközeit tekinti át. A *Terminológia az irodalmi műben* (32–96) című fejezetben szerzőnk Déry Tibor: *Befejezetlen mondat* című regényének természettudományi szókincséből indul ki, követve szerepét elsősorban a narrátori szöveg és a szabad függő beszéd viszonylatában. (A tükröztetést, „megméretést” a regény cseh fordítása szolgáltatja, melyben – Zeman szerint – a terminológia némileg „halványabb”). S ilyen vonatkozásban követi az ún. elbeszélő perspektívát a szerző Márai Sándornak a *Zendülőök* című regényéről írt dolgozatában, miközben, akár az előbbieken, az elméleti alapvetésben L. Doležel munkáira támaszkodik (vö. i. m. 93, 107). Például hozzá igazodva veszi át a (grafikailag) „jelöletlen egyenes beszéd” terminust (i. m. 103 és másutt). A sorrendben következő tanulmányok magyar – szlovák – cseh viszonylatban tárgyalják a lírafordításokat: Ady verselésének, Babits Mihály változó versépítkezésének problémáit, s a kortárs szlovák lírából egy vers többszörös fordítása által Milan Rúfus költészetét. Pilinszky János lírájának és cseh fordításának taglalásával Zeman a líra epikai összetevőjét részletezi, amely mint olyan, tulajdonképpen lehetővé teszi a szinte „interlineáris” fordítást. (A szerző ennek nyomán vélekedik úgy, hogy Pilinszky lírája valóban részévé válhatott a világirodalomnak, főképpen lírájának második szakaszában).

A fordítással kapcsolatban veti fel Zeman azt a tételt, hogy a jel csak az általánosat képes kifejezni, de a szépirodalomban az egyszeri és egyedi válik központúvá. „Egy nyelv esetében is fennáll, hogy az mint rendszer csak az általánost tartalmazza, míg a beszélő az egyedül és egyszerűen kívánja kifejezni, ahogy az irodalmi műre vonatkozólag találó hasonlat mutat rá erre Ottlík Géza: »Az embernek előbb meg kell tanulnia a nyelvet, a nyelv teljes óriási sínhálózatát. Aztán meg kell tanulnia ellenállni ennek a sínrendszernek – hogy ne oda utazzunk rajta, ahová

visznek, hanem inkább oda, ahová érkezni akarunk«” (Zeman 1993a: 226). A szerző, Zeman azonban nem tartja magát szigorúan a Miko professzor munkásságára ráillesztendő „rendszerközpontúsághoz”, amely a jelentések szabatoságát biztosítja. A Rúfus-vers többszöri fordításánál épp a lexikális jelentés szorosságát húzza alá, s ezzel az előbbi állítással ellentétbe kerül a kötetében. Bár – az indoklást megértjük, ezáltal igazítja helyre a fordítók szembetűnő félreértéseit. Tehát ezért vállalja az önelentmondást egyazon kötetben is.

Visszatérve a Miko-könyv fordításához; a könyv szövege indíttatásánál, céljánál fogva szükségszerűen elvont, de eközben gyakran esszé-szerű is. Példa az előbbire emlékeztető stílusra: „*A lirizált prózában a lírai elem mértéktelenül agresszív, ami látszólag paradox, mivel elvárásunk alapján ez épp a verses epikára lehetne jellemző. A verset ugyanis mint a líra leválaszthatatlan jelzését, jelölőjét szemléljük, s a lírai elem hatásának ezek szerint épp a verses epikában kellene szembetűnőnek lennie*” (Miko 2000: 123). Más helyen: „*A ritmikai mozgás az epikai haladványosság homológ leképezése, s egyúttal – bár kevésbé kifejezetten – a tréfás jellegnek és játékosságnak is tükrözője*” (Miko 2000: 128). Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy külön élvezetet nyújt a szabatosan megfogalmazott szakszöveg, az általa kibontott elmélet és az igazolására szolgáló szépirodalmi szöveg váltakozásával kialakított szerkesztés. Az eredeti szöveg és fordításának sajátossága a szakszerű jellemzésbe beiktatott szemelvény, részlet a műből; három költeménynek szükségszerűen a teljes szövege. A valamelyest több, mint húsz ív terjedelmű kötetben az idézet ekképpen kb. két ívnyi. A kiválasztott szépirodalmi szövegek, prózaiak (J. Jesenský, M. Kukučín, J. G. Tajovský, A. Chudoba, F. Švantner) és versformájúak (nyelvükben az eredetit megtartva is – Goethe, Rimbaud s mások; fordításban: L. Vadkertiová, L. Podjavorinská, J. Šimonovič, Š. Korbel) meggyőzően példázzák az exponált tételeket. Ezek közül kiemelhetjük az esztétikai kontrasztaránynak mint elsősorban a szubjektív líraiságra jellemző exponensnek a modellezését¹², vagy akár a forma értelmezésére vonatkozót is: „*A vers játék s egyben a játékosság megnyilatkozása is*” (128). A líra epikai elemeinek kérdéseivel kapcsolatban merül fel a verses forma jelentősége az epikában. Az erre vonatkozó fejtegetésekhez L. Podjavo-

¹² Vö.: 128.

rinská: *Fizetség* (Výplata) c. gyermekverse szolgál szemléltetőül. A *Verses epika* (121–129) c. tanulmányban az alábbi megállapítások összegeződnének: az elemzett Podjavorinská-költeményben a versforma a következő funkciókat tölti be: kommentár, az alakbeli játékoság megnyilatkozása, feszültségkeltő elem, szemantikailag önmaga is közvetlen jelentés.

Műfajilag mint irodalmi régiségre vagy legalábbis posztmodernoid alkotásra utalhatunk a *Magány* című Šimonovič-versre (249–258). L. Vadkertiová *A nagy költőzködés-e* a szlovák posztszimbolizmusba sorolható. A prózaszövegek a realizmustól az újabb irányzatok lirizálódásán át a kortárs művekig terjednek.

Megjegyezhetjük, hogy Zeman László fordítói munkásságában műfajilag és stilisztikailag egyaránt sokrétű és több évtized gyakorlatának az eredményei csapódnak le. Saját kötetének két fejezete a kortárs szlovák fordításelmélet eredményeivel foglalkozik. (Zeman itt felhívja a figyelmet arra is (Zeman 1993a: 253), hogy F. Miko és Fónagy Iván, a nemzetközi viszonylatban is ismert magyar stíluskutató munkásságában átfedődő és együvé tartó tételeket fedezhetünk fel. Váltakozva jelentek meg nyelv- és irodalomtudományi dolgozataik, miközben a kezdésben az előbbieket kizárólagosak voltak. S a „szintetizálás” módjában követhető különbségek főképpen a tárgykörre állítódásuktól is függött. Fónagy Iván elsősorban fonetikus, míg Miko professzor leginkább grammatikai, ezen belül mondattani és jelentéstani kutatásokkal foglalkozott).

A szóban forgó kötetben a fordító teljesítménye a szépirodalmi részletek tolmácsolásakor tartja a magyarázat és az elemzés igényes nyelvtudományi–irodalomtudományi szakszöveg szintjét. Zeman főleg szakszövegeket, nyelv- és irodalomtudományi, filozófiai, pszichológiai munkákat, természettudományi tankönyveket, kultúrtörténeti és egyéb dolgozatokat fordított magyarra több forrásnyelvből. Másrészt azt mondhatjuk eszerint, hogy a „szaknyelvtől a líráig...”. Az elmondottak igazolásaképpen említhetjük, hogy „tárából” nem hiányzik Paul Celan *Halálfűgája*¹³ sem. A költeménynek valószínűleg ez az első magyar fordítása, s a magyarországgal, amely egy későbbi Celan-kötetben található, összemérhető; az eredeti fűgaszerű szerkezetét és intonációs vonulatát nagymértékben visszaadja, így a verses szöveget csak

¹³ Todesfuge. *Irodalmi Szemle* 1970, 7: 615.

külső indíciumok révén minősíthetjük eredetileg nem magyar nyelvűnek. A költemény zárásából: „Egy ember él a házban aranyszín hajad Margaréte / kígyókkal játszik álmodva a halált a némethoni mestert / színarany hajad Margaréte / hamuszín hajad Sulamith”. A vers legutóbbi szlovák nyelvű változatában Ivan Kupec (Kupec 2001) tolmácsolásában: „poštve svojich vlkolakov na nás daruje nám hrob v povetří / hrá sa s hadmi a sníva smrť je nemecký majster / tvoje zlaté vlasy Margaréta / tvoje popolavé vlasy Sulamit”.

A fordítónak Miko művével elvégzett munkája több mint fordítás-technikai bravúr, mert – tudjuk – a fordítás egyfajta interpretálás is, amely nélkül a fordítás kivitelezése nem is lehetséges. Zeman László a tárgyalt mű fordításáért 2000-ben átvehette a Madách-díjat. S méltán, hiszen minden bizonnyal többről van itt szó, mint „jó” fordításról: megkockáztathatjuk, hogy a funkcionális stilisztika egyik újfajta, mikói változatának magyar nyelvű elméleti-gyakorlati bemutatásáról, amely a magyar stilisztikai és „funkcionális stilisztikai” szakirodalom számára tartalmi-módszertani s főképpen terminológiai hozadékot jelent. Ez magában foglalja, hogy a fordításhoz nemcsak a nyelvi átkódolás kell, hanem megfelelő jártasságra kell szert tenni a tolmácsolandó anyagban. A transzlátor nem csupán egy könyvben lefordítandóra szorított munkájával, hanem a szlovák és a cseh nyelv- és irodalomtudományban meghonosodott módszereknek és alkalmazott szempontnak az egyetemesebb közvetítését szándékolta, a továbbhaladást, a felfigyeltetést, olyformán, ahogy azt a tárgyaltakkal kapcsolatosan egyetemi előadásaiban érvényesítette a magyar szakosok egy nemzedéke számára: a „hagyomány és kontextus” fogalmának jegyében.¹⁴

Zeman munkássága, irodalmi – nyelvészeti – kulturális elméleti beállítódása az általa sokat idézett néhai Rákos Péterével is közeli rokonságot mutat. Mindez még elsősorban épp az említett esszéisztikus-ság kapcsán ötlük fel bennünk (vö. például Rákos Péter *Nemzeti jelleg, miénk és másoké, Prágai őrvjárat* című műveit). A Rákos Péterrel való szellemi, beállítódásbeli rokonságot egyébként Zeman közvetlenül és közvetve is vállalja rá való tudományos (és személyes) hivatkozásaiival.

¹⁴ Nyelvészeti-stilisztikai és az összehasonlító nyelvvizsgálat vonatkozásában lásd Zeman 1993b és 2001.

S erre engednek következtetni a Rákos-émlékkönyvben olvasható sorok is. Arra, hogy mindez fordítva is elmondható, bizonyosságul szolgál Rákosnak Zemanról írt következő jellemzése „[...] môj osobný typ je neúnavný a dôsledne zapálený vyznavač textu Ladislav Zeman” (magyarul: személyes példaképem a fáradhatatlan és következetes Zeman László, akinek a szöveg a hitvallása) (2001: 84).

¹ Jelen tanulmány a „Hagyomány és kontextus jegyében” c. korábbi írás (Nyelvi tallózások. Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok, recenziók és ismeretterjesztő írások. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2011.141–153) címében megváltoztatott, kiegészített változata.

HIVATKOZÁSOK

- Adamik Tamás 1998. *Antik stíluselméletek Gorgiastól Augustinusig. Stílus, kritika, értelmezés.* Budapest: Seneca Kiadó.
- Bencze Lóránt 1996. *Mikor, miért, kinek, hogyan. I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban.* 1–2. Budapest: Corvinus Kiadó.
- Benyovszky Krisztián 2000. Receptió, intuíció, kultúra – és a fordítás. *Kalligram* 11: 19–21.
- Benyovszky Krisztián 2001a. Retorika és stilisztika. *Szörös Kő* 6: 34–38.
- Benyovszky Krisztián 2001b. Egy megkésett tanulmánykötet mai esélyei. *Iskolakultúra* 8: 111–116.
- Bókay Antal 1997. *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Czetter Ibolya 1999. *A stílus és a formák. Tanulmányok a nyelvművész Márai Sándorról.* Szombathely: Bár.
- Fehér Erzsébet 2000. A magyar stilisztika a 90-es években. *Magyar Nyelvőr* 4: 443–451.
- Fónagy Iván 1999. *A költői nyelvről.* Budapest: Corvina Kiadó.
- J. Nagy Mária 1975. *A szó művészete. Bevezetés a stíluselmzésbe.* Bukarest: Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó.
- Kemény Gábor 1993. *Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról.* Budapest: Balassi Kiadó.
- Kupec, Ivan 2001. Fuga smrti. *Revue aktuálnej kultúry.* 1: 38–39.
- Macurová, Alena 1975. Perspektiva teorie výrazu. *Česká literatura* 1: 76–78.
- Máté Jakab 1998. *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Miko, František 1972. A kifejezésrendszer értelmező szótára. *Irodalmi Szemle* 6: 501–510.
- Miko, František 1973a. *Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou.* Bratislava: Tatran.
- Miko, František 1973b. Stilistika i teorija perevoda specialnogo teksta – Sztylisztika i teyorija perevoda szpecialnovo tyekszta. *Slavica Slovaca* 3: 264–274.

Miko, František 1981. Metodologická typológia odborných textov a preklad. *Slavica Slovaca* 2: 117–121.

Miko, František 1996. František Švantner *Málka* című novellájának zárórésze. *Kalligram* 3: 29–35.

Miko, František 1998. *Delo, komunikacija, kultura*. Beograd: Narodna knjiga-Alfa.

Miko, František 2000. *Az epikától a líráig. Az irodalmi mű stilisztikai vizsgálata*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.

Miko, František 2011. Zmysel básne a jeho realizácia v origináli a v preklade. Tri preklady Adyho básne. Valentová, M., Režná, M. (zost.). František Miko Aspekty prekladového textu. Antológia prác o preklade. Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, Nitra. 193–213.

Nagy L. János 1998. *Szavak és világok Weöres Sándor verseiben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Noge, Július 1975. F. Miko: Od epiky k lyrike. *Slovenská literatúra* 2: 174–177.

Pethő József 2018. Empirikus kutatások a stilisztikában. In Karádi Zsolt – Pethő József (szerk.) *Az empiriától az elméletig. Tanulmányok a nyelv és irodalomtudományok köréből*. Nyíregyháza – Ungvár: „RIK-U” Kiadó. 127–136.

Rákos Péter 2001. Erich Auerbach a jeho mimesis. Anкета. *Kritika a kontext* 1: 83–84.

Rakus, Stanislav 1974. Epika a lyrika vo výrazovej koncepcii Mika. *Romboid* 6: 71–73.

Szabó Zoltán 1977. *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*. Kolozsvár: Dacia Könyvkiadó.

Szabó Zoltán 1998. *A magyar szépirodai stílus történetének fő irányai*. H. n.: Corvina. 219–238.

Szabó Zoltán 2001. Gondolatok az összehasonlító stilisztikáról. *Magyar Nyelvőr* 1: 30–46.

Szathmári István 1994. *Stílusról, stilisztikáról napjainkban*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Szathmári István 1995. *Három fejezet a magyar költői stílus történetéből. Nyelv-tudományi Értekezések 140*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Szathmári István (szerk.) 1996. *Hol tart ma a stilisztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Szathmári István (szerk.) 1998. *Stilisztika és gyakorlat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Szikszaíné Nagy Irma 1994. *Stilisztika*. Budapest: Trezor.

Szikszaíné Nagy Irma 2007. *Stilisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Török Gábor 1990. *Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Zeman László 1974. Zsilka Tibor: A stílus hírértéke. *Irodalmi Szemle* 4: 368–374.

Zeman László 1993a. *Stílus és fordítás*. Pozsony/Bratislava: Madách Könyv- és Lapkiadó.

Zeman László 1993b. Hagyomány és kontextus. In Békés Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit (szerk.) *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon III*. Budapest – Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptorum Kft. 1484–1494.

Zeman László 2000. Tisztelgés egy életmű előtt. František Miko 80 éves. *Irodalmi Szemle* 3–4: 113–115.

Zeman László 2001. Hagyomány és kontextus. *Kalligram* 4: 41–46.

Zsilka Tibor 1970. A kifejezések esztétikájáról. *Irodalmi Szemle* 4: 350–353.

Zsilka Tibor 1973. *A stílus hírértéke*. Bratislava: Madách.

SÁNDOR ANNA

NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL A NYELVJÁRÁSOK STILISZTIKAI ÉS FORDÍTÁSI KÉRDÉSEIRŐL*

Jeles jubilánsunk, Zeman tanár úr tudósi és tanári tevékenységét felidézve tanulmányom középpontjában az egyik nemstandard nyelvvaltozatot, a nyelvjárás stilisztikai és fordítási kérdései állnak. A terjedelmi korlátok e szerteágazó kérdéskörön belül csupán néhány mozaikszerű gondolat ismertetését teszik lehetővé, ezért az említett tematikán belül az általános kérdések mellett elsősorban a dialektusnak a szépirodalmi stílusban betöltött funkciója, illetőleg a prózai művekben megjelenő nyelvjárás elemek fordítása kerül előtérbe.

1. A nyelvjárások mint nemstandard változatok stilisztikai vizsgálata a mögöttünk hagyott évszázadban legfeljebb marginális szerepet kapott, s ha mégis felbukkant a nyelvjárások és a stílus kérdéseinek taglalása, az általában a szépirodalmi stílusban betöltött szerepükre szűkölt le (l. alább).

E marginalizáltság főként azzal magyarázható, hogy a magyar stilisztika említett időszakában a stílus standard központú és purista szemléletű megközelítése volt a jellemző. Ennek a megközelítésnek az egyik, máig ható, nemkívánatos következménye, hogy a nyelvjárás-

* A kutatás a VEGA 1/0170/18/ 12 számú Menšinová varieta maďarského jazyka na Slovensku (A magyar nyelv kisebbségi változata Szlovákiában) elnevezésű projekt keretében valósult meg.

sok stílusértékével kapcsolatban hiányos vagy pontatlan ismereteink vannak, a másik, hogy a purista, nyelvhelyességi aspektus a nyelvjárások megítélésére is negatívan hatott. Ez a szemlélet ugyanis több lexicográfiai kiadványra is rányomta a bélyegét, melynek következtében számos regionális szókészleti elem eleve a stigmatizáló „helytelen” minősítést kapta (l. Lanstyák 2003: 374–376).¹

Az elmúlt évtizedek azonban, a magyar nyelvtudomány egészéhez hasonlóan, a stilisztikában is fordulatot hoztak. E fordulatban jelentős szerepet játszott a szociolingvisztika és a funkcionális kognitív nyelvészet, valamint a pragmatika, melyek hatására előtérbe került a stílus szociokulturális, kognitív és interakcionális, azaz a használat viszonyában való vizsgálata (Tolcsvai Nagy 2012).²

¹ Lanstyák e vonatkozásban felhívja a figyelmet a szlovákiai magyarok által használt *rizsa* címszóra, mely az ÉKsz.-ban (2003: 1150) *vulgáris* minősítést kapott (Lanstyák 2003: 378). Jómagam ugyanebben a kiadványban Sima Ferenc tájszóhagyatékának feldolgozása közben a *bicikli* címszó esetében (nyelvjárásban ejtve: *bicigli*) bukkantam e meglepő minősítésre (131). A szlovákiai magyarok viszont e szót és annak szócsaládját nemcsak a beszélt, hanem az írott nyelvben is használják (l. Buszjártat *bicikliseknek*. Új Szó, 2019. május 4., 5. o.). Sőt a magyarországi közmédia egyik rádióállomásának műsorában (2019. április 28.) szereplő, köznyelven beszélő anyaországi riportalany is a *biciklitúra* kifejezést használta, amiből arra lehet következtetni, hogy e szót az ottani beszélők egy része sem tartja vulgárisnak. Maga a műsorvezető viszont az említett dialógusban az érintett fogalmat a *kerékpártúra* szóval ismételte meg.

² A stílus szociokulturális tényezőinek figyelembevételkor Tolcsvai Nagy Gábor abból indul ki, hogy a stílus összefügg a nyelvi variabilitással, melynek alakító tényezői a tárgyi és szellemi etnológiai jellemzők, a földrajzi és közlekedési viszonyok, a településtípusok, s az ehhez kötődő kommunikációs hálózatok és színterek sajátosságai. A dialektológiai és szociolingvisztikai jellemzők és a felsorolt alakító tényezők mentén három, történetileg prototipikus hálózati csoportot és térséget (a paraszti-nyelvjárás, a városi vagy annak tartott populáris és a sztenderd beszélői csoportok) határozott meg, melyek azonban egymástól nem különülnek el mereven, gyakoriak köztük az átfedések és kölcsönhatások is. A szociokulturális tényezők pedig általában a nyelvi megformáltságból eredő stílus fontos forrásává, hogy azok az érintett csoport vagy közösség személyközi kapcsolatainak normáiból alakulnak ki (Tolcsvai Nagy 2012: 32–36).

A napjaink stilisztikájában beállt változások egyik, a nyelvjárások aspektusából is lényeges eredménye, hogy a szépirodalmi szövegek szinte kizárólagos vizsgálata után megnőtt a hétköznapi szövegtípusok iránti érdeklődés. Tájainkon ugyanis e szövegtípusokban domináns a dialektusok szerepe, s előtérbe kerülésük kedvezően alakíthatja a regionalitás és a regionális nyelvváltozatok stilisztikai kérdéseinek vizsgálatát, s ezáltal közelebb juthatunk a határon belüli és kívüli régiók nyelvhasználatához kötődő stílusérték-különbségek megismeréséhez (Pethő 2013: 33–34).

További jelentős előrelépés, hogy a Termini magyar–magyar szótár építése folyamán a szerzők olyan új stílusminősítési rendszert alkalmaztak, mely az értelmező kéziszótár minősítési rendszeréhez képest szorosabb összefüggést mutat a stílus szociokulturális rétegzettségét modellező Tolcsvai Nagy Gábor-féle rendszerrel (vö. Lanstyák 2009: 17–24, Pethő 2013: 40).

2. Jóllehet a nyelvjárások és a szépirodalmi stílus kapcsolatának az idők folyamán nagyobb figyelmet szenteltek, de ennek a megítélése is ellentmondásosan alakult, hol támogatták, hol pedig elutasították a nyelvjárások poétikai funkcióban való alkalmazhatóságát.

A napjainkra kialakult beszéd szokások és közfelfogás szerint a magyar nyelvjárások elsősorban beszélt nyelvváltozatok, s főként az informális beszédhelyzetek bizalmas stílusú szövegtípusainak létrehozására alkalmasak. Köztudomású azonban, hogy az egységes irodalmi nyelv kialakulását megelőzően beszédben és írásban egyaránt a nyelvjárást használták, hiszen létezésének idejével jócskán megelőzte a standard kialakulását (l. Kiss 2001: 34). Ezt az elsődlegességet azonban a nyelvjárás a nyelvváltozatok hierarchiájában fokozatosan elveszítette, s napjainkban a nyelvjárások számos régebben létező szerepkörét, köztük az írott nyelvit is, átvette a sokfunkciójúnak tartott standard. Néhány kísérlet történt ugyan a 20. században is a nyelvjárás írott nyelvi funkcióban való alkalmazására,³ de magyar nyelvjárási irodalom nem jött létre. Holott az elmondottak is azt bizonyítják, hogy a nyelvjárás mint nemstandard nyelvváltozat alkalmas lenne olyan tartalmak és funkciók kifejezésére, melyeket a mai közfelfogás főként a standardnak tulajdonít, annak

³ Megemlíthető pl. Putz Éva palóc nyelvjárásban írt tudományos értekezése, *A kolonyi lakzi* (1943).

ellenére, hogy a funkcionális differenciáltság nem csupán a standard sajátja (vö. Lanstyák 2016: 16).

Bizonyítékként felhozható nyelvjárásaink sokfunkciójúságára, hogy az érintett közösségekben a korlátozott kommunikációs érvényességük ellenére több funkciót látnak el még ma is: biztosítják a kommunikációt és a kognitív folyamatokat, eszközei a társadalmi identitás és a regionális hovatartozás kifejezésének. Emellett esztétikai funkciójuk is elvitathatatlán, s nemcsak a folklórban, a szépirodalomban is. Ennek ellenére tájainkon eléggé tartja magát az a nézet, hogy a szépirodalom művelésére csak a köznyelv alkalmas (Kiss 2001: 49–53). Pedig a nyelvjárás, ahogy azt többek között Péntek János is megállapította, metaforizáló hajlama által a szépirodalmi műveknek is ideális eszközzé válhat, mely anyanyelvjárásukkal gyakran közvetlenül sugárzik át íróink és költőink művészi nyelvbe (Péntek 2015: 78).

A nyelvjárások szépirodalmi elutasíttottsága azonban nem csupán korunkra jellemző, az elutasítás gyökerei a magyar tudományosságban elég messzire nyúlnak. A Magyar Nyelvőr hasábjain már a 19. század végén is hosszas vitákat folytattak a nyelvjárásoknak a szépirodalmi alkalmazhatóságáról.

Az egyik vita a költő, műfordító és irodalomtörténész Radó Antal írása körül alakult ki (l. Radó 1898: 201–203). Radó A népies szólások a szépirodalomban c. Nyelvőr-beli cikkében elsősorban a nyelvjárások kirívó jelenségeinek öncélú és népieskedő szépirodalmi megjelenését bírálta, szerinte ugyanis ezek alkalmazása rontja a mű érthetőségét. Ezért csak olyan kifejezések használatát tartotta elfogadhatónak, amelyek már majdnem köznyelvivé váltak és közérthetőek.⁴ Radó írására, melynek

⁴ „Ha az ilyen, csak egy-egy vidéken dívó tájszólásoknak az irodalmi nyelvbe való keverése valóban utánzásra méltó példa, akkor nem tudom, hová jutunk ma holnap; valószínűleg oda, hogy ami úgynevezett magyaros íróink olvasásához még nekünk, írástudó embereknek is szükségünk lesz a Nyelvtörténeti Szótárra, a Tájiszótárra, meg a Nyelvőr huszonhat kötetére, s végre amikor mindezek cserben hagynak, levelet kell majd írunk a tisztelt szerző uraknak, hogy ugyan legyenek szívesek megfejteni nekünk az ő rébuszaikat! [...] Egy-egy igen jellemzetes tájszót, nem mondom, hogy helyel-közzel nem lehet belecsusztatni az irodalmi nyelvbe is; hiszen próbált ilyet Arany János is, igaz, hogy ritkán és többnyire csak olyan szókkal, melyeknek értelmét a magyar ember könnyen kiérezheti az illető helyen” (Radó 1898: 202).

ironikus hangvételét még a vele egyetértők is „rideg”-nek tartották,⁵ a Nyelvőrön belül többen is válaszoltak. Ez ügyben a Nyelvőr szerkesztősége is röviden kifejtette álláspontját, melyben nem marasztalta el Radót sem, de főként a folyóirat munkatársainak az irodalmi művekből történő, a Radó által erősen bírált tájszógyűjtő tevékenységét vette védelmébe.⁶

A folyóirat ugyanazon évfolyamának egyik kétrészes cikkében – A népies szólások peres ügyéről címmel – ketten fejtették ki a témával kapcsolatos nézetüket: Gyulai Ágost, aki nagyrészt egyetértett Radóval, és Bartha József, aki viszont vitába szállt vele. Gyulai szerint ugyanis a nyelvjárásnak megvan a helye a szépirodalomban, de csak a mértéktartó, stilisztikai eszközként való alkalmazását tartja elfogadhatónak.⁷ Bartha viszont a palóc nyelvjárások kutatójaként főként érzelmi szempontból közelítette meg a témát, s a szépirodalomban a tájnyelv egyedi jelenségeit is alkalmazhatónak tartja, mert bennük az idegen kifejezések elleni harc eszközét látja.⁸

A 20. század elejére viszont némileg módosult a helyzet, mert az írók egy részének megváltozott a nyelvi háttere. Míg ugyanis a 19. századig a szépírók valamilyen nyelvjárásból indulva közelítettek az irodalomhoz, addig a 20. század irodalmi személyiségei, különösen a Nyugat íróinak

⁵ „Radó Antal, tudományosabb és ridegebb álláspontján, egyáltalán nem kegyelmez a népies szólásoknak vagy jobban mondva a tájszavaknak a szépirodalomban [...]“ (Gyulai 1898: 265).

⁶ „Szívesen közöljük a fölszólalást, mert velejében egyetértünk vele. De meg vagyunk róla győződve, hogy ismertetőink sem helyeslik minden esetben az illető tájszók használatát s csak általában dicsérik az írókat, ha iparkodnak a népnyelv üdítő forrásából meríteni. Hogy mégis kiböngésszük a népies írókból az összes tájszókat, arra az a tudományos érdek sarkall, hogy ezekből a munkákból is lehetőleg kiegészítsük a népies szókinccs ismeretét” (szerk. Magyar Nyelvőr 1898: 203).

⁷ „Módjával, jellemzésül alkalmas a szépirodalomban a nyelvjárás, a tájszólás is, épen úgy, mint pl. a régiesség Arany Jánosnál” (Gyulai 1898: 266).

⁸ Bartha: „Ez nem a sujtásos és pitykés írásmód (stílus) dédelgetése, hanem az *idegen* mellett a *magyarosnak* hangoztatása [...]” (1898: 268).

egy része társadalmi háttérükből és neveltetésükből kifolyólag már a standard felől érkeztek az irodalomba. De a Nyugat vezető egyéniségei a standard nyelvet nem tekintették statikus nyelvvaltozatnak, hanem tökéletesítésre és alakításra váró nyelvnek tartották, melyhez a nyelvjárás nyújtotta lehetőségeket sem utasították el. A 20. század első évtizedeiben a nyelvjárásokban rejlő esztétikai lehetőségek kiaknázása tehát némileg elkezdődött, s a Nyugat prózaírói közül elsőként Móricznak sikerült magas esztétikai színvonalon megteremtenie a regényszöveg keretében a nyelvvaltozatok, különösen a nyelvjárás, de általában a beszélt nyelv és az elbeszélő narráció egyidejű elkülönülését és együvé tartozását (Tolcsvai Nagy 1999: 24).

Móricznál a nyelvjárások használatával kapcsolatban gyakran felmerül a kérdés: melyik nyelvjárásban beszéltette parasztszereplőit? Általánosságban elmondható, hogy nem csupán egy nyelvjárástípus jelenségeit találhatjuk meg műveiben, jóllehet a regényeiben megjelenő nyelvjárásai sajátságok egy része a Felső-Tisza vidékére jellemző, ezekenl azonban sokkal gyakoribbak a magyar nyelvjárások többségében előforduló sajátságok. Mint pl. a szótagzáró *l* és *t* kiesése (*fődet*, *hónap* 'holnap', *vóna*, *azér*, *mer* 'mert'), a *-ba/-be* rag kettős funkcióban, hol? és hová? kérdésre történő használata stb.

Herczeg szerint Móricz egyfajta „[...] nyelvjárás koiné kialakítására törekedett, mert az egységes irodalmi nyelv korában már a nyelvjárás koiné is elegendőnek bizonyult a *couleur locale* felidezésére” (Herczeg 1961: 305).

Benyovszky Krisztián szerint Móricznak a nyelvjárás esztétikai kiaknázása („*Népi figuráit a saját nyelvükön beszélteti*”) szervesen illeszkedik írói programjába, melynek alapja az irodalmi elbeszélés stílusának az élőbeszédhez való közelítése, illetve a (hallott) beszélgetések minél hitelesebb visszaadása (Benyovszky 2007: 66).

Móricztól időben korunkhoz közelítve elmondható, hogy a modern és a posztmodern prózaírodalomban is folyik a nemstandard változatok, köztük a nyelvjárás nyújtotta lehetőségek innovatív „újrahasznosítása”. Ünnepeztünk, Zeman tanár úr a kortárs prózával kapcsolatban megállapította, hogy „*A modern prózára a nyelvvél való kísérletezés jellemző. [...] Ennek jegyében esztétikailag jogosulttá válik a nyelvvaltozatoknak, valamennyi funkcionális stílus elemeinek a felhasználása, a szókinccs és a*

szintaxis különmemű regiszterei, sőt egy másik nyelv áthatása is” (Zeman 1993: 9).

A nyelvvel, pontosabban a nyelvjárással való sikeres kísérletezés **Száz Pál** *Fűje sarjad mezőknek – phytolegendárium* (2017) c. műve is. Nyelvezetének kódválasztását tekintve is új „csapás” a kortárs magyar irodalomban, mert Száznál a nyelvjárás nem csupán a szereplők jellemzését és a falusi miliő stilisztikai kifejezését szolgálja, hanem a mű egészének a kizárólagos nyelvi kifejezőeszköze. **A szerző** Mátyusföld egyik fiktív településének vallásos-mágikus-mitikus elemekkel átszőtt népi emlékezetét anyanyelvjárásában, a csallóközi-szigetközi és a nyugati palóc ütközőzónájában használatos dialektusban alkotja meg. A phytolegendárium nyelvezetében a nyelvjárással együtt megjelennek a szlovákiai magyarok kétnyelvűségéből fakadó kontaktusjelenségek, főként a kölcsönzések különböző esetei is, s funkcionális alkalmazásuk által, a nyelvjáráshoz hasonlóan, az elbeszélés térbeli vonatkozásait erősítik meg (l. Petres 2018). Természetesen e szépprózai alkotás értéke még a dialektológus szemében sem abból fakad, hogy bebizonyította a nyelvjárás szépirodalmi alkalmazhatóságát, hanem az elismerés az irodalomesztétikai szempontból is értékes műnek szól, melyben a nyelvjárás kreatív újraalkotása által egy közösség sorsfordulóinak, erkölcsi magatartásának, gondolat- és érzélemvilágának kifejezőeszközzé vált.⁹

3. A nyelvjárások és általában a nemstandard nyelvváltozatok próza-szövegekben való fordíthatóságával kapcsolatban a régebbi és újabb szakirodalomban is általában két dologban egyeznek meg a vélemények. Az egyik, a kissé szkeptikus, hogy nincs egységes, minden műre érvényes szabály. A másik, az a többnyire érvényesíthető szabály, hogy a dialektusok fordításakor nem célravezető kiválasztani egy konkrét nyelvjárás jelenségeit, s azokkal véghez vinni a forrásnyelvi szöveg nyelvjárásias részeinek magyaráztását, hanem a közkeletű, általánosan elterjedt jelenségek felhasználásával válik elérhetőbbé az ekvivalens fordítás megteremtése.

⁹ Magának a műnek a nyelvjárások vonatkozásában presztízs-növelő szerepe is lehet, hiszen ha a nyelvjárás még az emelkedett, poétikai funkcióban is megállja a helyét, akkor az nem lehet értéktelen, s emellett meggyőzően bizonyítja a nyelvjárások sokfunkciójúságát is. A szépirodalmi hozadéka pedig elsősorban az lehet, hogy a nyelvjárás által bővíthet az írók nyelvi repertoárja.

A 20. század elején a már fent említett Radó Antal ismét óvatosságra int a kulturális és nyelvi reáliák, különösképpen pedig a nyelvjárások fordításával kapcsolatban, s elismeri, hogy a célnyelvi szöveg e tekintetben többnyire veszít eredeti, népies ízéből.¹⁰

A fordíthatóság útját járó szerzők is általában fontosnak tartják a mértéktartást. Bárczi Géza szerint is célravezetőbb, ha a fordító inkább néhány ismert, népies ízű, de nem túlságosan ritka és nem egy szűk földrajzi térhez köthető nyelvjárás jelenségeket, kifejezéseket és frazémákat alkalmaz. Szerinte ugyanis az egyedi regionális jelenségek alapján az olvasó a cselekmény helyszínére vonatkozólag téves következtetéseket vonhat le, s ez nehezítheti számára a fordított mű megértését (Bárczi 1961: 109).

Hasonlóképpen vélekedik a dialektizmusok fordításáról a cseh Zlata Kufnerová is, amikor az általánosan elterjedt, koiné jellegű nyelvjárás vagy egyéb beszélt nyelvi elemek használatát javasolja. Emellett azonban hangsúlyozza a nyelvjárás jelenségek fordításának azt a paradoxonát is, mely abból a látszólagos ellentmondásból fakad, hogy a fordítónak a nyelvjárás elemeket, melyek a priori bizonyos nyelvtérülethez, tehát földrajzi térhez kötöttek, úgy kell lefordítania, hogy e nyelvi adatok az olvasóban ne keltsenek a cselekmény helyszínével kapcsolatban téves földrajzi asszociációkat (Kufnerová 2003: 68–71).

4. A nyelvjárások és a magyar széppróza kapcsolatának átalakításában, ahogy azt fentebb említettük, kiemelt szerep jutott Móricz Zsigmondnak, ezért a továbbiakban a nyelvjárások fordításának néhány gyakorlati kérdéséről *A boldog ember* című Móricz-regény szlovák fordításán keresztül szemléltetjük. E prózaszöveg nyelvjárás jelenségeit illetően a

¹⁰ „Azért én is csak azt a tanácsot adhatom a műfordítónak, hogy ha valóban lefordíthatatlan szójátékokra, kétértelműségekre, élczere, tréfára akad, inkább hagyja el egészen, semhogy szószerinti lefordításával kompromittálja a szerzőt. Ha pedig az a szójáték fontos, akkor ám fordítsa le, a hogy bírja, de jegyzetben el ne mulassza a passzust kellőképpen megvilágítani. Hasonló nehézségekre bukkanunk az egészen tájnyelvi vagy csak tájnyelvi idézetekkel tarkított munkák fordításánál különösen mi magyarok, kiknél a tájnyelvi eltérések nem oly nagyok mint pl. a németben, a francziában, az angolban. Az idegen dialektus zamatából itt legtöbbször nagyon sok megveszendőbe” (Radó 1909: 43–44).

regény és a fordítás első két fejezetéből¹¹ vett adatok alapján elmondható, hogy bár mindegyik jelenségtípus előfordul benne, de a legnagyobb mértékben mégis a beszélt nyelvre általánosan jellemző mondatszerkesztés (pl. a kötőszó nélküli parataxis, a rövid mondatok alkalmazása, a *mert* kötőszó gyakori használata stb.) jelenik meg.

Az alábbi néhány adat a magyar forrásnyelvi (FNY) és szlovák célnyelvi (CNY) realizációjából nyújt ízelítőt:

(1) Magyar FNY: *1888-ban születtem. Akkor negyvennégy vagyok, úgy gondolom. Mán, mai időbe, vagyis 1932-be.*

Szlovák CNY: *Narodil som sa roku 1888, nuž teraz mám štyridsať, tak dáko. Akože teraz, dnes, to je v dvaatridsiatom.*

(2) Magyar FNY: *Ne okoskodj, most gyere, híjlak.*

Szlovák CNY: *Nevyhutuj, teraz poď, keď ťa volám.*

(3) Magyar FNY: *Csak ebbe az erőbe, egészségbe tudnék megmaradni, a jó vóna. De osztán az emberbül vén rogyant lesz.*

Szlovák CNY: *Len keby som aj naďalej ostal pri tej sile a zdraví, čo mám teraz, tak bude všetko v poriadku. Len človek starne – a starý človek hotová opica.”*

(4) Magyar FNY: *Azt nem tudom, hónap jöhetnek-e, mer egy kis munkát helyeztek belátásba.*

Szlovák CNY: *To ešte neviem, či budem môcť, lebo mám vo výhľade dákusí robôtka, slúbili mi.*

A szemléltetett példákból látható, hogy nyelvjárási jelenségek használatában a forrásnyelvi szöveghez képest a célnyelvben mennyiségi és minőségi eltérések is jelentkeznek. Móricz szövegében mennyiségileg több, Ponická fordításában kevesebb a dialektizmus. Minőségileg pedig a nyelvjárási jelenségtípusok előfordulásában különböznek. A forrásnyelviben több a fonológiai, morfológiai dialektizmus (pl. *időbe, híjlak, erőbe, egészségbe, a jó vóna, osztán,*

hónap, mer), ezzel szemben a célnyelvi szövegben inkább a tájszók alkalmazása a jellemző (*dáko, Nevyhutuj, dákusí robôtka*), emellett a fordításban – a Móricz-szöveghez hasonlóan – a beszélt nyelvre jellemző mondatszerkesztés is gyakori. A (3) példában a célnyelvi frazémát (*az emberbül vén rogyant lesz*) a fordító egy kevésbé durva szóval fejezi ki (*starý človek hotová opica*), melyet egy explicitációval (*Len človek starne*) vezet be. E célnyelvi bővítés és a kevésbé durva frazémahasználat azonban gyengíti a tömörebb és expresszívebb forrásnyelvi mondat stílusának kifejező erejét.

Magyar prózai szövegek korábbi szlovák fordításainak elemzésében a vulgarizmusok ilyen jellegű „megszelídítésével” már többen is szembesültek, mely mindenképp a fordítás veszteségeként könyvelhető el. E jelenségre Zeman László Sziráky Judit novelláinak, Benyovszky Krisztián pedig Ottlik Géza Iskola a határon c. regényének fordításában hívja fel a figyelmet (l. Zeman 1993: 9, Benyovszky 2008: 105). Az említett fordítói magatartás különböző tényezők hatására alakulhat ki, többek között az olvasói elvárások ismeretéből, „előrejelző hipotéziséből” is fakadhat (vö. Klauzy 2007: 209). További vizsgálatok tárgya lehetne, hogy a megváltozott szociokulturális környezetben milyen mértékben jellemző ez a honosítási eljárás a kortárs magyar–szlovák fordításokra.

A fordítás egészéről viszont elmondható, hogy a fent említett szlovák dialektizmusokat is igénybe véve Hana Ponická úgy tudta visszaadni a főhős idiolektusának jellegzetességeit és a környezet falusi miliójét, hogy az olvasóban a földrajzi és nyelvi környezetre vonatkozólag nem keltett téves asszociációkat, egyértelmű marad számára a magyar nyelvi környezet. Ezt viszont a fordító azáltal érte el, hogy a magyar személyneveket megtartotta eredeti alakjukban és helyesírásukban, vagyis e kulturális reália esetében az idegenítés műveletét alkalmazza: 1. – *Gyuri, hozza csak kérem a kendert.* – *Gyuri, prosím vás, doneste mi konope.* / 2. – *Gyuri, hozza csak kérem a kendert.* – *Gyuri, prosím vás, doneste mi konope.*)

5. Az elmondottak alapján összegzésként megállapítható, hogy a nyelvjárássok egyrészt többféle nyelvi funkciót képesek betölteni, másrészt a három alapvető stílustípus (bizalmas, közömbös, választékos) kifejezésére is alkalmasak. Ennek ellenére a nyelvjárássok stílusérté-

¹¹ Móricz Zsigmond: *A boldog ember*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953, 11–30.; Zsigmond Móricz: *Šťastný človek*. Ford. Hana Ponická. Bratislava, Spoločnosť Priateľov Krásnych kníh, 1960, 11–30.

kéről a közelmúltig csupán hiányos vagy stigmatizáló ismereteink voltak, a funkcionális stilisztika viszont kedvező fordulatot hozhat e téren is. A nyelvjárások stílusértékének alaposabb feltárása a szépírók és a műfordítók számára is alkalmazható ismereteket nyújthat.

HIVATKOZÁSOK

- Bárczi Géza 1961. Nyelvjárás és irodalmi stílus. In Herczeg Gyula (szerk.) *Stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó. 65–115.
- Bartha József 1898. A népies szólások peres ügyéről II. *Magyar Nyelvőr* 1: 266–269.
- Benyovszky Krisztián 2007. Móricz Mikszáthot olvas. Partitúra 2–3: 63–72.
- Benyovszky Krisztián 2008. „Nehéz ezt megmagyarázni idegennek?”. Az Iskola a határon szlovák fordításáról. In Bárczi Zsófia – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Fordítás – Nyelv – Irodalom – Társadalom*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. 103–111.
- Gyulai Ágost 1898. A népies szólások peres ügyéről I. *Magyar Nyelvőr* 1: 264–266.
- Herczeg Gyula 1961. Móricz Zsigmond stílusa. In Herczeg Gyula (szerk.) *Stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó. 240–329.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Klaudy Kinga 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- Kufnerová, Zlata 2003. Jak překládat nářečí. In Kufnerová, Zlata – Poláčeková, Milena – Povejšil, Jaromír – Skoumalová, Zdena – Straková, Vlasta (szerk.) *Překládání a čeština*. Praha: HaH. 68–71.
- Lanstyák István 2003. A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 4: 370–388.
- Lanstyák István 2009. A sajátos határon túli magyar szókinccs változatosságának dialektális, regiszterbeli, időbeli és stilisztikai aspektusáról. In Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvteleológiai, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6*. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 17–24.
- Lanstyák István 2016. Standardizálás. In Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.) *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. Válo-*

- gatás a 18. *Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szept. 18–20. – előadásaiból*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. 13–28.
- Péntek János 2015. Nyelvünk táji változatosságának dicsérete. *Magyar Nyelv* 1: 75–79.
- Pethő József 2013. Nyelvi stílus és régió. In Imre Attila (szerk.) *Párbeszédék kultúrája Gdanskától Oszakáig. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szekcióelőadásai (Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.)*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság. 33–47.
- Petres Gabriella 2018. „Hijábo beszill így vagy úgy az embër, akkor is csak a magájjét mongya.” In Németh Zoltán – Roguska, Magdalena (szerk.) *Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. 85–94.
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Radó Antal 1898. A népies szólások a szépirodalomban. *Magyar Nyelvőr* 1: 201–203.
- Radó Antal 1909. *A fordítás művészete*. Budapest: Kisfaludy-Társaság.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1999. „Nem találunk szavakat”. *Nyelvértelmezések a mai magyar prózában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. In Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 19–49.
- Zeman László 1993. *Stílus és fordítás*. Pozsony: Madách.

FORRÁSOK

- Móricz Zsigmond 1953. *A boldog ember*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Móricz, Zsigmond 1960. *Šťastný človek*. Ford. Ponická, Hana. Bratislava: Spoločnosť priateľov krásnych kníh, 1960.
- Száz Pál 2017. *Fűje sarjad mezőknek – phytolegendárium*. Dunaszerdahely – Pozsony: Kalligram.

LANSTYÁK ISTVÁN

NYELVHELYESSÉG ÉS NYELVI HELYÉNVALÓSÁG A FUNKCIÓIGÉS SZERKEZETEK HASZNÁLATÁNAK MEGÍTÉLÉSÉBEN

Bevezetés

Dolgozatomban¹ a funkcióigés szerkezetek értékelésének nyelvhelyességi szempontjait tárgyalom, kitérve ezek helyénvalósági megítélésére is. Vizsgálódásaim egyik indítékául Zeman Lászlónak az 1983. évi nyelvészkongresszuson elhangzott előadása szolgált, melynek témája a szaknyelvi nominalizáltság volt. Zeman az előadás tanulmányá alakí-

¹ Az írás korábbi változata a Zeman László 90. születésnapja alkalmából a Comenius Egyetem magyar tanszékén szervezett szimpóziumon hangzott el. Ez a közlemény a terjedelmi korlátok miatt az ott tárgyalt négy kérdés közül csak az egyikről szól. Az előadás témájához kapcsolódó vizsgálódásaimat az MTA támogatja határon túli ösztöndíjprogramja révén, részben közvetlenül, részben a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda közvetítésével. További támogatóm a szlovák Kutatás- és Fejlesztéstámogató Ügynökség: korábban az APVV-0689-12 sz., jelenleg az APVV-17-0254 sz. szerződés alapján. Köszönettel tartozom Heltai Pálnak is dolgozatomban előző változatához fűzött megjegyzéseiért, javításaiért, valamint Kitlei Ibolyának az elírások és egyéb tökéletlenségek kiküszöböléséért.

tott változatában (1988) rendkívül hasznos és előremutató észrevételeket tesz a funkcióigékről (és az itt nem tárgyalt befejezett melléknévi igenév állítmányi használatáról).

A tipikus funkcióigét a szakirodalomnak megfelelően² olyan, kisebb-nagyobb mértékben deszemantizálódott igeként értelmezem, amely egy eseménynévvel, azaz igei tartalmat hordozó, cselekvést vagy történést kifejező (ragos, ill. olykor névutós) főnévvel alkot szószerkezetet, ún. funkcióigés szerkezetet, pl. *elfogadásra kerül, előadást tart, gondoskodás történik, vizsgálat alá vesz*. A funkcióige a szakirodalom szerint segédigeszerű; fő szerepe, hogy az ige nyelvtani funkcióját hordozza. Amint azt Zeman László (1988: 1045) is megállapítja, a tulajdonképpeni predikációt az ige névszói vonzata foglalja magába.

A funkcióigés szerkezetek számottevő részének denotatív jelentése csupán kisebb mértékben különbözik egyszerű igei szinonimájától, általában jelentős viszont a stílusértékbeli különbség. Pl. az *elhelyezésre kerül, az intézkedés történik és a módosítást eszközöl* a korpusznyelvészeti kutatások szerint formális, a *búcsút vesz* pedig választékos stílusértékű (l. Molnár 2019). Ezzel szemben egyszerű igés megfelelői, az *elhelyez, intézkedik, módosít, elbúcsúzik* közömbös stílusértékűek.

A „funkcióigés szerkezet” terminus technicust a nyelvőrök által használt megbélyegző „terpeszkedő kifejezés”-sel, ill. „terjengős kifejezés”-sel szokás azonosítani, ám ez utóbbiak a jelenségek szélesebb körére vonatkoznak (l. NyKk. II. 1985: 1007).

Nyelvhelyességen a nyelvi formák elfogadhatóságának olyan megítélését értem, amely nincs tekintettel a közlés körülményeire. Pl. a Nyelvművelő kéziszótár szerint „a magyarban” az alanyi ragozás jelen idő egyes szám 1. személyében nincs illeszkedés (*én fáznék*); a *fáznák* forma „igen durva hiba” (NymKsz.² 2005: 179). Mindegy, hogy egy budapesti akadémikusjelölt mondja-e a *fáznák* formát akadémiai székfoglaló előadásában vagy egy csallóközcsütörtöki cigányasszony útban az árnyékszék felé, a *fáznák* mindkettejük szájából hiba, bármi legyen is a székfoglalás célja, hiszen „a magyarban” ilyenkor nincs illeszkedés. A nyelvhelyességi szabályok az iskolázott beszélők által (formálisabb beszédhelyzetekben) használt standard dialektus szabályaira épülnek. „A” helyes nyelvhasználat normájává e szabályok idealizált változata válik.

² L. pl. O. Nagy 1968, Sziklainé 1986, B. Kovács 1999, Keszler szerk. 2000.

A nyelvi helyénvalósági ítéletek kiindulópontja nem a „nyelv”, sem valamely „nyelvváltozat” vagy más ehhez hasonló nyelvideológiai konstruktum, hanem a közlőhelyzet, melyhez hozzátartozik többek között a beszélők egymás közötti viszonya, a közlés célja, a közben végzett tevékenység, a helyszín, a kommunikációs csatorna jellege, továbbá a szövegelméletek, a szöveg típusa és műfaja, de még a résztvevők világról való tudása, attitűdjei, nyelvi és nem nyelvi ideológiái, valamint nyelvi kompetenciája is. Helyénvaló az a nyelvi forma, melyet mind a beszélő, mind a befogadó adott közlőhelyzetben kommunikatív céljainak eléréséhez megfelelőnek érez.

A helyénvaló nyelvi forma vagy „belesimul” a szövegbe, nem hívja föl magára a figyelmet, mintegy „átlátszó” (ilyenkor a szöveg értelmén van a hangsúly, a nyelvi forma háttérben marad), vagy „kiemelkedik” ugyan a szövegből, de ez a szerző szándékában áll, vagyis ilyenkor az adott forma stíluselem. A helyénvalóságnak különböző, egymással részben átfedődő válfajai vannak: értelmi, érzelmi, stilisztikai, minőségi, etikai. Ezeket a terjedelmi korlátok miatt nem áll módomban bemutatni, de némelyikük dolgozatomban érdemi részében szóba kerül majd, s a használat kontextusából remélhetőleg mibenlétükre is fény derül.

A nyelvőrök a nyelvi formákat elsősorban nyelvhelyességi alapon ítélik meg, bár sokszor tesznek különféle típusú helyénvalósági megjegyzéseket is. A „(nyelvileg) helyes” és az adott körülmények közt „helyénvaló” nagyon gyakran kerül ellentétbe egymással.

1. A funkcióigék nyelvhelyességi megítélése és a helyénvalóság

A funkcióigés szerkezetekkel, ill. azok nyelvhelyességi és helyénvalósági megítélésével számos nyelvművelő írás³ és szakközlemény foglalko-

³ Pl. Riedl 1897, Simonyi 1915, Dengl 1938, Fónagy–Soltész 1952, Kovalovszky 1953, Szabadi 1953, Prohászka 1956, Károly–Zsembery 1960, Grétsy 1964, Zimányi 2006; továbbá a HivKk. 1978, a NyKk. I–II. 1983–1985 és a NymKsz.² 2005 számos szócikke.

zik.⁴ Az alább bemutatott nyelvhelyességi és helyénvalósági szempontokat ezek alapján fogalmaztam meg.

1.1. Terjengősség

A terjengősség a nyelvőrök által leggyakrabban hangoztatott érv a funkcióigés szerkezetek helytelensége mellett, olyannyira, hogy magát a kategóriát is erről nevezték el (l. föntebb). Terjengősségen a nyelvőrök elvileg a redundáns elemek használatát értik (l. NyKk. I. 1983: 382), ám a funkcióigés szerkezetek valószínűleg a legtöbb esetben nem redundánsabbak a nekik megfelelő egyszerű igéknél, legalábbis a „redundancia” fogalmának szűkebb értelmezésében: nem tartalmaznak több információt, mint az egyszerű igék, s nem is tartalmazzák ugyanazt az információt többször, csupán több szabad morfémát használnak fel ugyanannak vagy hasonló tartalomnak a közlésére, azaz széttagoló jellegűek. (És még ez sem mindig igaz, ahogy alább a 2.8. alfejezetben látni fogjuk.)

Az, hogy egy nyelvi forma analitikusabb szerkezetű egy másiknál, esetenként sértheti az értelmi helyénvalóságot: előfordulhat, hogy a széttagoló forma növeli a befogadó feldolgozási idejét, miközben a közlés tartalmához nem járul hozzá (vö. Heltai–Gósy 2005). Ilyen körülmények között a funkcióigés szerkezet használata az egyszerű igék helyett nyelvetikai szempontból is kifogásolható lehet, mivel szükségtelen terheket ró a befogadóra. Az értelmi, ill. a nyelvetikai helyénvalóságot azonban számos esetben felülírja a stilisztikai helyénvalóság, amennyiben az a széttagoló szerkezet használatát követeli meg az adott műfajban, ill. szövegtípusban, elsősorban az írott szaknyelvekben, beleértve a hivatali nyelvet.

⁴ A dolgozatomban máshol említetteken kívül még pl. T. András 1956, B. Kovács 1999, Minya–Vinnai 2018.

1.2. Nehézkesség és nehezebb érthetőség

A funkcióigés szerkezetekkel szemben megfogalmazott következő vád a nehézkesség, körülményesség, körmönfontosság, cikornyáság, nyakatekerttség, s az ebből következő nehezebb érthetőség. Ez a vád különösen a szocializmus időszakában volt népszerű, amikor az uralkodó politikai ideológia részéről is támogatást kapott: a népi demokratikus hatalom a dolgozó nép érdekeit szolgálja, így nyelvében sem szabad tőle elkülönülnie, megnehezítve a dolgozó nép számára a szocializmus eszméinek és az időszzerű pártpolitikai feladatoknak a megértését.

A funkcióigék „terjengősségéből” nem következik automatikusan az, hogy „nehézkesekek” volnának, ha mégis, akkor sem a megnyilatkozó szemszögéből: köztudott, hogy a nyelvet elsajátító gyerekek és a kétnyelvű beszélők bizonyos körülmények közt épp a széttagoló szerkezeteket kedvelik, ezek létrehozása igényel részükről kisebb mentális erőfeszítést (l. Györi-Nagy 1985, 1992); ugyanerre utalnak a szokványos kifejezőmódokhoz kapcsolódó ún. formulaszerű nyelvhasználat sajátosságai is (l. Pawley–Syder 1983, Heltai–Gósy 2005: 485). Ugyanakkor előfordulhat, hogy ami a megnyilatkozóknak könnyebb, az a befogadónak nehézség, s ez megmutatkozhat a feldolgozási idő növekedésében, ám erre sincsenek empirikus bizonyítékaink (de vö. Heltai–Gósy 2005: 486).

Az érthetőség, a világos fogalmazás kérdése tipikus területe az értelmi és a nyelvetikai helyénvalóságnak. Ha a funkcióigés szerkezetek egy részének használata bizonyos típusú kommunikációs helyzetekben csakugyan megértési nehézségeket okozna a befogadónak, jogosan lehet helyénvalósági alapon egyszerűbb megfelelőjük használatát szorgalmazni. Ennek azonban csak a szervezett nyelvalkítás (nyelvtervezés) keretében van értelme: a jogi, a hivatali nyelvi vagy más szakmai regiszterek hosszú történeti folyamat során kialakult jellege jó tanácsokkal nem változtatható meg.

1.3. Idegenszerűség

Az idegenszerűség volt az első vád, amellyel a funkcióigés szerkezeteket illették a 19. század végén és a 20. század elején, akkor, amikor maga a kategória sem létezett még. A ma funkcióigés szerkezeteknek elemzett alakulatokat német mintára alkotott tükörfordításokként kezelték, s helytelennek, kerülendőnek tartották, pl. ezeket: *tudomására hoz, feltűnést kelt, bátorságot vesz, kezdetét veszi*. Később, a „funkcióigés szerkezet” kategória létrejötte után világossá vált, hogy az ide tartozó nyelvi formáknak csak egy része idegen eredetű, ezeket azonban továbbra is megbélyegezték, bár Zimányi (2006: 44) úgy látja (s legyen igaz!), hogy „[a]z utóbbi évtizedekben egyre kevésbé hat a germanizmus bélyege”. Mindenesetre az idegen mintára keletkezett, a magyar szemlélet-től idegennek mondott funkcióigés szerkezetek tetemes részét a harmincas éveiben járó Nyelvművelő kézikönyv és a még csak tizenéves Nyelvművelő kéziszótar egyaránt határozottan elutasítja (NyKk. II. 1985: 1008, NymKsz.² 2005: 555).

Egy nyelvi forma eredete a legritkábban befolyásolja annak nyelvi helyénvalóságát, hacsak nem a befogadók számára nem világos jelentésű kölcsönszóval van dolgunk, amely sértheti az értelmi helyénvalóságot. Elvileg a stílus vonatkozásában fordulhat még elő, hogy egy nyelvi forma úgymond az eredete miatt nem helyénvaló, amennyiben egy konkrét funkcióigés szerkezet egy adott szövegben zavaróan idegenszerű hatást keltene. Ám kevésbé tűnik valószínűnek, hogy a ma közkeletű funkcióigés szerkezetek bármelyike is idegenszerűnek érződne azokban a műfajokban és szövegtípusokban, amelyben elő szokott fordulni. Legföljebb a ritkábbak közt akadhat olyan, melyet a beszélők furcsának, mesterkéltnek érezhetnek. Ilyen lehet például a *levonásba hoz*, amely példaként számos nyelvművelő munkában megjelenik, miközben az MNSZ2 mindössze egy találatot adott rá (2019. május 29-i keresés).⁵

Az előzőekből világos, hogy a nyelvi helyénvalóság szempontjából nem a nyelvi forma etimológiája számít, hanem az, hogy az adott szö-

⁵ Összehasonlításképpen: a *levon* igére 22 451 találatot adott a fent említett időpontban az MNSZ2, s ebben nincsenek benne azok az esetek, melyekben az igekötő elválik az igétől.

vegben, adott körülmények közt a beszélők megértik-e, s ha igen, mennyire érzik a szövegbe illőnek. Így tekintve nehéz olyan közléshelyzetet elképzelni, melyben a funkcióigés szerkezetek használata „idegenszerűségük” miatt nem volna helyénvaló.

1.4. Személytelenség

A funkcióigés szerkezetek létrejöttének és használatának egyik indítékát a nyelvörök és a nyelvhelyességi szemlélettől mentes nyelvészek egyaránt a személytelenség kifejezésére való törekvésben látják, elterjedésüket pedig többen a szenvedő igeragozás visszaszorulásával hozzák összefüggésbe. A Hivatalos nyelvünk kézikönyve és a Nyelvművelő kézikönyv állítása szerint a funkcióigés szerkezetek többsége személytelen (I. HivKk. 1978: 299, NyKk. II. 1985: 1007), ezt az állítást azonban Sziklainé (1986: 271) – alighanem jogosan – megkérdőjelezi, hiszen a több mint száz funkcióige közül viszonylag keveset szokás alkalmazni a személytelenség kifejezésére.

A nyelvörök megközelítésének sajátossága, hogy a személytelenséget a magyar nyelv szellemétől idegennek tartják, a beszélőket pedig – amikor csak lehet – személyes fogalmazásra akarják rávenni. Ennek az abnormális kívánalomnak többnyire csak a mondat jelentésviszonyainak eltorzítása árán lehet eleget tenni: a cselekvő alany kifejezésével olyankor, amikor az nem hangsúlyos vagy nem is ismeretes.

Értelmi szempontból a közlés akkor helyénvaló, ha a megnyilatkozó nem utal az ágensre, amennyiben az nem ismert vagy lényegtelen, s maga a cselekvés áll a középpontban. Az ügyfélnek például teljesen mindegy lehet, ki intézi el a kérvényét, a lényeg, hogy el legyen intézve. Az állítmányként használt határozói igenév (*el lett intézve*) vagy a mediális ige (*elintéződött*) stílusértékénél fogva kevésbé illik a formális stílusú szövegekbe, így a leghelyénvalóbb megoldás sok esetben stilisztikailag is a funkcióigés szerkezet (*elintézést nyert*).

A személytelenség iránti nyelvművelői ellenszenvnek két nyilvánvaló oka van. Az egyik az, hogy a személytelenség a formális stílus sajátja, a formális stílus iránt pedig a nyelvörök zsigeri ellenszenvvel vi-seltetnek (l. a következő pontot). A másik pedig az, hogy a nyelvörök a

személytelenséget az illetékesek felelősségáthárításával hozzák összefüggésbe: a személytelen fogalmazás lehetővé teszi, hogy például ne derüljön ki a befogadó számára, ki felel azért, hogy ügye nem lett elintézve.

A helyénvalóság nyelvetikai megközelítésében jogosan bírálható, ha egy konkrét megnyilatkozó konkrét helyzetben azért fogalmaz személytelenül, mert tettéért nem akar személyes felelősséget vállalni, attól függetlenül, hogy funkcióigés szerkezetet vagy más nyelvi eszközt használ fel nemtelen céljának megvalósítására.

1.5. Stílus, gyakoriság

Bár a nyelvőrök és a nyelvészek – főként a második világháború utáni időszakban – sokszor utalnak rá, hogy a funkcióigés szerkezetek használata elsősorban a hivatali, másodsorban pedig a közéleti és a sajtónyelvre jellemző, ítéleteikben többnyire mégsem veszik ezt aényt figyelembe, hanem a körülményektől függetlenül bélyegzik meg e szerkezetek jelentős részét, elsősorban azokat, melyek úgymond nem jelentenek mást, mint egyszerű igei megfelelőjük. Sokszor javasolják például az egyszerű ige használatát azért, mert az „természetesebb”. Mintha a formális stílusú szövegekben ugyanaz lenne a „természetes”, mint a hétköznapi nyelvben. („Drágám, ne túsarkú cipőben menjél átvenni az Akadémia székházának dísztermébe a Magyar Köztársasági Érdemkeresztet, a lapos sarkú cipő természetesebb!”)

A „nem jelentenek mást” érv jól mutatja, hogy a nyelvőrök a gyakorlatban a nyelvnek csak a kommunikatív funkcióját ismerik (el), azt is csak a mondanivaló értelmi részének explicit közlésére szűkítve. Ezért tartják e szerkezeteket fölöslegesnek azokban a regiszterekben is, melyekben rendszeresen előfordulnak, és szervesen hozzátartoznak e regiszterek szókészletéhez.

A funkcióigés szerkezetek helytelenítéséhez nagyban hozzájárul az a tény is, hogy ezek legnagyobb része formális stílusértékű, a nyelvőrök pedig nem ismerik el a formális stílus létjogosultságát, olyannyira, hogy még neve sincs a nyelvművelő irodalomban. Ha mégis utalnak rá, ill. a rá jellemző nyelvi formákra, ezt olyan becsmérő jelzőkkel teszik, mint amilyen a „modoros”, „mesterkél”, „keresett”, „fontoskodó”, „hi-

vataloskodó”, „papirosízú”, „cikornyás”, „körmönfont”, „köntörfalazó” vagy „körülmenyeskedő”.

Pozitívumként értékelhetjük viszont némely nyelvőrök szemléletében azt, hogy a gyakoriság szempontjára is utalnak: megengedik, hogy egy-egy funkcióigés szerkezet használata nem feltétlenül hiba, a baj ott kezdődik, ha a szövegben nagyobb mennyiségben fordulnak elő. Ez így igaz, csakhogy ez minden nyelvi formára érvényes, viszont – miért, miért nem – azok esetében, amelyeket nyelvőreink nem helytelenítenek, hanem jónak tartanak, erre a veszélyre sosem hívják fel a figyelmet.

Az, hogy a funkcióigés szerkezetek számtalan hasznos funkciót töltenek be, s ezért olyankor is szükség van rájuk, amikor úgymond „egyszerű igével helyettesíthetők”, nem azt jelenti, hogy a stilisztikai helyénvalóság szempontjából használatuk mindig megfelelne a kívánalmaknak. Érződhet egy szöveg fölöslegesen terjengősnek vagy nehézkesnek, s ennek egyik oka éppenséggel az is lehet, hogy nagyobb arányban fordulnak benne elő funkcióigés szerkezetek, mint az az adott szövegtípusban megszokott. A stílus eleve javarészt a stíluselemek gyakoriságában ragadható meg. Sőt akár egy-egy funkcióigés szerkezet is „helyénvalótlan” lehet a diskurzusnak egy adott pontján, ha anélkül hívja föl magára a figyelmet, akasztja meg a befogadót, hogy ez a megnyilatkozó szándéka lett volna.

1.6. Legitimáltság

Egy nyelvi forma akkor legitimált, ha azt valamilyen külsődleges tényező elfogadhatóvá vagy akár kifogástalanná teszi. A nyelvhelyességi kívánalmaknak amúgy nem megfelelő szavakat és kifejezéseket a nyelvőrök szemében leggyakrabban az adott nyelvi formának vagy a nyelvi formák valamely típusának a régiségben való megléte, illetve a mai nyelvben való elterjedtsége legitimálja. A funkcióigés szerkezetek közül ilyen alapon kap menlevelet pl. a *segítséget nyújt, teljesezésbe megy, alkut köt, számot tart vmire, tanúságot tesz*. Az ilyeneket akkor is elfogadják, ha nem felelnek meg azon alapkövetelménynek, hogy denotatív jelentésük legalább árnyalatilag különbözzön az egyszerű igéétől. Az az egyedüli érvény, hogy a régiségből is kimutathatók, le-

mossa róluk összes bűnüket, az idegenszerűségtől kezdve, a terjengősségen át a mesterkéeltségig.

A nyelvi formák ilyen jellegű legitimitásága ritkán jelenik meg a helyénvalósági megítélésben. A stilisztikai helyénvalóságban merülhet fel ez a szempont olyankor, amikor például egy-egy funkcióigés szerkezet hagyományos mivolta érződik is, tehát a beszélők tudatában vannak annak, hogy egy nagy múltú kifejezéssel van dolguk, s a szövegük olyan jellegű, hogy ennek a ténynek jelentősége van. Ez nem épp a hivatali nyelvben, hanem inkább más regiszterekben, a sajtónyelvben vagy a szépirodalomban lehet esetleg olykor releváns szempont.

1.7. Jelentés

Amint már fentebb is kiderült, a funkcióigés szerkezetek nyelvművelői megítélésének legfontosabb szempontja az, hogy a szerkezet más jelent-e, mint az egyszerű ige vagy sem. Ha a szerkezet a nyelvőrök megítélése szerint „ugyanazt” merészeli jelenteni, mint az egyszerű ige, egyértelműen helytelennek minősül. Mintha a magyar nyelvet sújtó legnagyobb átok a szinonimák és alakváltozatok megléte volna.

Az „ugyanazt” jelenti kritériumát csak a denotatív jelentésre vonatkoztatják, az eltérő stílusérték többnyire nem elegendő indok a helytelenség bélyegének lemosására. Ezenkívül a nyelvőrök még a denotatív jelentés tekintetében is sokszor érzéketlenek az árnyalati különbségek iránt. Leginkább azt nem veszik figyelembe, hogy az ágens nélküli és ágenst tartalmazó formák közt mindig van jelentéskülönbség. De még a személytelen fogalmazás egyes válfajai közt is lehet különbség denotatív jelentés tekintetében. Például *A szerződés már aláírásra került* nem jelenti ugyanazt, mint *A szerződést már aláírták*, mivel az előbbi esetben előfordulhat, hogy a beszélő maga írta alá a dokumentumot, míg az utóbbi esetben ez nem valószínű. S persze a személyes fogalmazású *A szerződést már aláírtam* forma szintén nem feltétlenül felel meg adott helyzetben, mert ok nélkül felhívja a figyelmet az aláíróra. Ezenkívül az aspektuális és az akcióminőségbeli különbségek is gátolhatják a funkcióigés szerkezet és az egyszerű ige felcserélhetőségét (l. Vincze 2009). Árnyalati jelentéskülönbségnek tekinthető a nagyobb értelmi

vagy érzelmi nyomaték is, erre azonban ritkán találunk utalást a nyelvművelői irodalomban.

Sok esetben a funkcióigés szerkezet és az egyszerű ige abban tér el egymástól, hogy a funkcióigés szerkezet terminus technicus, míg a teljes értékű igét tartalmazó változat köznyelvi jellegű, s denotatív jelentése emiatt nem annyira lehatárolt, mint a szakszóé. Azt, hogy egy funkcióigés szerkezet szakszó, miközben egyszerű igei megfelelője nem az (vö. *vádat emel : vádol*), a nyelvőrök csak vonakodva fogadják el indokként elfogadhatósága mellett, sőt olykor el sem fogadják.

A funkcióigés szerkezetek szaknyelvi használatáról szóló munkák (pl. B. Kovács 1999, Dobos 2006–2007) jól mutatják, mennyire fontos szerepet játszik a helyénvalósági megítélésben az, hogy az érintett funkcióigés szerkezet bevett terminusként használatos-e vagy sem. Ha egy funkcióigés szerkezetnek megfelelő egyszerű ige műszóként nem használatos, akkor hiába „jelenti ugyanazt”, a szakmai nyelvhasználatban nem lehet helyénvaló. A stilisztikai helyénvalóság egyértelműen felülírja a jelentéstani szempontot.

1.8. Nyelvtani kapcsolódás

A nyelvőrök ritkán utalnak az egyszerű ige és a funkcióigés szerkezet eltérő kapcsolódási lehetőségeire, különösen a nemegyszer eltérő vonzatszerkezetükre. Ha mégis fölmerül ez a szempont, szinte mindig a jelzői bővítmény az, ami a nyelvőrök szemében a funkcióigés szerkezetet elfogadhatóvá teszi (pl. *az áthidaló javaslatot tett* forma felmentést kap a jelző határozószóvá alakításának lehetetlensége miatt: **áthidalóan javasolt*).

A nyelvőrök nemritkán ajánlanak olyan helyettesítést, amely csak a mondat radikális átszerkesztésével volna megvalósítható, az ilyen átalakítás révén viszont épp a jelentésbeli pontosság sérülne. Például a Nyelvművelői kézikönyv szerint a *fizetést teljesít* kifejezésnek „helyesebb, természetesebb, egyszerűbb” megfelelője a *befizet* vagy *kifizet* valamit (NyKk. II. 1985: 1014). Talán fel se tűnt a szerzőknek, hogy a „megfelelőjét” kiegészítették a kötelező tárgyi vonzattal, ami miatt a helyettesíthetőség sok esetben a tárgy kitétele nélkül nem valósítható meg. A tárgy

megnevezése pedig egy olyan fölösleges jelentésmozzanat, melynek beiktatásával a mondat már nem tekinthető azonos jelentésűnek.

Az egész mondatot figyelembe véve emiatt a funkcióigét tartalmazó változat nem is mindig áll több szabad morfémből, mint az egyszerű ígés. Vegyük példaként *A környéken lakók már többször tettek feljelentést* és *A környéken lakók már többször feljelentették a rendbontókat* mondatokat. Ez utóbbi változatban kénytelenek vagyunk tárgyat beiktatni akkor is, ha az már az előzményekből ismert, s ezzel szövegszinten az egyszerű ígés változat válik a szó valódi értelmében redundánssá.

Az értelmi helyénvalóság megköveteli, hogy a megnyilatkozó pontosan azokat a jelentésmozzanatokat fejezze ki közlésében nyelvi eszközökkel, melyeket fontosnak tart mondanivalója megértetése szempontjából.

Ezért a nyelvőrök által javasolt átalakítások nagyon sok – talán a legtöbb – esetben sértik az értelmi helyénvalóság alapvető követelményét.

Összegzés

Dolgozatomban a funkcióigés szerkezetek elfogadhatóságával kapcsolatos hagyományos nyelvművelői ítéletekkel foglalkoztam, kitérve arra is, hogy ezek mennyire egyeztethetők össze e szerkezetek helyénvalósági megítélésével. Ráműtöttem, hogy a nyelvőrök kifogásainak nem elhanyagolható része átkeretezés után relevánssá válhat. Csak éppen nem maguk a funkcióigés szerkezetek a „felelősök” azokért a nehézségekért, amiket okoznak, hanem az emberek, akik nem az adott helyzetnek megfelelően használják őket.

A nyelvhelyességi megközelítés azért végletesen elhibázott, mert többnyire a nyelvi formákat bélyegzi meg, a használat körülményeitől függetlenül, ahelyett hogy a közlési helyzetbe ágyazva ítélné meg használatuk helyénvalóságát. Elcsépett példával élve: a nyelvőrök a kést mint eszközt kárhoztatják azért, mert ölni is lehet vele, ahelyett, hogy azt tisztáznák, egy adott társadalomban a kés használata milyen célokra fogadható el és milyenekre nem.

HIVATKOZÁSOK

- T. András László 1956. Az igék körülírásáról. *Magyar Nyelvőr* 4: 429–431.
- Dengl János 1938. Terpeszkező igék. *Magyarosan* 9–10: 196–199.
- Dobos Csilla 2006–2007. A szinonimitás előfordulásának lehetősége a jogi nyelvhasználatban. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philologica* 11/1. Miskolc: E Typographeo Universitatis. 29–47.
- Fónagy Iván – Soltész Katalin 1952. A mozgalmi zsargonról. *Magyar Nyelvőr* 4: 255–269, 330–336, 444–448.
- Grétsy László 1964. *Szaknyelvi kalauz*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Győri-Nagy Sándor 1985. Analitikus jelenségek a magyar gyermeknyelvben. *Magyar Nyelv* 3: 342–348.
- Győri-Nagy Sándor, 1992. Kétnyelvű kiegyenlítődés a magyarban. In Győri-Nagy Sándor – Kelemen Janka (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. Budapest: Széchenyi Társaság Pszicholingva Nyelviskola. 109–119.
- Heltai Pál – Gósy Mária 2005. A terpeszkező szerkezetek hatása a feldolgozásra. *Magyar Nyelvőr* 4: 473–487.
- HivKk. 1978. Grétsy László (szerk.) *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. Budapest: Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet.
- Károly Sándor – Zsembery István 1960. Terjengősség, dagályosság hivatalos nyelvünkben. *Magyar Nyelvőr* 2: 148–154.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- B. Kovács Mária 1999. A funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben. *Magyar Nyelvőr* 4: 388–394.
- Kovalovszky Miklós 1953. Nyelvünk újabb belső fejleményeinek nyelvhelyességi kérdései. In Lőrincze Lajos (szerk.) *Nyelvművelésünk főbb kérdései*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 177–180.
- Minya Károly – Vinnai Edina 2018. Hogyan írjunk érthetően? Kilendülés a jogi szaknyelv komfortzónájából. *Magyar Jogi Nyelv* 2/1 <https://joginyelv.hu/hogyan-irjunk-erthetoen-kilendules-a-jogi-szaknyelv-komfortzonalabol/> (Utolsó letöltés: 2019. február 5.)

- Molnár Juraj Ján 2019. *A funkcióigés szerkezetek használatának néhány kérdése*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szakdolgozat.)
- O. Nagy Gábor 1968. Az ige a magyar frazeológiai egységekben. *Magyar Nyelvőr* 2: 204–209.
- NyKk. I–II. 1983–1985. Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) *Nyelvművelő kézikönyv* II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NymKsz.² 2005. Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) *Nyelvművelő kézisztár*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Pawley, Andrew – Syder, Frances Hodgetts 1983. Two puzzles for linguistic theory: nativelike selection and nativelike fluency. In: Richards, Jack C. – Schmidt, Richard W. (szerk.) *Language and communication*. London: Longman. 191–226.
- Prohászka János 1956. Az ige körülírása sokszor fölösleges szószaporítás. *Magyar Nyelvőr* 2: 185–193.
- Riedl Frigyes 1897. Német nyelvhibák a magyarban. *Magyar Nyelvőr* 1: 97–100.
- Simonyi Zsigmond 1915. Német nyelvhibák a magyarban. *Magyar Nyelvőr* 9–10: 436–437.
- Szabadi Béla 1953. Szenvedő igék, szenvedő magyar nyelv. *Magyar Nyelvőr* 3–4: 357–361.
- Sziklai Lászlóné 1986. Terpeszkednek vagy körülírnak? *Magyar Nyelvőr* 3: 268–73.
- Vincze Veronika 2009. *Előadást tart vs. előad*: főnév + ige szerkezetek igei variánsai. In Sinkovics Balázs (szerk.) *Lingdok 8. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 265–278.
- Zeman László 1988. Jegyzet a szaknyelvi nominalizáltságról. In Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1040–1053.
- Zimányi Árpád 2006. Analitikus szerkezetek – funkcióigés formák. In Dróth Júlia (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő: Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. 40–44.

MISAD KATALIN

A MAGYAR MINT OKTATÁSI NYELV A SZLOVÁKIAI KÖZOKTATÁSBAN 1989 ÉS 2019 KÖZÖTT¹

Bevezetés

A kisebbségi helyzetben élő beszélőközösségek anyanyelvének és identitásának megtartásában kiemelt szerepe van annak, hogy az adott kisebbség tagjai lehetőséget kapnak-e az anyanyelvű oktatásra. A Szlovákiában folyó magyar tannyelvű oktatás a szlovákiai magyar közösség számarányából, társadalmi és politikai helyzetéből, történelmi és oktatási hagyományaiból adódóan annak ellenére is sajátos része a szlovákiai közoktatásnak, hogy nyelv- és oktatáspolitikai okokból nem képez önálló rendszert, s hogy a többségi oktatástól tartalmában nem, csak nyelvében különbözik.

¹ A témával kapcsolatos kutatások a Kutatás- és Fejlesztéstámogató Ügynökség APVV-17-0254 számú szerződése, az 1/0272/17 számú Vega-projekt és a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda kutatási terve alapján folytak a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature, Bratislava).

A magyar mint kisebbségi anyanyelv intézményes keretek közötti oktatására először a magyar nevelési nyelvű óvodákban van lehetőség, a központi óvodai nevelési program rendelkezése szerint azonban az anyanyelven folyó foglalkozásokba be kell építeni az államnyelv oktatását is. Az alapiskolákban a magyar nyelv és irodalom tantárgy oktatása mellett az első osztálytól kezdődően kötelező a szlovák nyelv – a felső tagozatban a szlovák nyelv és a szlovák irodalom – oktatása is, miközben a kerettantervi előírások alapján az anyanyelvi nevelés óraszámja nem haladhatja meg a szlovák nyelv oktatására kijelölt időkeretet. A társadalom- és természettudományi tantárgyak oktatása ezen az oktatási szinten magyarul folyik, de a felső tagozaton a matematika, fizika, kémia, biológia és testnevelés tantárgyak terminológiáját szlovák nyelven is oktatni kell; egy-egy témakör lezárásakor pedig a pedagógusnak szlovák nyelvű összefoglalót kell a tanulók rendelkezésére bocsátania. A fentihez hasonló elvek mentén, de csökkentett óraszámban folyik a magyar nyelv és irodalom, valamint a szlovák nyelv és irodalom oktatása a magyar tannyelvű gimnáziumokban és szakközépiskolákban is. Az anyanyelvinevelés-órák száma a szakmunkásképzőkben a legkevesebb, ezekben az intézményekben a választott tanulmányi szak jellegének megfelelő tantárgyak szakkifejezéseit szlovákul is el kell elsajátítani.

A Zeman László tiszteletére készült tanulmány – melynek témaválasztását részben az ünnepelt oktatásmódszertani munkássága motiválta – a szlovákiai magyar tannyelvű oktatásnak a rendszerváltozástól napjainkig kialakult helyzetével foglalkozik. Előbb áttekinti a szlovákiai nemzetiségi oktatás törvényi szabályozását, majd feltárja a magyar mint oktatási nyelv helyét a központi oktatási dokumentumokban, miközben rámutat a szlovákiai magyar tannyelvű oktatás problémáira és ezek összefüggéseire is.

1. A szlovákiai nemzetiségi oktatás általános jogi kerete

Szlovákiában a nemzetiségi oktatás jogi keretét az alkotmány, a közoktatási törvény és egyéb oktatási jogszabályok, valamint a hatályos nyelvtörvények határozzák meg.

1.1. Alkotmány

A Szlovák Köztársaság területén élő nemzetiségi kisebbségek és etnikai csoportok jogairól az alkotmány negyedik részében esik szó. Az alaptörvény 34. cikkének (1) bekezdése a nemzetiségi kisebbséget vagy etnikai csoportot alkotó állampolgárok számára a vonatkozó törvényekre hivatkozva szavatolja a közművelődési intézmények alapításának és fenntartásának jogát, míg (2) bekezdése ugyanezen állampolgárok számára a törvényben szabályozott módon garantálja az anyanyelven történő művelődés jogát. Mindezen jogok összhangban vannak azokat az általános emberi jogokat, illetve a kisebbségek védelmét biztosító nemzetközi egyezményekkel, amelyeket a nyelvi identitástól független egymás iránti megértés, tisztelet és együttműködés jegyében Szlovákia is aláírt. Ezek közül a nemzetiségi kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény egyes cikkei garantálják a nemzetiségi iskolák létrehozásának, valamint az anyanyelven történő művelődésnek és pedagógusképzésnek a jogát, továbbá biztosítja az adott állam oktatási rendszerének szerves részeként működő kisebbségi nyelvű oktatást vagy a kisebbségi nyelv oktatását. A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája a szlovákiai magyar kisebbség számára elérhetővé teszi az anyanyelven történő óvodai, alap- és középiskolai oktatást, valamint a felsőfokú oktatást; intézkedik a felnőttoktatás és a továbbképzés kisebbségi nyelvű tanfolyamairól; valamint intézkedést tesz annak érdekében, hogy biztosítsa annak a történelemnek és kultúrának az oktatását, amelyet a kisebbségi nyelv hordoz (vö. A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája; Keretegyezmény a nemzetiségi kisebbségek védelméről; Ústava Slovenskej republiky; A. Szabó 2006: 11–12; Misad 2009: 139, 2011: 489; Szabómihály 2011: 279, Cúth 2014: 84).

1.2. Közoktatási törvény

Szlovákiában 2008-ban szinte néhány hónap alatt lezajlott a szlovák köznevelés és közoktatás történetének egyik legnagyobb szabású reformja, melynek eredményeként ugyanezen évben hatályba lépett a nemzeti közoktatásról szóló 248. számú törvény. A korábbi közokta-

tási törvény átdolgozásának híre és módja heves szakmai vitákat váltott ki a hazai többségi és kisebbségi oktatási szakemberek körében, akik alapvető elméleti és gyakorlati ismeretek hiányával vádolták meg a minisztert, illetve a reform végrehajtásával megbízott munkatársait. Az átalakítási folyamatokat mindezek ellenére nem kísérték sem tudományos, sem szakmai tanácskozások, nem került sor a pedagógusok továbbképzésére, nem próbálták ki előzetesen az új munkaszervezési formát, nem készültek el az új tankönyvek stb.

A 2008. szeptember 1-jétől hatályos törvény bevezető cikkei nemzetiségi szempontból semlegesnek tekinthetők: a 4. cikk (b) pontja szerint a nevelés és oktatás fő célja, hogy a gyermek vagy tanuló számára lehetővé tegye az államnyelvű, anyanyelvű és idegen nyelvű kommunikációs készségek elsajátítását; a matematikai, természettudományi és számítástechnikai képességek kialakítását; valamint a szociális és kulturális készségek fejlesztését. Ugyanezen cikk (c) pontja az angol nyelv és még egy idegen nyelv elsajátítását és alkalmazását, (f) pontja pedig az államnyelv és az anyanyelv tiszteletét nevezi meg a nevelés és oktatás további céljaként.

Az intézményes keretek között folyó nevelés és oktatás nyelvről a törvény 12. cikke rendelkezik. Ennek (2) bekezdése szerint a nevelési és oktatási intézmények tanítási nyelve az államnyelv, amennyiben a törvény nem rendelkezik másként; (3) bekezdése pedig kimondja, hogy a nemzetiségi kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó gyermekeknek vagy tanulóknak joguk van az államnyelv elsajátításához, valamint a saját nyelvükön folyó neveléshez és oktatáshoz. Az (5) bekezdés a nemzetiségi kisebbségekhez tartozó tanulók nyelvének intézményes körülmények közötti oktatásáról rendelkezik, miközben megjelöli azokat az intézményeket, amelyekben a kisebbségi nyelvű oktatás megvalósulhat: azokban az iskolákban és osztályokban, ahol a tanítás a nemzetiségi kisebbség nyelvén folyik; azokban az iskolákban és osztályokban, ahol a nemzetiségi kisebbség nyelvén az anyanyelvi nevelés folyik, a többi tantárgyat pedig államnyelven oktatják (a képzőművészeti és zenei nevelés, valamint a testnevelés tantárgyak igény esetén az ilyen intézményekben is oktathatók a nemzetiségi kisebbség nyelvén); azokban az oktatási létesítményekben, ahol a tanítás a nemzetiségi kisebbség nyelvén folyik.

A középiskolai felvételi vizsga nyelvről a törvény 66. cikke rendelkezik. Ennek (3) bekezdése szerint amennyiben a nemzetiségi kisebbséghez tartozó tanuló államnyelvű középiskolába felvételizik, törvényes képviselője kérelmezheti, hogy az iskola a felvételi vizsgát – a szlovák nyelv és irodalom tantárgyon kívül – a tanuló nyelvén biztosítsa (vö. Zákon č. 245/2008 Z.z. Zákon o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov, Misad 2011: 489, Cúth 2014: 86–87).

1.3. Egyéb oktatási jogszabályok

A nemzetiségi kisebbségek nyelvén való oktatást az alkotmány és a közoktatási törvény mellett további rendeletek szabályozzák.

Közülük az egyik legfontosabb az 2003-tól hatályos, az oktatási államigazgatásról és az iskolai önkormányzatokról szóló törvény. A szabályozás 21. cikkének (2) bekezdése az iskolák oktatási szint és típus szerinti megnevezésének nyelvről rendelkezik. E szerint annak az iskolának a nevét és típusát, amelyben vagy amelynek egyes osztályaiban a nevelési-oktatási tevékenység szlovák és kisebbségi nyelven folyik, mindkét nyelven fel kell tüntetni. Ugyanezen cikk (3) bekezdése kimondja, hogy azoknak az iskoláknak az esetében, amelyekben a nevelési-oktatási tevékenység kizárólag kisebbségi nyelven folyik, az iskola tannyelvét és típusát szlovák nyelven és az adott kisebbség nyelvén is fel kell tüntetni. Az iskola település szerinti székhelyét szlovák nyelven minden esetben jelölni kell, ha azonban a település szerinti székhelyen az adott kisebbséghez tartozó személyek a lakosság legalább 20%-át alkotják, a székhely nevét kisebbségi nyelven is megjelölik (vö. Zákon č. 596/2003 Z.z. Zákon z 5. novembra 2003 o štatnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov, Cúth 2014: 86).

Egy másik jogszabály a nemzetiségi tannyelvű középiskolákban tett érettségi vizsga nyelvről és módjáról rendelkezik. A 318/2008. számú miniszteri rendelet 5. §-ának (1) bekezdése kimondja, hogy a kisebbségi tannyelvű gimnáziumokban és szakközépiskolákban a szlovák nyelvből, a választott idegen nyelvből és az adott kisebbség nyelvéből tett írásbeli érettségi vizsga is két részből áll. A 6. és a 7. cikk (3) bekezdése szerint

a magyar tannyelvű gimnáziumokban és szakközépiskolákban magyar és szlovák nyelvből, valamint idegen nyelvből kell érettségi vizsgát tenni (vö. Vyhláška č. 318/2008 Z.z. Vyhláška Ministerstva školstva Slovenskej republiky o ukončovaní štúdia na stredných školách, Cúth 2014: 87).

1.4. Nyelvtörvények

A szlovákiai nemzeti oktatás jogi kereteinek kialakításában a napjainkban hatályos két nyelvtörvény egyes rendelkezései is szerepet kapnak.

Az 1995. évi szabályozás közvetett módon, az államnyelvnek az oktatás területén való használatát előíró szabálypontokban utal a szlovák nyelvnek a közoktatást illető elsőbbségére. A törvény 4. §-ának (1) bekezdése szerint az államnyelv oktatása az alap- és középfokú oktatási intézményekben kötelező, az államnyelvtől eltérő nyelven folyó oktatást és vizsgáztatást külön törvények szabályozzák. A (2) bekezdés kimondja, hogy a külföldi pedagógusok és lektorok kivételével az állam területén működő valamennyi oktatási intézmény pedagógusa köteles az államnyelvet szóban és írásban ismerni és használni. A (3) bekezdés előírja a teljes pedagógiai dokumentáció államnyelven történő vezetését, a (4) bekezdés pedig a tankönyvek és az oktatási segédesszközök nyelvéről intézkedik.

A kisebbségi nyelvek használatát szabályozó 1999. évi nyelvtörvénynek az 5. cikke tartalmaz oktatási jellegű rendelkezést. Ennek (2) bekezdése kimondja, hogy a kisebbségi nevelésű nyelvű óvodákban, illetve a kisebbségi tannyelvű alap- és középiskolákban folyó kisebbségi nyelvű nevelés és oktatás abban az esetben is jogszerű, ha az adott kisebbség a településen nem éri el a törvény által meghatározott 20%-os számarányt (vö. Zákon č. 270/1995. Z.z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 15. novembra 1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky, Zákon č. 184/1999 Z.z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín, Zákon č. 245/2008 Z.z. Zákon o výchove a vzdelávaní [školský zákon] a o zmene a doplnení niektorých zákonov, Misad 2011: 489, Szabómihály 2011: 285, Cúth 2014: 85).

2. A magyar mint oktatási nyelv státusa a pedagógiai dokumentumokban

A hatályos közoktatási törvény kimondja, hogy a szlovákiai alap- és középiskolákban folyó oktatás az ISCED egységes nemzetközi osztályozási rendszeren alapuló állami oktatási program keretében valósul meg. Ez a szlovák oktatási minisztérium által közzétett központi dokumentum határozza meg a közoktatás általános céljait, a tanulók fejlődését biztosító kompetenciákat, a tanterveket, az egyes tudományágakat és tantárgyi területeket ötvöző kulcsfogalomrendszert; valamint szolgáltató alapot a helyi oktatási programok kidolgozásához (vö. Štátny vzdelávacia program; Misad 2009: 140–141, 2011: 490; Simon 2010: 89–90; Lanstyák–Szabómihály 2011: 511; Szabómihály 2011: 280; Vančo 2013: 28; Šandala 2019: 17).

2.1. A magyar nyelv és irodalom tantárgy helye az állami oktatási programban

A központi oktatási program kialakítását néhány, az Állami Pedagógiai Intézet² által szervezett szakmai tanácskozás előzte meg. A 2007 decemberében Gidrafürészen tartott megbeszélésen az oktatási minisztérium megbízott munkatársai ismertették azt a miniszteri javaslatot, miszerint a magyar tannyelvű alap- és középiskolákban oktatott anyanyelvnevelés-tantárgy nem lesz része az állami oktatási programnak, hanem a magyar tannyelvű oktatási intézményeknek a központi dokumentum alapján kidolgozott helyi oktatási programjában jelenik csak meg. A javaslat elfogadása két súlyos következménnyel fenyegetett: 1. az anyanyelvi nevelés a magyar tannyelvű alap- és középiskolák számára előírt tantárgyi rendszerbe a továbbiakban nem kötelező, hanem választható tárgyként kerül be, 2. ennek folyományaként jelentős mértékben csökken a magyar nyelv presztízse Szlovákiában. Az Állami Pedagógiai Intézet magyar nyelv és irodalom tantárgybizottságának a

² Az intézet a szlovák oktatási minisztérium háttérintézményeként működik.

tanácskozáson részt vevő tagjai határozottan visszautasították a javaslatot, és követelték a magyar nyelv és irodalom tantárgynak az állami oktatási programban való feltüntetését; miközben a miniszteri elképzelésről a szlovák parlament magyar nemzetiségű képviselőit is értesítették. A központi dokumentum véglegesítését szorgalmazó további tanácskozásra ezek után nem került sor, a miniszter azonban visszavonta javaslatát, s a magyar nyelv és irodalom tantárgy végül helyet kapott a magyar tannyelvű alap- és középiskolák kötelező tantárgyainak jegyzékében (vö. Simon 2010: 91).

A többségi nemzet és a nemzetiségi kisebbségek nyelvének anyanyelvként történő oktatását, illetve e tevékenység feladatait, céljait, tartalmi és kimeneti követelményeit az állami oktatási program *Jazyk a komunikácia* c. fejezete fogalmazza meg. A dokumentum – a hagyományos anyanyelvi nevelés tartalmának és módszereinek viszonylagos megőrzése mellett – alapkövetelményként jegyzi a tanulók kommunikációs kultúrájának mint a korszerű műveltség egyik feltételének fejlesztését; s az anyanyelvi nevelés lényeges pontjaiként a nyelvhasználat-központúságot, a szövegszemléletet és a funkcionális nyelv szemlélet közvetítését nevezi meg.

A magyar nyelv és irodalom tantárgy magyar nyelv tantárgyrészének leírása a többségi tannyelvű iskolákban oktatott szlovák nyelv és irodalom tantárgy szlovák nyelv tantárgyrészének szempontjait követi, vele tartalmi és formai szempontból is hasonlóságot, alkalmanként azonosságot mutat; eltérések – a két nyelv genealógiai és tipológiai különbözőségének okán – csak a sajátos nyelvtani jelenségeket, valamint a kimeneti követelmények szemléletbeli megfogalmazását illetően mutatkoznak benne. A magyar nyelv tananyag rész tartalmi követelményei az alábbi területek kulcsfogalmait tartalmazzák: hangtan, alaktan, mondattan, szövegtan, helyesírás, szófajok, fogalmazás, nyelv és kommunikáció, tanulás, projektkészítés. A kimeneti követelmények között leggyakrabban előforduló fogalmak a következők: megfelelő szó- és írásbeli kifejezőképesség, szövegértés, szövegalkotás, hatékony tanulás képességének elsajátítása, projektkészítés, az elsajátított ismeretek gyakorlati alkalmazása (vö. Štátny vzdelávaci program. *Maďarský jazyk a literatúra*. ISCED 2, Štátny vzdelávaci program. *Slovenský jazyk a literatúra*. ISCED 2, Štátny vzdelávaci program. *Maďarský jazyk a literatúra*.

ra. ISCED 3A, Štátny vzdelávaci program. *Slovenský jazyk a literatúra*. ISCED 3A, Misad 2009: 140, Vančo 2013: 31–32, Šandala 2019: 19–20).

2.2. A magyar nyelv és irodalom tantárgy óraszám

A közoktatási törvény szerint a kisebbségi tannyelvű oktatási intézmények számára megállapított anyanyelvnevelés-órák száma nem haladhatja meg az államnyelv oktatására kijelölt órák számát. A nemzetiségi alap- és középiskolákban folyó anyanyelvi nevelés óraszámát az állami oktatási program részét képező kerettanterv határozza meg. A dokumentum szerint az alapiskola felső tagozatában (5–9. osztály) a magyar nyelv és irodalom tantárgy kerete 24 óra. A gimnáziumokban és a szakközépiskolákban (1–4. osztály) az anyanyelvi nevelés óraszám a 2015-ös tantervi előírásokhoz képest 12 órától 8 órára csökkent, miközben az államnyelv oktatása továbbra is 12 órában folyik. A hiányzó anyanyelvnevelés-órák számát az iskolák a helyi oktatási programban kijelölt szabad órákból pótolhatják (vö. *Rámcový učebný plán pre ZŠ s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny, Rámcový učebný plán pre gymnázia so štvorročným štúdiom s vyučovacím jazyka národnostnej menšiny*, Šandala 2019: 19–20).

3. Tankönyvek

Egy-egy ország oktatáspolitikájáról sok mindent elárulnak azok a szabályok, amelyek a közoktatási tankönyvek kiadására és használatára vonatkoznak. Az is nyilvánvaló, hogy mindaz, ami a tankönyvek terén történik, szorosan összefügg az adott ország politikai és gazdasági viszonyaival és az oktatási intézményrendszer működésével (vö. Kojanitz 2010: 3).

Szlovákiában máig nem történt meg a tankönyvpiac liberalizációja. Ebben közrejátszhat az is, hogy az alap- és középiskolákban tanulók ingyenes tankönyvhöz juttatása nagyon sok pénzbe kerül, ezért az állam tantárgyanként csak egy tankönyvsorozat kiadását finanszí-

rozsa. A tankönyvírási pályázatokat az oktatási minisztérium hirdeti meg, a taneszköz készülésének folyamatát és a kézirat véleményezését pedig háttérintézménye, az Állami Pedagógiai Intézet felügyeli. A minisztérium a tankönyv kéziratáról részletes szakértői véleményt kér, mely előkészítésül szolgál a tankönyvvé nyilvánítást támogató döntés meghozatalához.

A közoktatási törvény 2008. évi hatályba lépésekor többek között az állami oktatási programhoz igazodó tankönyvek kiadásáról is rendelkezett. Az új taneszközök megjelenésére azonban több évig kellett várni, melynek a tárca egyik felelős munkatársa szerint az volt az oka, hogy a minisztérium olyan szerződést kötött a szerzőkkel és a kiadókkal, amely a kézirat leadására, illetve a tankönyv kiadására megjelölt határidő túllépése esetén nem kötelezte őket bírság fizetésére. A miniszter ugyanakkor azt állította, hogy az új tankönyvek megjelenése azért késik, mert bizonyos szaktankönyvek elkészítéséhez nehéz megfelelő szerzőket találni, minek következtében felvetette a külföldről behozott tankönyvek használatának lehetőségét is. Erre végül több okból sem került sor: egyrészt azért, mert maga a miniszter írta alá azt a törvényt, melynek értelmében Szlovákiában csak az állami oktatási programhoz igazodó tankönyvek használhatóak, illetve hogy a külföldön készült tankönyvek csak kiegészítő taneszközként lehetnek jelen a szlovákiai közoktatásban; másrészt az egyes országok közoktatási rendszere közötti intézményi és tartalmi eltérések, továbbá nyelvi különbségek miatt is korlátozott a lehetősége annak, hogy külföldi tankönyveket exportálni lehessen (vö. Misad 2014: 117–118).

Mivel az új tankönyvek túlnyomó része még 2012-ben sem jelent meg, az oktatási tárca egy olyan kísérleti program elindítását tervezte, melynek a digitális tananyagok terjesztésében lett volna szerepe. A Pilot nevű projekt arra kötelezte volna a kiadókat, hogy a kiadásra váró tankönyvek első néhány tananyag részét tegyék közzé az interneten, hogy az alap- és középiskolák pedagógusai és tanulói a nyomtatott taneszközök megjelenése előtt használni tudják az új tananyag tartalmakat. Az elképzelés végül a kiadók és a pedagógusok ellenkezése miatt nem valósult meg: mivel a tankönyvkiadás gazdasági tevékenység, s ennek megfelelően a tankönyv is áru, a kiadók attól féltek, hogy amennyiben elektronikus formában is elérhetőek lesznek

a tankönyvek, az iskolák nem vásárolják meg tőlük a nyomtatott tankönyveket; a pedagógusok pedig arra hivatkoztak, hogy túl sok idejükbe telne, ha naponta azt kellene figyelniük, milyen tananyagrészeket tölthettek fel éppen a kiadók az internetre. (vö. Misad 2014: 118).

3.1. A magyar nemzetiségi oktatás tankönyvei

Annak tényéről, hogy a szlovákiai nemzetiségi oktatás sajátos kérdéseivel, igényeivel sem a hatályos közoktatási törvény, sem a központi oktatási dokumentumok érdemben nem foglalkoznak, a magyar tannyelvű alap- és középiskolák számára készült tankönyvek is tanúskodnak. Mivel a vonatkozó közoktatási szabályok értelmében a nemzetiségi iskolákban is csak a központi oktatási programhoz igazodó taneszközök használhatóak, a magyar tannyelvű oktatási intézményekben szlovák nyelvből fordított tankönyvekből tanulnak a diákok. Ez a gyakorlat a 2010-es kormányváltás után sem változott, pedig az új kormány vállalta, hogy etnikai hovatartozástól függetlenül valamennyi gyermek számára esélyegyenlőséget biztosít az oktatás területén is. A helyzet az újabb kormányok alatt sem változott, a kisebbségi tannyelvű oktatásban részesülő tanulók az anyanyelv és az idegen nyelvek tankönyvein kívül napjainkban is államnyelvből fordított tankönyveket használnak, miközben az így keletkezett tankönyveket senki sem vizsgálja a tankönyvértékelési szempontok alapján. További problémát jelent, hogy az eredeti és a fordított tankönyvek nem ugyanannak a célcsoportnak készülnek: a szlovák tankönyveket szlovák anyanyelvű, a szlovák társadalomban szlovákként szocializálódott szerzők szlovákul beszélő és szlovákként szocializálódott tanulóknak írják; így a magyar anyanyelvű és magyarként szocializálódott tanulók olyan tankönyvekből tanulnak, amelyek az egyes tantárgyak vonatkozásában magyar nyelven, de szlovák perspektívából mutatják be az adott témát. Az állam különösen a magyar tannyelvű oktatási intézményekben használt történelemtankönyvek fölött öröködi, hiszen ezek kiadása számára nemcsak szakmai-módszertani, hanem elsősorban politikai kérdés. Mind az alap-, mind a középiskolákban szlovákból fordított, a szlovák történelemfelfogást közvetítő tankönyvekből

tanulnak a diákok, melyek célja a magyar történelem kontextuális tudatának háttérbe szorítása³ (vö. Návrh koncepcie výchovy a vzdelávania národnostných menšín; Szabómihály 2008: 84–85, 2011: 298–299, 2013: 39, 2015: 37; Misad 2009: 140, 2011: 175; Vajda 2013: 67–68).

3.1.1. Anyanyelvtankönyvek

A közoktatási törvény értelmében a magyar tannyelvű alap- és középiskolák számára új anyanyelvtankönyvek is készültek. Ezek azonban – kevés kivétellel – nem foglalkoznak a szlovákiai magyar nyelvi valósággal és annak sajátos jelenségeivel, vagyis nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy a kisebbségben élő tanulók nyelvhasználata eltér az egynyelvű anyaországi tanulókétól; melynek az az oka, hogy a szlovákiai magyar gyermekek kétnyelvű beszélőközösségben élnek, ahol anyanyelvként a többségi nyelv hatása alatt álló, kétnyelvű normák által szabályozott kontaktusváltozatot sajátítanak el, és az anyanyelvű kommunikáció során a legtöbb beszédhelyzetben ezt is használják. A kisebbségi tanulók számára készült anyanyelvtankönyveknek éppen ezért különbözniük kellene a magyarországiakétól: egyrészt az anyanyelvjárás, illetve a standard nyelvváltozat használatából adódó kettősnyelvűség, másrészt az anyanyelvként elsajátított kontaktusváltozatok és a standard közötti eltérések nyelvi-nyelvhasználati vonatkozásait kellene megismertetniük a tanulókkal, hogy egyértelművé váljon számukra az a tény, hogy anyanyelvüknek több változata van, továbbá az, hogy az egyik vagy a másik nyelvváltozat elemeinek, kódjainak, regisztereinek használata az éppen aktuális beszédhelyzettől függ (vö. Lansztyák 1996: 12; Misad 2009: 151–54, 2014: 154; Simon 2010: 93, 2017: 18–19; Vančo 2013: 35–36).

³ A központi tantervi követelményekkel kompatibilis, szlovákiai magyar szerzők által jegyzett történelemtankönyveket a szlovák oktatási minisztérium évekig tartó csatározások után kiegészítő tankönyvekké minősítette, megvásárlásukat azonban az állam nem támogatja.

Összegzés

A kisebbségben élő magyar közösségek, valamint anyanyelvük megerősítését illetően központi kérdésnek minősül az oktatás. A kisebbségi kétnyelvűségnek a közösség szempontjából fontos kívánalma a megfelelő nyelvi és kommunikációs kompetencia kialakítása mind a többségi, mind a kisebbségi nyelvben, mégpedig az anyanyelv elsődlegességének megtartásával. A szlovákiai magyar nemzetiségi oktatás mind az egyik, mind a másik nyelv vonatkozásában csak részlegesen tölti be ezt a szerepet, aminek oktatáspolitikai, ideológiai, szakmai, helyi és személyi okai is vannak. A témában folytatott kutatások azt bizonyítják, hogy a magyar kisebbségi nyelvként való oktatásában sem a nemzetközi szabályozások és ajánlások, sem a szlovák általános és oktatási jogszabályok, sem a központi pedagógiai dokumentumok nem hoztak lényeges változást a rendszerváltozás óta. A politikai hatalom a kisebbségi nyelvű oktatást továbbra is a szlovák oktatási rendszer integráns részének tekinti, amely tartalmában nem, csak az oktatás nyelvében különbözik a többségi oktatástól.

HIVATKOZÁSOK

- A. Szabó László 2006. A szlovákiai nemzetiségi oktatás jelenlegi helyzete. In: László Béla – A. Szabó László – Tóth Károly (szerk.) *Magyarok Szlovákiában. Oktatásügy (1989–2006)*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 11–17.
- Cúth Csaba 2014. Az oktatás, a kultúra és a média nyelvhasználatának jogi szabályozása. In: Cúthné Gyóni Eszter (szerk.) *Nyelv, ami összeköt. Jazyk, ktorý spája. 2014. február 27–28. Konferenciakötet*. Komárom: Anyanyelvünkért Polgári Társulás. 84–103.
- Kojanitz László 2010. *Tankönyvpolitika, tankönyvkiadás és tankönyvhasználat a nagyvilágban*. http://ofi.hu/sites/default/files/ofipast/2011/02/tankonyvpolitika_tankonyvkiadas.pdf (Utolsó letöltés: 2019. június 23.)
- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.) *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–15.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2011. Anyanyelvi nevelés kétnyelvű környezetben. In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István (szerk.) *Magyarok Szlovákiában. VII. kötet. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 511–514.
- Misad Katalin 2009. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Misad Katalin 2011. Az anyanyelvi nevelés problémái a szlovákiai magyar tannyelvű oktatási intézményekben. In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István (szerk.) *Magyarok Szlovákiában VII. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 489–500.
- Misad Katalin 2014. A kétnyelvűség aspektusának vizsgálata a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák anyanyelvtankönyveiben. In: Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs – Török Tamás (szerk.) *Odbornosť a metodické otázky učebníc – Zborník z medzinárodného sympózia o výskume učebníc. Az anyanyelvoktatás dokumentumainak szakmai, módszertani vizsgálata. A Selye János Egyetem TKK Mai Magyar Nyelvi Tanszékén működő Variológiai Kutatócsoport 2013–2014-es nemzetközi szimpóziumokon elhang-*

- zott előadásainak gyűjteményes kötete*. Komárom: Selye János Egyetem. 117–128.
- Simon Szabolcs 2010. *Nyelvi szondázások. Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok a szlovákiai magyar nyelvhasználat köréből*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Simon Szabolcs 2017. A szlovákiai magyar oktatáspolitikai helyzet és a hazai tankönyv- és tantervkutatás újabb eredményeihez. In: Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs (szerk.) *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai kutatócsoport 7. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Komárom: Selye János Egyetem. 9–31.
- Šandalová, Nóra 2019. *Skúmanie vyučovania materinského jazyka v okruhu gymnazistov. A magyar mint anyanyelv oktatásának vizsgálata gimnáziumi tanulók körében*. Szakdolgozat. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.
- Szabó Mihály Gizella 2008. A tankönyvfordításról és a tankönyvek értékeléséről. In: Fazekas József (szerk.) *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 84–102.
- Szabó Mihály Gizella 2011. A magyar nyelvű oktatás Szlovákiában a rendszerátváltás után. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János (szerk.) *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 135*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 279–316.
- Szabó Mihály Gizella 2013. Kinek szól a tankönyv? Tankönyvek és nemzeti identitás. In: Ruda Gábor – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nemzetkép és identitás a nemzetiségi iskolák tankönyveiben*. Pilisvörösvár – Dunaszerdahely – Nyitra – Esztergom – Komárom: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Gramma Egyesület – Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Kar – Selye János Egyetem. 38–43.
- Szabó Mihály Gizella 2015. *Az anyanyelv oktatása kétnyelvű környezetben. A magyar mint anyanyelv oktatása Szlovákiában a kétezres évek elején – helyzetkép és innovációs lehetőségek. Oktatási segédlet*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. <https://www.worldcat.org/title/anyanyelv-oktatsa-ktnyelv-krnyezetben-a-magyar-mint-anyanyelv-oktatsa-szlovkiban-a-ktezres-vek-elejn-helyzetkp-s-innovcis-lehetsgek/oclc/1088210460> (Utolsó letöltés: 2019. június 23.)
- Vančo Ildikó 2013. Anyanyelv és nyelvtanoktatás kisebbségben. A szlovákiai helyzet. In: Ruda Gábor – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nemzetkép és identitás a nemzetiségi iskolák tankönyveiben*. Pilisvörösvár – Dunaszerdahely – Nyitra – Esztergom – Komárom: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egye-

sület – Gramma Egyesület – Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Kar – Selye János Egyetem. 26–37.

Vančo Ildikó 2014. A magyar nyelvtan oktatásának tantervi követelményrendszere Szlovákiában 2015-ig. In: Vančo Ildikó – Kozmács István (szerk.) *A kisebbségi magyar nyelvtanítás kihívásai a 21. század elején*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet. 77–98.

DOKUMENTUMOK

1999. évi XXXIV. törvény az Európa Tanács nemzetiségi kisebbségek védelméről szóló, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezményének kihirdetéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900034.TV> (Utolsó letöltés: 2019. június 19.)

A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája. adatbank.sk/files/2012/10/2-795-186-588-2001_hu.pdf (Utolsó letöltés: 2019. június 19.)

Návrh koncepcie výchovy a vzdelávania národnostných menšín. <http://www.multikulti.sk/dok/mensinove-skolstvo/Koncepcia.pdf> (Utolsó letöltés: 2019. június 23.)

Rámcový učebný plán pre ZŠ s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny. <https://www.minedu.sk/data/att/7499.pdf> (Utolsó letöltés: 2019. június 22.)

Rámcový učebný plán pre gymnáziá so štvorročným štúdiom s vyučováním jazyka národnostnej menšiny. www.statpedu.sk/files/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/inovovany-svp-gymnazia-so-stvorrocnym-patrocnym-vzdelavacim-programom/rup_vjn_vyucovanim_4roc-gym-final.pdf (Utolsó letöltés: 2019. június 22.)

Štátny vzdelávací program. Maďarský jazyk a literatúra. ISCED2. http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/mjl_nsv_2014.pdf (Utolsó letöltés: 2019. június 19.)

Štátny vzdelávací program. Maďarský jazyk a literatúra. ISCED3A. http://www.statpedu.sk/files/documents/svp/gymnazia/vzdelavacie_oblasti/madarsky_jazyk_literatura_isced3a_titul.pdf (Utolsó letöltés: 2019. június 22.)

Štátny vzdelávací program. Slovenský jazyk a literatúra. ISCED2. www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/sjl_nsv_2014.pdf (Utolsó letöltés: 2019. június 22.)

Štátny vzdelávací program. Slovenský jazyk a literatúra. ISCED3A. www.statpedu.sk/files/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/inovovany-svp-gymnazia-so-stvorrocnym-patrocnym-vzdelavacim-programom/

[jazyk-komunikacia/slovensky_jazyk_a_literatura_g_4_5_r_novy.pdf](http://www.statpedu.sk/files/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/inovovany-svp-gymnazia-so-stvorrocnym-patrocnym-vzdelavacim-programom/jazyk-komunikacia/slovensky_jazyk_a_literatura_g_4_5_r_novy.pdf) (Utolsó letöltés: 2019. június 22.)

Ústava Slovenskej republiky. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-460> (Utolsó letöltés: 2019. június 19.)

Vyhláška č. 318/2008 Z.z. Vyhláška Ministerstva školstva Slovenskej republiky o ukončovaní štúdia na stredných školách. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2008-318> (Utolsó letöltés: 2019. június 22.)

Zákon č. 270/1995. Z.z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 15. novembra 1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky. <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1995-270> (Utolsó letöltés: 2019. június 19.)

Zákon č. 184/1999 Z.z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín. <http://www.epi.sk/zz/1999-184> (Utolsó letöltés: 2019. június 22.)

Zákon č. 596/2003 Z.z. Zákon z 5. novembra 2003 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/56482/1/2> (Utolsó letöltés: 2019. június 19.)

Zákon č. 245/2008 Z.z. Zákon o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov. http://www.uips.sk/sub/uips.sk/images/PKvs/z245_2008.pdf (Utolsó letöltés: 2019. június 21.)

SZERZŐI NÉVJEGYZÉK

CSANDA GÁBOR

Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja
csanda@foruminst.sk

CSEHY ZOLTÁN

Comenius Egyetem, Pozsony
zoltan.csehy@uniba.sk

DUSÍK ANIKÓ

Comenius Egyetem, Pozsony
aniko.dusikova@uniba.sk

LANSTYÁK ISTVÁN

Comenius Egyetem, Pozsony
istvan.lanstyak@uniba.sk

MÉSZÁROS ANDRÁS

Comenius Egyetem, Pozsony
ondrej.mesaros@uniba.sk

MISAD KATALIN

Comenius Egyetem, Pozsony
katarina.misadova@uniba.sk

POLGÁR ANIKÓ

Comenius Egyetem, Pozsony
polgar2@uniba.sk

SÁNDOR ANNA

Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra
asandorova@ukf.sk

SIMON SZABOLCS

Selye János Egyetem, Komárom
simons@ujs.sk

SZÁZ PÁL

Comenius Egyetem, Pozsony
palika.100@gmail.com

